

ISSN 2791-0954 [Print]

**Eurasian Journal of International Law
(EAJIL)**

2022, Number # 1 (1)

**Еуразия халықаралық құқық журналы
(ЕАХҚЖ)**

2022, № 1 (1) Нөмірі

**Евразийский журнал международного права
(ЕАЖМП)**

2022, Номер № 1 (1)

Founded in 2022
2022 жылдан бастап шығады
Издается с 2022 года

Published 4 times a year
Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год

Nur-Sultan, 2022
Нур-Султан, 2022
Нұр-Сұлтан, 2022

Бас редакторлар: **Ербол Абайділданов**, з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан Республикасы);
Аслан Абашидзе, з.ғ.д., проф., П.Лумумба атындағы Ресей халықтар достығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы).
 Жауапты хатшы: **Шолпан Тлепина**, з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан Республикасы)
 Техникалық хатшылар: **Алькей Каханов**, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан Республикасы); **Виктория Михеева**, Ресей халықтар достығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы).

Редакция алқасы

Адель Абдуллин	з.ғ.д., проф., Қазан (Еділ бойы) федералдық университеті (Қазан, Ресей Федерациясы)
Дамир Бекашев	з.ғ.д., проф., Ресей Сыртқы істер министрлігі жанындағы МГИМО (Мәскеу, Ресей Федерациясы)
Бекбосун Бوروبашов	з.ғ.д., проф., Қырғыз-Ресей Славян университеті (Бішкек, Қырғыз Республикасы)
Елена Довгань	з.ғ.д., проф., Беларусь мемлекеттік университеті (Минск, Беларусь Республикасы)
Жанат Кулжабаева	з.ғ.к., доцент, Қазақстан Республикасының заңнама және құқықтық ақпарат институты (Астана, Қазақстан Республикасы)
Мира Куликпаева	PhD, Қазақстан Республикасының заңнама және құқықтық ақпарат институты (Астана, Қазақстан Республикасы)
Ришат Нигматуллин	з.ғ.д., проф., Уфа ғылым және технологиялар университеті (Уфа, Ресей Федерациясы)
Алишержон Саидмухторов	з.ғ.к., доцент, Тәжікстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының саяси процестер, дипломатия және ғаламдану мәселелері ғылыми-зерттеу институты (Душанбе, Тәжікстан Республикасы)
Жулдыз Сайрамбаева	з.ғ.к., доцент, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан Республикасы)
Марат Сарсембаев	з.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан Республикасы)
Александр Солнцев	з.ғ.к., доцент, П. Лумумба атындағы Ресей халықтар достығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ. Сәтбаев к-сі, 2, 325 каб.

Тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-245; 31-267). **E-mail:** eajil0809@gmail.com

web-site: <https://eajil.enu.kz/index.php/main>

Меншіктенуші: “Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті” коммерциялық емес акционерлік қоғам. Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген. Тіркеу куәлігі: № KZ27VPY00047364 (30.03.2022).

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500, (ішкі: 31-434)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Chief Editors: **Yerbol Abaideldinov**, *Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Republic of Kazakhstan);*

Aslan Abashidze, *Doctor of Law, Professor, P. Lumumba Peoples' Friendship University of Russia (Moscow, Russian Federation).*

Executive Secretary: **Sholpan Tlepina**, *Doctor of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Republic of Kazakhstan).*

Technical Secretaries: **Alkey Kahanov**, *PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Republic of Kazakhstan);* **Victoria Mikheeva**, *P. Lumumba Peoples' Friendship University of Russia (Moscow, Russian Federation).*

Editorial Board

Adel Abdullin	<i>Doctor of Law, Professor. Kazan (Volga Region) Federal University (Kazan, Russian Federation)</i>
Damir Bekyashev	<i>Doctor of Law, Professor, MGIMO University, Ministry of Foreign Affairs of Russia (Moscow, Russian Federation)</i>
Bekbosun Borubashov	<i>Doctor of Law, Professor, Kyrgyz-Russian Slavic University (Moscow) Bishkek, Kyrgyz Republic)</i>
Elena Dovgan	<i>Doctor of Law, Professor, Belarusian State University (Republic of Belarus, Minsk)</i>
Zhanat Kulzhabayeva	<i>Candidate of Law, Associate Professor, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan (Astana, Republic of Kazakhstan)</i>
Mira Kulikpayeva	<i>PhD in Law, Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan (Astana, Republic of Kazakhstan)</i>
Rishat Nigmatullin	<i>Doctor of Law, Professor, Ufa University of Science and Technology (Ufa, Russian Federation)</i>
Alisherjon Saidmukhtorov	<i>Candidate of Law, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan (Dushanbe, Republic of Tajikistan)</i>
Zhuldyz Sairambayeva	<i>PhD in Law, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Republic of Kazakhstan)</i>
Marat Sarsembaev	<i>Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Republic of Kazakhstan)</i>
Alexander Solntsev	<i>PhD in Law, Peoples' Friendship University of Russia named after P. Lumumba (Moscow, Russian Federation)</i>

Editorial address: 2 K. Satpayev Str., Astana, Kazakhstan, 010008 **Тел.:** +7(7172) 709-500, (ext.: 31-245; 31-267). **E-mail:** ejil0809@gmail.com **web-site:** <https://ejil.enu.kz/index.php/main>

Owner: Non-profit joint-stock company "L.N. Gumilyov Eurasian National University". Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate: KZ27VPY00047364 (30.03.2022). Periodicity: 4 times a year.

Address of printing house: 13/1 Kazhymukan Str., Astana, Kazakhstan, 010008; tel.: +7(7172) 709-500, (ext.: 31-434).

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главные редакторы: **Ербол Абайдельдинов**, д.ю.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (г. Астана, Республика Казахстан);

Аслан Абашидзе, д.ю.н., проф., Российский университет дружбы народов им. П. Лумумбы (г. Москва, Российская Федерация).

Ответственный секретарь: **Шолпан Тлепина**, д.ю.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (г. Астана, Республика Казахстан).

Технические секретари: **Алькей Каханов**, докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (г. Астана, Республика Казахстан). **Виктория Михеева**, Российский университет дружбы народов им. П. Лумумбы (г. Москва, Российская Федерация).

Редакционная коллегия

Адель Абдуллин	д.ю.н., проф. Казанский (Приволжский) федеральный университет (г. Казань, Российская Федерация)
Дамир Бекяшев	д.ю.н., проф., МГИМО МИД России. (г. Москва, Российская Федерация)
Бекбосун Борушаев	д.ю.н., проф., Кыргызско-Российский Славянский Университет (г. Бишкек, Кыргызская Республика)
Елена Довгань	д.ю.н., проф., Белорусский государственный университет (Республика Беларусь, г. Минск)
Жанат Кулжабаева	к.ю.н., доцент, Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан (г. Астана, Республика Казахстан)
Мира Куликпаева	PhD, Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан (г. Астана, Республика Казахстан)
Ришат Нигматуллин	д.ю.н., проф., Институт права Уфимского университета науки и технологий (г. Уфа, Российская Федерация)
Алишерзон Саидмухторов	к.ю.н., доцент, Академия государственного управления при Президенте Республики Таджикистан (г. Душанбе, Республика Таджикистан)
Жулдыз Сайрамбаева	к.ю.н., доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (г. Алматы, Республика Казахстан)
Марат Сарсембаев	д.ю.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (г. Астана, Республика Казахстан)
Александр Солнцев	к.ю.н., доцент, Российский университет дружбы народов им. П. Лумумбы (г. Москва, Российская Федерация)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 325.

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн.: 31-245; 31-267). Е-mail: eajil0809@gmail.com

web-site: <https://eajil.enu.kz/index.php/main>

Собственник: Некоммерческое акционерное общество “Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева”. Зарегистрирован Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство: №KZ27VPY00047364 (30.03.2022). Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-434)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Content /Мазмұны/Оглавление

Бас редакторлардың үндеуі.....	10
Обращение главных редакторов.....	11
Message from the editors-in-chief	12
Басқарма төрағасы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті ректорының сәлемдесуі	13
Приветственное слово Председателя Правления – Ректора Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева	14
Welcome address by the Chairman of the Board - Rector of the L.N. Gumilyov Eurasian National University	15
Приветственное слово ректора Российского университета дружбы народов.....	16
Ресей халықтар достығы университеті ректорының құттықтау сөзі	17
Welcome address by the Rector of the Peoples' Friendship University of Russia	18
Абашидзе А.Х. Универсальный правозащитный механизм на страже сохранения или ревизии института семьи.....	19
Абашидзе А.Х. Отбасы институтын сақтау немесе қайта қарау күзетіндегі әмбебап құқық қорғау тетігі	20
Abashidze A.K. Universal human rights mechanism on guard of preservation or revision of the institution of family	21
Довгань Е.Ф. Международные обязательства частей территории государства, вытекающие из императивных норм международного права.....	40
Довгань Е.Ф. Мемлекет аумағының бөліктерінің халықаралық құқықтың императивті нормаларынан туындайтын халықаралық міндеттемелері	41
Douhan A.F. International obligations of parts of state territory, arising from peremptory norms of international law.....	42
Сарсембаев М.А. Правовые аспекты сотрудничества Казахстана с США, Германией, Россией, Францией, Южной Кореей, Японией по выявлению факторов, препятствующих переходу на цифровизацию транспортного машиностроения	55
Сәрсембаев М.А. Қазақстанның АҚШ-пен, Германиямен, Ресеймен, Франциямен, Оңтүстік Кореямен, Жапониямен көлік техникасын цифрландыруға көшуге кедергі келтіретін факторларды анықтау бойынша ынтымақтастығының құқықтық аспектілері.....	56

Sarsembayev M.A. Legal aspects of Kazakhstan's cooperation with the USA, Germany, Russia, France, South Korea, Japan to identify factors hindering the transition to digitalization of transport engineering.....	57
Сайрамбаева Ж.Т., Нуртай М.Н. Еуропалық Одақ шеңберінде зияткерлік меншікті қорғаудың құқықтық аспектілері.....	74
Сайрамбаева Ж.Т., Нуртай М.Н. Правовые аспекты охраны интеллектуальной собственности в рамках Европейского Союза	75
Sairambaeva Zh.T., Nurtay M.N. Legal aspects of intellectual property protection within the European Union	76
Жас ғалымдардың еңбектері Труды молодых ученых Works of young scientists	91
Latypova A.F. Artificial Intelligence and International Law	91
Латыпова А.Ф. Жасанды интеллект және халықаралық құқық.....	91
Латыпова А.Ф. Искусственный интеллект и международное право	92
Salykova D.O. The evolution of the idea of international criminal justice and international criminal justice bodies	103
Салыкова Д.О. Халықаралық қылмыстық төрелік және халықаралық қылмыстық төрелік органдары идеясының эволюциясы	103
Салыкова Д.О. Эволюция идеи международного уголовного правосудия и органов международного уголовного правосудия	104
Жаңа басылымдар туралы хабарландыру Анонс новых изданий Announcement of new editions	112
Редакция алқасының мүшелері Члены редакционной коллегии Members of the Editorial Board.....	117
Мақалаларды жариялау ережелері.....	153
Правила опубликования статей.....	156
Rules for publishing articles	159

Бас редакторлардың үндеуі

Құрметті әріптестер!

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (ЕҰУ, Қазақстан) мен Ресей халықтар достығы университеті (РХДУ, Ресей) «Еуразия халықаралық құқық журналы (ЕАХЖ)» (*бұдан әрі – Журнал*), «Евразийский журнал международного права (ЕАЖМП)», «Eurasian Journal of International Law (EAJIL)» бірлескен ғылыми журналын шығарып отыр.

Жаңа ғылыми басылымның мақсаты – халықаралық жария және халықаралық жеке құқықтың, интеграциялық құқықтың (ЕО, ЕАЭО, ТМД және т.б. мемлекеттердің аймақтық бірлестіктері құқықтары) қазіргі жағдайы мен дамуын, олардың өзара арақатынасы мен мемлекетішілік құқықпен арақатынасын және өзара іс-қимылын, халықаралық құқық тарихы мен теориясы мәселелерін, мемлекеттердің БҰҰ-мен және басқа да халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимылын, мемлекеттердің БҰҰ Шарттық органдарымен ынтымақтастығын, халықаралық құқықты оқытудың тәжірибесі мен әдістемесін, сондай-ақ теориялық қана емес, практикалық қызығушылық тудыратын басқа да мәселелерді кәсіби тұрғыдан талдау.

Журнал жұмысына атсалысу Еуразия кеңістігіндегі әріптестермен шығармашылық қарым-қатынасты нығайтуға септігін тигізеді, зерттеушілер мен оқырмандарға халықаралық құқықтың қандай да бір аспектілері туралы беделді ғалымдардың көзқарасын білуге жаңдай жасайды, ғылыми ынтымақтастық аясын кеңейтуге және т.б. мүмкіндік береді.

Журнал шығарыла бастағаннан бастап, ең алдымен, Қазақстан Республикасында, ЕАЭО-ға мүше елдерде таратылатын болады, уақыт өте келе географиясы мен аудиториясы кеңейеді.

Журнал редакциясы ұжымы журналды Қазақстанның Білім және ғылым министрлігі ұсынатын басылымдар тізбесіне, Ресей ғылыми дереккөздер индексіне, Ресей Федерациясы Жоғары аттестациялық комиссияның тізіміне, редакция кеңесіне кіретін мүшелер елдерінің ғылыми басылымдарының осы тектес тізімдеріне қосуды және келешекте Scopus және Web of Science базасына кіргізуді мақсат етіп, жұмыс істейтін болады.

Журналдың редакция кеңесіне, барлық авторлар мен оқырмандарға бірлескен табысты жұмыс, шығармашылық жетістіктер тілейміз.

Бас редакторлары:

Абашидзе А.Х., Абайдельдинов Е.М.

Обращение главных редакторов

Уважаемые коллеги!

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (ЕНУ, Казахстан) и Российский университет дружбы народов (РУДН, Россия) учреждают совместный научный журнал «Евразийский журнал международного права (ЕАЖМП)» (далее – *Журнал*), «Еуразия халықаралық құқық журналы (ЕАХЖ)», «Eurasian Journal of International Law (EAJIL)».

Цель нового научного издания – профессиональный анализ современного состояния и развития международного публичного и международного частного права, интеграционного права (права региональных объединений государств – ЕС, ЕАЭС, СНГ и др.); их соотношения и взаимодействия между собой и с внутригосударственным правом; вопросы истории и теории международного права; взаимодействие государств с ООН и другими международными организациями; сотрудничество государств с договорными органами ООН; опыт и методика преподавания международного права, и иные вопросы, которые представляют не только теоретический, но и практический интерес.

Участие в работе Журнала послужит укреплению творческого взаимодействия с коллегами на Евразийском пространстве, позволит исследователям и читателям узнать точку зрения авторитетных ученых по тем или иным аспектам международного права, даст возможность расширения спектра научного сотрудничества и многое другое.

Журнал с начала своего выпуска будет распространяться, прежде всего, в Республике Казахстан, странах-членах ЕАЭС, со временем география и аудитория будут расширяться.

Коллектив редакции Журнала будет работать с ближайшей перспективой включения Журнала в перечень изданий, рекомендуемых Министерством образования и науки Казахстана, в РИНЦ, в список ВАК РФ, в аналогичные списки научных изданий стран, которые представляют члены Редакционного совета, и на следующем этапе – вхождение в базу Scopus и Web of Science.

Желаем Редакционному совету журнала, всем авторам и читателям успешной совместной работы, высоких творческих достижений.

Главные редакторы:

Абашидзе А.Х., Абайдельдинов Е.М.

Message from the editors-in-chief

Dear colleagues!

L.N. Gumilyov Eurasian National University (ENU, Kazakhstan) and the Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University, Russia) establish a joint scientific journal «Eurasian Journal of International Law (EAJIL)» (*hereinafter referred to as the Journal*), «Еуразия халықаралық құқық журналы (ЕАХЖ)», «Евразийский журнал международного права (ЕАЖМП)».

The purpose of the new scientific publication is a professional analysis of the current state and development of public international law and private international law, integration law (the rights of regional associations of states - the EU, the EAEU, the CIS, etc.); their relationship and interaction with each other and with domestic law; questions of history and theory of international law; interaction of states with the UN and other international organizations; cooperation of states with UN treaty bodies; experience and methodology of teaching international law, and other issues that are of not only theoretical but also practical interest.

Participation in the work of the Journal will serve to strengthen creative interaction with colleagues in the Eurasian space, will allow researchers and readers to find out the point of view of reputable scientists on certain aspects of international law, will provide an opportunity to expand the range of scientific cooperation and much more.

From the beginning of its release, the Journal will be distributed primarily in the Republic of Kazakhstan, the EAEU member countries, and over time the geography and audience will expand.

The editorial staff of the Journal will work with the immediate prospect of including the Journal in the list of publications recommended by the Ministry of Education and Science of Kazakhstan, in the RSCI, in the list of the Higher Attestation Commission of the Russian Federation, in similar lists of scientific publications of countries represented by members of the Editorial Board, and at the next stage – entry into the Scopus and Web of Science database.

We wish the Editorial Board of the journal, all authors and readers successful collaboration, high creative achievements.

Chief editors:

Abashidze A.Kh., Abaideldinov Ye.M.

Басқарма төрағасы – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті ректорының сәлемдесуі

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті ректоры–Басқарма төрағасының құттықтау сөзі

Ғылым мен ғылыми әлеуетті дамыту – Қазақстан Республикасының стратегиялық бағдарламалық құжаттарында көрсетілген әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті мемлекетті қалыптастырудың басым бағыты. «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында Президент Қ.К. Тоқаев жалпы еліміздің білім беру және ғылым саласының алдында кезек күттірмес ауқымды міндет – уақыт талабына сай болумен қатар, әрқашан бір адым алда жүріп, тың жаңалықтар ұсына білу тұрғанын атап өтті. Бұл ретте ең маңызды басымдық – ғылымның дамуы.

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің мемлекетаралық деңгейде «Eurasian Journal of International Law (EAJIL)» халықаралық құқық ғылыми журналының негізін қалауы Президент жүктеген міндеттерді жүзеге асыруда жасаған қадамдарының бірі болады.

Журналдың құрылтайшылары – Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-і мен Ресей халықтар достығы университеті. Журналдың редакциялық алқасы құрамына Еуразия континентіндегі халықаралық құқық саласындағы көрнекті сарапшылары кіреді.

Журнал еуразиялық университеттердің халықаралық ғылыми ынтымақтастық саласындағы қарым-қатынасын одан әрі нығайту, ғылыми басылымдар сапасын жақсарту, авторлар мен зерттеушілерді қамту географиясын кеңейту, халықаралық құқықтың өзекті мәселелері бойынша тікелей ғылыми пікірлер мен зерттеулермен алмасу мақсатында ашылмақ.

Журнал ұжымы алдарына басылымды ұлттық және халықаралық рейтингтерге қосуды мақсат етіп қойды.

Редакция ұжымына және авторларға жемісті, әрі табысты жұмыс тілеймін!

Сыдықов Е.,

**Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті ректоры –
Басқарма төрағасы**

Приветственное слово Председателя Правления – Ректора Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева

Развитие науки и научного потенциала – приоритетное направление формирования конкурентоспособного на мировом уровне государства, о чем заявлено в стратегических программных документах Республики Казахстан. В Послании народу Казахстана «Единство народов и системные реформы – прочная основа процветания страны» Президент К.К. Токаев особо подчеркнул, что перед казахстанским образованием и наукой стоит масштабная, неотложная задача – не просто поспевать за новыми веяниями, а быть на шаг впереди, генерировать тренды. При этом важнейший приоритет – развитие науки.

Создание нового научного журнала международного права «Eurasian Journal of International Law (EAJIL)» на межгосударственном уровне является одним из шагов ЕНУ им. Л.Н. Гумилева по реализации задачи, поставленной Президентом.

Учредителями Журнала выступает ЕНУ им. Л.Н. Гумилева и Российский университет дружбы народов (РУДН). В редколлегию Журнала войдут видные специалисты международного права стран Евразийского континента.

Журнал создается в целях дальнейшего укрепления взаимосвязей евразийских университетов в сфере международного научного сотрудничества, повышения качества научных публикаций и географии охвата авторов и исследователей, прямого обмена научными мнениями и исследованиями по актуальным вопросам международного права.

Коллектив Журнала поставил перед собой вполне осуществимую цель включения издания в национальные и международные рейтинги.

Желаю коллективу редакционной коллегии и авторам продуктивной, успешной работы!

Сыдыков Е.,

**Председатель Правления – Ректор Евразийского национального
университета им. Л.Н. Гумилева**

Welcome address by the Chairman of the Board - Rector of the L.N. Gumilyov Eurasian National University

The development of science and scientific potential is a priority direction for the formation of a state that is competitive at the world level, as stated in the strategic program documents of the Republic of Kazakhstan. In the Address to the people of Kazakhstan “The unity of peoples and systemic reforms is a solid foundation for the country's prosperity” President K.K. Tokayev emphasized that Kazakh education and science face a large-scale, urgent task - not just to keep up with new trends, but to be one step ahead, to generate trends. At the same time, the most important priority is the development of science.

The creation of a new scientific journal of international law "Eurasian Journal of International Law (EAJIL)" at the interstate level is one of the steps of L.N. Gumilyov ENU to implement the task set by the President.

The founders of the Journal are L.N. Gumilyov ENU and the Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University). The editorial board of the Journal will include prominent experts in international law from the countries of the Eurasian continent.

The journal is created in order to further strengthen the relationship of Eurasian universities in the field of international scientific cooperation, enhance the quality of scientific publications and the geography of coverage of authors and researchers, direct exchange of scientific opinions and research on relevant issues of international law.

The staff of the Journal has set itself a quite feasible goal of including the publication in national and international rankings.

I wish the staff of the editorial board and the authors productive and successful work!

Sydykov Ye.,

Chairman of the Board - Rector of the L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Приветственное слово ректора Российского университета дружбы народов

Уважаемые коллеги!

Новый, 2022 год, начинается с достижения еще одной масштабной цели в научной жизни Российской Федерации и Республики Казахстан, всего евразийского пространства. По инициативе двух ведущих вузов России и Казахстана образован новый научный журнал международного права «Eurasian Journal of International Law (EAJIL)».

Учредителями Журнала выступает Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева и Российский университет дружбы народов, в состав редакционной коллегии приглашены известные специалисты международного права ряда университетов и научных учреждений, практиков евразийских стран.

Данный совместный научный проект осуществляется в рамках договора о двустороннем сотрудничестве РУДН и ЕНУ как очередной шаг плодотворного научного и образовательного сотрудничества вузов.

Создание научного журнала на межвузовской трансграничной основе соответствует стратегии ведущих вузов мира по организации совместных научных проектов, проведению исследований международного уровня, объединению усилий ведущих ученых из разных стран, направленных на анализ и выработку совместных подходов к решению разнообразных крупных теоретических и прикладных научных задач.

Уверен, что коллектив Журнала будет не только продуктивно анализировать возникающие проблемы и вызовы в сфере международного права, но и сам генерировать идеи, формирующие Глобальную научную повестку.

В добрый путь научных исследований и открытий!

**Ястребов О.А.,
Ректор Российского университета дружбы народов**

Ресей халықтар достығы университеті ректорының құттықтау сөзі

Құрметті әріптестер!

Жаңа 2022 жыл Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы, бүкіл Еуразия кеңістігі ғылым саласында тағы бір ауқымды мақсатқа қол жеткізуімен басталады. Ресей мен Қазақстанның екі жетекші жоғары оқу орны бастамасымен «Eurasian Journal of International Law» (EAJIL) халықаралық құқық ғылыми журналының негізі қаланды.

Журналдың құрылтайшылары – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті мен Ресей халықтар достығы университеті, редакция алқасына еуразия елдерінің бірқатар жоғары оқу орындары мен ғылыми мекемелері халықаралық құқық саласындағы белгілі сарапшылары, практиктері шақырылды.

Бұл бірлескен ғылыми жоба РХДУ мен Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-і арасындағы екіжақты ынтымақтастық туралы келісім негізінде университеттер арасындағы ғылыми және білім беру ынтымақтастығының келесі бір жемісті қадамы ретінде жүзеге асырылады.

Университетаралық трансшекаралық негізде ғылыми журналды ашу әлемнің жетекші университеттерінің бірлескен ғылыми жобаларды ұйымдастыру, халықаралық деңгейде зерттеулер жүргізу, әртүрлі елдер жетекші ғалымдарының әр алуан ірі теориялық және қолданбалы ғылыми мәселелерді шешуде бірлескен тәсілдерді талдау мен әзірлеуге бағытталған күш-жігерін біріктіру стратегиясына сәйкес келеді.

Журнал ұжымы халықаралық құқық саласында туындайтын проблемалар мен міндеттерді нәтижелі талдап қана қоймай, сонымен бірге жаһандық ғылыми күн тәртібін құрайтын идеялар қалыптастыратынына сенімдімін.

Зерттеулер мен жаңалықтар жолында сәттілік тілеймін!

Ястребов О.А.,

Ресей халықтар достығы университетінің ректоры

Welcome address by the Rector of the Peoples' Friendship University of Russia

Dear colleagues!

The new year 2022 begins with the achievement of another large-scale goal in the scientific life of the Russian Federation and the Republic of Kazakhstan, the entire Eurasian space. At the initiative of two leading universities in Russia and Kazakhstan, a new scientific journal of international law, the Eurasian Journal of International Law (EAJIL), was formed.

The founders of the Journal are the L.N. Gumilyov Eurasian National University and the Peoples' Friendship University of Russia, well-known experts in international law from number of universities and scientific institutions, practitioners from Eurasian countries have been invited to the editorial board.

The creation of a scientific journal on an interuniversity cross-border basis corresponds to the strategy of the world's leading universities to organize joint scientific projects, conduct research at an international level, unite the efforts of leading scientists from different countries aimed at analyzing and developing joint approaches to solving various major theoretical and applied scientific problems.

I am sure that the staff of the Journal will not only productively analyze emerging problems and challenges in the field of international law, but also generate ideas themselves that form the Global Scientific Agenda.

Good luck with research and discovery!

**Yastrebov O.A.,
Rector of the Peoples' Friendship University of Russia**

DOI: <https://www.doi.org/10.32523/2791-0954-2022-1-1-19-39>

Универсальный правозащитный механизм на страже сохранения или ревизии института семьи

Аслан Х. Абашидзе

доктор юридических наук, профессор

заведующий кафедрой международного права,

Российский университет дружбы народов, Москва, Россия

e-mail: abashidze-akh@rudn.ru;

ORCID: 0000-0003-0012-8795; JEL-code: K38 Human Rights Law

Аннотация: В настоящей статье предпринята попытка комплексно проанализировать институт семьи, который нашел закрепление во Всеобщей декларации прав человека (ВДПЧ) и в двух Международных пактах о правах человека - Международном пакте о гражданских и политических правах (МПГПП) и Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах (МПЭСКП), которые совместно с ВДПЧ образуют Международный билль о правах человека.

В работе тщательно изучены мнения соответствующих договорных органов, наделенных полномочиями осуществлять международный контроль за выполнением государствами-участниками Международных пактов о правах человека в лице Комитета по правам человека и Комитета по экономическим, социальным и культурным правам применительно к институту семьи, выраженные ими в своих замечаниях общего порядка и соответствующих заключительных замечаниях по периодическим докладам государств-участников Международных пактов.

В сравнительном порядке излагаются также мнения Европейского суда по правам человека и других договорных органов по правам человека применительно к институту семьи.

В статье в целом отмечается сохранение того подхода, что был заложен в институте семьи в соответствующих Международных пактах о правах человека, а также отклонения от него, что квалифицируется автором как полномочия *ultra vires*, которыми наделены соответствующие договорные органы по правам человека.

Ключевые слова: международное право; семья; Международный пакт о гражданских и политических правах; Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах; замечания общего порядка; договорные органы по правам человека; периодические доклады государств; заключительные замечания по периодическим докладам государств.

Отбасы институтын сақтау немесе қайта қарау күзетіндегі әмбебап құқық қорғау тетігі

Аслан Х. Абашидзе

заң ғылымдарының докторы, профессор

Ресей халықтар достастығы университетінің

халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, Мәскеу, Ресей

e-mail: abashidze-akh@rudn.ru; ORCID: 0000-0003-0012-8795;

JEL-code: K38 Human Rights Law

Түйіндеме. Бұл мақалада Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында (АҚЖБД) және АҚЖБД-мен бірге Адам құқықтары туралы халықаралық билльді құрайтын Адам құқықтары туралы екі халықаралық пактілерде – Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде (АСҚХП) және Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіде бекітілген отбасы институтын кешенді талдауға талпыныс жасалды.

Мақалада Адам құқықтары жөніндегі комитет пен Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі комитеті тарапынан Адам құқықтары туралы халықаралық пактіні мүше-мемлекеттердің орындауына халықаралық бақылауды жүзеге асыруға уәкілетті сәйкес шарттық органдардың пікірлері мұқият зерделенген. Олар Халықаралық пактілерге мүше-мемлекеттердің мерзімді баяндамалары бойынша олардың жалпы тәртіптегі ескертулеріне және сәйкес қорытынды ескертулерінде көрсетілген отбасы институтына қатысты қолданылады.

Салыстырмалы түрде Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың және басқа да адам құқықтары жөніндегі келісім-шарттық органдардың отбасы институтына қатысты пікірлері де берілген.

Жалпы мақалада Адам құқықтары туралы сәйкес халықаралық пактілерде отбасы институтында бекітілген тәсілдеменің сақталуы, сондай-ақ автормен сәйкес адам құқықтары туралы шарттық органдармен берілген *ultra vires* өкілеттіктері ретінде жіктелетін одан ауытқулар атап өтіледі.

Негізгі сөздер: халықаралық құқық; отбасы; Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт; Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт; жалпы тәртіптегі ескертулер; адам құқықтары жөніндегі шарттық органдар; мемлекеттердің мерзімді баяндамалары; мемлекеттердің мерзімді баяндамалары бойынша қорытынды ескертулер.

Universal human rights mechanism on guard of preservation or revision of the institution of family

Aslan Kh. Abashidze

Doctor of Law, Professor

Head of the Department of International Law

RUDN University, Moscow, Russia

e-mail: abashidze-akh@rudn.ru;

ORCID: 0000-0003-0012-8795; JEL-code: K38 Human Rights Law

Abstract: The article attempts to comprehensively analyze the institution of family, which is enshrined in the Universal Declaration of Human Rights (UDHR) and in two International Covenants on Human Rights - the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), which together with the UDHR form the International Bill of Human Rights.

The article examines the views of relevant treaty bodies empowered to monitor the implementation of the International Covenants on Human Rights by States parties, represented by the Human Rights Committee and the Committee on Economic, Social and Cultural Rights in relation to the institution of the family, expressed by them in their general comments and related concluding observations on the periodic reports of States parties to the International Covenants.

The opinions of the European Court of Human Rights and other human rights treaty bodies in relation to the institution of the family are also presented in comparative order.

The article emphasizes that the preservation of the approach that was laid down in the institution of family in the relevant International Covenants on Human Rights, as well as deviations from it, which the author qualifies as ultra vires powers vested in the relevant human rights treaty bodies.

Key words: international law; family; International Covenant on Civil and Political Rights; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; general comments; human rights treaty bodies; periodic reports of States; concluding observations on the periodic reports of States.

I. Система договорных органов по правам человека

Нынешнее состояние мировой политики и международного правопорядка, если воспользоваться материалами ежегодного заседания (XVIII) Международного дискуссионного клуба «Валдай» (октябрь 2021 г.), можно кратко охарактеризовать так: «Глобальная встряска в эпоху грандиозных перемен».

Происходящая встряска затрагивает прежде всего устои международного правопорядка, установленного после окончания Второй мировой войны,

стержнем которого выступает универсальная система Организации Объединенных Наций (далее – ООН) по поддержанию мира и международной безопасности на коллективной основе. Следовательно, в нынешних условиях, наблюдая за происходящим в межгосударственных отношениях, прежде всего ведущих держав мира, включая постоянных членов Совета Безопасности ООН, на который возложена по Уставу главная ответственность за состояние мира на глобальном уровне, очевидно, что человечество вступило в эпоху грандиозных перемен, которые, безусловно, затронут и международный правопорядок, включая ООН.

В этой ситуации все ключевые элементы международного правопорядка окажутся (или уже находятся) перед испытанием их прочности и незаменимости в условиях новых вызовов, а также гибкости реформироваться в прогрессивном направлении.

Сказанное полностью относится к сложившейся системе международной защиты прав человека, нормативной и концептуальной основой которой выступают пункт 3 статьи 1, пункт с) статьи 55 и статья 56 Устава ООН, согласно которым ООН содействует, а государства-члены своими действиями в индивидуальном или коллективном порядке поддерживают «всеобщее уважение и соблюдение прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола, языка и религии» с целью «создания условий стабильности и благополучия, необходимых для мирных и дружественных отношений между нациями...».

Институциональная основа международной системы защиты прав человека (как составная часть международной системы коллективной безопасности) представлена главными органами ООН, обладающими соответствующими полномочиями в сфере защиты прав человека и их функциональными правозащитными механизмами, которая претерпела существенную реформу в начале XXI в. Нормативную основу международной системы защиты прав человека образуют международные акты по правам человека, среди которых выделяются Всеобщая декларация прав человека (далее – ВДПЧ) и девять международных договоров по правам человека с факультативными протоколами, на базе которых функционируют десять договорных органов по правам человека в лице девяти Комитетов и одного Подкомитета.

О роли и значении договорных органов по правам человека лаконично сказано в Докладе Верховного комиссара ООН по правам человека, где они представлены в качестве механизмов, «переводящих универсальные нормы по правам человека в социальную справедливость и благополучие индивидов» (Report of the UN High Commissioner for Human Rights, 2012).

Несмотря на такую высокую оценку роли и значения системы договорных органов по правам человека, по инициативе Управления Верховного комиссара ООН по правам человека (далее – УВКПЧ) в 2014 г. был запущен межгосударственный процесс по повышению эффективности этой системы, прежде всего и преимущественно путем изыскания внутреннего резерва своего потенциала, «памятуя при этом о том, что эта деятельность должна быть созвучна положениям соответствующих договоров и тем самым не создавать

новых обязательств для государств-участников» (пункт 9) (Резолюция ГА ООН 68/268, 2014).

В свете сказанного нами анализируется деятельность одного из ведущих договорных органов по правам человека – Комитета по правам человека (далее – КПЧ), по осуществлению им международного контроля относительно применения государствами-участниками (ныне их 173) статьи 23 Международного пакта о гражданских и политических правах (далее – МПГПП) о праве основывать семью, защита которой становится архиважным вопросом в условиях резкой активизации усилий на всех уровнях правозащитной деятельности, связанных с «сексуальной ориентацией» и «гендерной идентичностью». Такой анализ имеет многомерное измерение, в том числе в контексте сказанного в пункте 9 вышеприведенной резолюции ГА ООН 68/268 о том, что деятельность договорных органов по правам человека «должна быть созвучна положениям соответствующих договоров», чтобы «не создавать новых обязательств для государств-участников», т.е. не заниматься деятельностью, в нашем случае не относящейся к полномочиям КПЧ.

В начале анализа проясним некоторые общие положения, связанные с международной нормативной правозащитной основой. На основе соответствующих правозащитных положений Устава ООН, упомянутых выше, в 1948 г. была принята ВДПЧ, в которой нашел закрепление т.н. «каталог» основных прав и свобод человека в лице гражданских (личных), политических, экономических, социальных и культурных прав, которые впоследствии были закреплены в двух Международных пактах о правах человека 1966 г. – Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах (далее – МПЭСКП) и Международном пакте о гражданских и политических правах. Эти два Международных пакта, образуя вместе с ВДПЧ Международный билль о правах человека, сформировали основу для целого ряда международных договоров, имеющих обязательную силу и охватывающих широкий спектр правозащитной проблематики; в них закреплены фундаментальные нормы, послужившие стимулом для разработки более ста универсальных и региональных конвенций, деклараций, сводов правил и принципов в сфере прав человека.

Среди этих международных договоров по правам человека выделяются девять, которые по классификации УВКПЧ именуются «основными», на базе которых, а также факультативных протоколов к ним функционируют договорные органы по правам человека, включая КПЧ, в функции которого входит наблюдение за осуществлением гражданских и политических прав, изложенных в МПГПП, в том числе статья 23 о семье.

Из шести составляющих частей МПГПП часть III является «стержнем» Пакта: в ней закреплены материальные индивидуальные права. В части IV предусматривается учреждение КПЧ, определяются его контрольные функции и регламентируются технические и процедурные вопросы.

КПЧ состоит из 18 членов (экспертов), обладающих признанной компетентностью в области прав человека. При осуществлении своих функций КПЧ выполняет следующие обязанности: получает и рассматривает доклады

государств-участников о мерах, принимаемых для осуществления прав, закрепленных в Пакте; готовит замечания общего порядка, целью которых является оказание помощи государствам-участникам в выполнении положений Пакта, обязательств государств-участников; получает и рассматривает индивидуальные сообщения (жалобы) в соответствии с Факультативным протоколом к Пакту, направляемые отдельными лицами, которые утверждают, что государство-участник нарушило их права по Пакту; рассматривает жалобы государства-участника на несоблюдение другим государством-участником своих обязательств по МПГПП.

Переходя к анализу по существу, следует обратить внимание на два обстоятельства: положения о семье, которые были закреплены в статье 16 ВДПЧ, нашли дальнейшее отражение в различных контекстах в обоих Международных пактах – в статье 23 МПГПП и статье 10 МПЭСКП; в этих же Пактах нашли отражение в одинаковой степени ключевые характерные элементы института семьи. Отсюда и другое обстоятельство, на которое необходимо обратить внимание: соответствующим комитетам – КПЧ и КЭСКП, с одной стороны, следует помнить, что их деятельность должна быть, как сказано в пункте 9 резолюции ГА ООН 68/268, «созвучной» положениям соответствующих Пактов (что предполагает, что их деятельность должна отличаться), а, с другой стороны, эти комитеты должны стремиться предельно адекватно уважать и беречь общие базовые элементы института семьи, которые отражены в обоих Международных пактах в качестве «естественного образования». Сказанное, в частности, предполагает необходимость организации договорными органами по правам человека «скоординированного консультативного процесса», о чем говорится в пункте 14 резолюции ГА ООН 68/268, или же «ускорения процесса повышения согласованности» в системе договорных органов, о чем также говорится в пункте 38 данной резолюции.

Безусловно, всесторонний сравнительный анализ этих и связанных с ними моментов предполагается в данном исследовании, однако следует уточнить, что деятельность другого комитета – КЭСКП, осуществляющего международный контроль по МПЭСКП, включая по статье 10 о семье данного Пакта, будет затрагиваться лишь в сравнительном срезе путем заимствования соответствующего материала, который уже опубликован в виде отдельной научной статьи (Абашидзе, 2021). Добавим, что упомянутая публикация облегчает нашу задачу и в части исследования соответствующих замечаний общего порядка, уже принятых КПЧ, в которых затрагиваются аспекты семьи по статье 23 МПГПП.

II. Институт семьи в Международном билле о правах человека

В начале исследования по существу изложим основные положения статьи 23 МПГПП. Она состоит из четырех пунктов.

По пункту 1 «семья является естественной и основной ячейкой общества и имеет право на защиту со стороны общества и государства». Для понимания ключевых составляющих семьи, как естественного образования, важными

являются положения пунктов 2 и 3, где говорится об институте брака. Согласно пункту 2, «за мужчинами и женщинами, достигшими брачного возраста, признается право на вступление в брак и право основывать семью». Конструкция изложения данного положения указывает на то, что брак заключается между мужчиной и женщиной, и на то, что семья основывается на браке, что признается в качестве права человека. Такое понимание подтверждается и тенденцией последнего времени, выражающейся в том, что в некоторых государствах на уровне конституции или закона были приняты дополнения и уточнения о том, что брак – это союз между мужчиной и женщиной.

Согласно пункту 3, брак заключается только на основе свободного волеизъявления и полного согласия вступающих в брак мужчин и женщин, достигших брачного возраста.

В пункте 4 под понятием «супруги» подразумеваются вступающие в брак мужчины и женщины, которые обладают равными правами и обязанностями «в отношении вступления в брак, во время состояния в браке и при его расторжении». По этому пункту государству-участнику вменяется обязательство обеспечить равенство между супругами.

Как мы заметили, на фоне изложенных ключевых положений статьи 23 МПГПП, в ней, а также в Пакте в целом нет официально согласованного определения понятия «семья», однако, как уже было отмечено, в четырех пунктах данной статьи Пакта указаны ключевые составляющие семьи как естественного образования.

В дополнение к положениям статьи 23 МПГПП следует упомянуть также статью 17 Пакта, закрепляющую запрет произвольного вмешательства в «семейную жизнь», и статью 24 Пакта, предусматривающую защиту прав ребенка как такового или «в качестве члена семьи», по отношению которого КПЧ осуществляет международный контроль и которые следует учесть в своей деятельности.

При анализе соответствующих замечаний общего порядка КПЧ, разъясняющих те или иные положения статьи 23 МПГПП, мы попытаемся изложить их в концентрированном виде, опираясь на уже опубликованный нами материал (Абашидзе, 2021).

КПЧ в своем Замечании общего порядка №19, принятом в 1990 г., констатирует факт, на наш взгляд, важного концептуального значения: понятие семьи в определенных аспектах может отличаться как в различных государствах, так и в пределах одного государства, что затрудняет выработку согласованного определения семьи. Однако при этом КПЧ предупреждает, что, когда в национальном законодательстве определена семья, соответствующее государство обязано ее защищать. В тех государствах-участниках Пакта, в которых существуют такие семьи, как «незарегистрированные супружеские пары, их дети» или «одинокое родители и их дети», государства должны сообщать в своих периодических докладах о том, признаются и защищаются ли они, и в каком объеме. Уточним, что под «супружескими парами» здесь подразумеваются мужчина и женщина.

Следует также заметить, что КПЧ в данном документе делает основной акцент на разъяснении тех положений, которые связаны с защитой семьи со стороны государства. Это обусловлено тем, что по статье 23 МПГПП государство-участник обязано «принимать меры законодательного, административного и иного характера».

Комитет призвал государства-участники Пакта сообщать о действующих ограничениях по осуществлению права на вступление в брак на основе таких факторов, как, например, умственная отсталость.

По вопросу определения брачного возраста КПЧ уточняет, что этот возраст для мужчин и женщин должен быть таким, чтобы их согласие считалось «свободным», «полным» и «личным».

Комитет высказал свое мнение и по другим положениям МПГПП. В частности, право на свободу совести и религии предполагает, что в законодательстве страны должна быть предусмотрена возможность заключения как религиозного, так и гражданского брака. При этом требование государства, чтобы брак, заключаемый в соответствии с религиозными обычаями, подтверждался согласно нормам гражданского права, по мнению КПЧ, не является нарушением Пакта.

На наш взгляд, чрезвычайно важным уточнением КПЧ является то, что право основывать семью «подразумевает возможность произведения потомства», что по природе могут мужчина и женщина, и, наоборот, что не в состоянии сделать «однополые зарегистрированные пары».

Комитет считает, что равенство прав и обязанностей супругов распространяется на такие вопросы, как «выбор местожительства», «ведение домашнего хозяйства», «образование и воспитание детей», «распоряжение имуществом», и это равенство также должно быть обеспечено в случаях раздельного проживания супругов и расторжения брака.

По мнению КПЧ, государствам следует обеспечить соблюдение принципа обеспечения наилучших интересов ребенка в случаях установления режима раздельного проживания, развода, опекунов над ребенком, выплаты содержания или алиментов, посещения ребенка, утраты или восстановления родительских прав.

Как мы видим, в 1990 г., когда принималось Замечание общего порядка №19, посвященное разъяснению статьи 23 МПГПП, для КПЧ не существовало каких-либо вопросов и тем более проблем, связанных с «сексуальной ориентацией» или же «гендерной идентичностью», в контексте осуществления статьи 23 МПГПП о семье.

Имея в виду это обстоятельство, далее попытаемся изучить позицию КПЧ за период (2016–2019 гг.), отраженную в заключительных замечаниях по периодическим докладам соответствующих государств-участников МПГПП. В этом отношении сразу заметим, что в заключительных замечаниях этого периода почти на постоянной основе в них значится раздел о дискриминации по признакам сексуальной ориентации и гендерной идентичности. Что касается содержательной части этих разделов, то начнем анализ соответствующих положений заключительных замечаний (далее – ЗЗ) по четвертому

периодическому докладу Чехии. Комитет выразил обеспокоенность тем, что в Законе Чехии о зарегистрированном партнерстве лицам, находящимся в таком партнерстве, запрещено усыновлять детей. В дополнение Комитет выразил возмущение по поводу того, что это положение по-прежнему сохраняется в данном Законе, несмотря на решение Конституционного суда о неконституционности данного положения Закона. Таким образом, получилось так, что Комитет не захотел дожидаться результатов процесса обсуждения в тот момент «законопроекта об однополых браках», и так торопился, что не «уловил» конечную цель этого процесса: перевод однополых пар из «зарегистрированного» положения в «однополые браки».

Другим обстоятельством, по поводу которого КПЧ «сожалеет» применительно к этой стране, – это требование действующего закона, чтобы трансгендеры проходили обязательную стерилизацию в качестве предварительного условия для юридического признания их пола. В качестве основания для отмены данного положения закона КПЧ приводит решение, принятое Европейским комитетом по социальным правам в 2018 г. по делу «Трансгендерная Европа и МАЛГ – Европа против Чешской Республики» (Transgender-Europe and ILGA-Europe v. Czech Republic, 2015). Ссылка КПЧ, являющегося правозащитным органом универсального уровня, на решение регионального правозащитного органа (каковым является Европейский комитет по социальным правам), относящегося при этом к непрофильным органам (таким на универсальном уровне является КЭСКП), и позиция этого регионального непрофильного правозащитного органа как «обоснования» «озабоченности» КПЧ, на наш взгляд, представляет собой пример отрицания КПЧ таких основополагающих принципов международного права, как универсальной юрисдикции, приоритета международных обязательств, взятых на основе Устава ООН (статья 103) в отношении обязательств, взятых государством-членом ООН по другим международным договорам, и иерархичности источников международного права. В этом контексте КПЧ мог бы учесть и правовую позицию другого регионального правозащитного органа – Европейского суда по правам человека, согласно которой толкование положений Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 г. следует осуществлять «в системном единстве с иными международно-договорными обязательствами государства» (Харрис и др., 2016).

КПЧ, к сожалению, этим не ограничивает свою «озабоченность»: он «обеспокоен» также требованием национального закона страны о наличии психиатрического диагноза в качестве предварительного условия для юридического признания пола.

Примечательным является и язык директивного характера «рекомендаций» КПЧ при составлении параграфа 13, адресованного правительству Чехии: «следует пересмотреть» соответствующее законодательство для обеспечения «в полной мере равного обращения с однополыми парами, в том числе путем рассмотрения возможности признания их «права на совместное усыновление/удочерение детей»; «отменить» «неправомерные требования» в отношении юридического признания пола, включая обязательную стерилизацию

и психиатрическую диагностику, и применять процедуру признания пола «на основе самоидентификации заявителя» (Заключительные замечания КПЧ CCPR/C/CZE/CO/4, 2019).

КПЧ в 33 по Нигерии в отсутствии второго периодического доклада выразил обеспокоенность по поводу того, что в УК страны предусмотрена уголовная ответственность за однополые связи между взрослыми лицами по взаимному согласию, а в Законе о запрещении однополых браков предусматривается наказание в виде лишения свободы сроком на 14 лет лиц, которые вступают в однополые союзы, и наказание в виде лишения свободы сроком на 10 лет всех лиц, которые оказывают поддержку группам, выступающим за защиту прав ЛГБТИ, проводят встречи и формируют такие группы.

Директивный язык звучит и здесь в «рекомендациях», адресованных суверенному государству: «государству-участнику следует отменить уголовную ответственность за однополые связи... запретить осуществлять аресты, судебные преследования...»; «Ему следует рассмотреть вопрос об отмене Закона о запрещении однополых браков и пересмотреть все другие соответствующие законодательные акты. До проведения такого пересмотра эти меры не должны применяться» (Заключительные замечания КПЧ CCPR/C/NGA/CO/2, 2019).

В 33 по третьему периодическому докладу Вьетнама, в котором соответствующий раздел обозначен еще более многозначно («Сексуальная ориентация, гендерная идентичность, интерсексуальный статус...»), КПЧ «приветствует» усилия государства-участника по улучшению положения ЛГБТИ, в том числе посредством отмены запрета на «однополые браки» и обеспечения юридического признания пола. Однако и здесь КПЧ нашел основания для «беспокойства» по поводу «отсутствия юридического признания и защиты однополых пар» (Заключительные замечания КПЧ CCPR/C/VNM/CO/3, 2019).

Заключительные замечания по пятому периодическому докладу Судана примечательны, исходя из двух позиций, выраженных КПЧ, которые указывают на логическую непоследовательность: в разделе «Полигамия» КПЧ оценивает эту практику как «несовместимую» с принципом равенства между мужчинами и женщинами в части права на вступление в брак, поскольку она «оскорбляет достоинство женщин», и вместе с тем в разделе «Недискриминация» КПЧ «обеспокоен» наличием в законах о семье и личном статусе «закоснелых» дискриминационных положений, касающихся сексуальной ориентации. Получается, что в первом случае КПЧ видит «оскорбление достоинства женщин», а во втором случае – нет, более того, по поводу второго случая КПЧ требует, чтобы государство-участник «гарантировало» лицам одного пола, вступающим в половую связь по взаимному согласию, «защиту» и «отмену» соответствующих статей в УК (Заключительные замечания КПЧ CCPR/C/SDN/CO/5, 2018).

В 33 по четвертому периодическому докладу Болгарии КПЧ выражает «обеспокоенность», что «однополые пары не могут формировать никакой из признаваемых законом союзов или усыновлять / удочерять детей...». Комитет также «обеспокоен» препятствиями на пути юридического признания перемены пола, в том числе «сообщениями» о том, что основанием для признания такой

перемены судами является «лишь прохождение гормональной терапии». В качестве «рекомендаций» КПЧ требует ликвидировать де-юре и де-факто дискриминацию лиц по признаку их сексуальной ориентации и гендерной идентичности «в брачно-семейных отношениях» (Заключительные замечания КПЧ ССР/С/ВГР/СО/4, 2018).

В 33 по четвертому периодическому докладу Литвы КПЧ «испытывает озабоченность» по многим обстоятельствам в связи с: «стойкостью стереотипных установок, предрассудков, враждебности и дискриминации» в отношении ЛГБТИ; «тем, что определенные правовые инструменты, например, Закон о защите несовершеннолетних от негативного влияния публичной информации, могут применяться, в том числе службой инспектора по журналистской этике, для ограничения медиа- и иного контента таким образом, чтобы это неоправданно ограничивало свободу выражения мнений» в отношении ЛГБТИ; «различными законодательными инициативами», которые ограничивали бы пользование правами ЛГБТИ; «отсутствием в законодательстве и процедурах ясности в отношении изменения гражданского статуса в плане гендерной идентичности, и в особенности в связи с отсутствием законодательства, допускающего процедуры перемены пола и изменения гражданского состояния без хирургического изменения пола».

В качестве «рекомендаций» правительству Литвы предписывается «пересмотреть соответствующее законодательство с тем, чтобы в полной мере признавать равенство однополых пар, и обеспечить, чтобы законодательство относительно изменения гражданского состояния в отношении гендерной идентичности носило ясный характер и применялось в соответствии с правами, гарантированными по Пакту, в том числе путем введения законодательства о процедурах по перемене пола» (Заключительные замечания КПЧ ССР/С/ЛТУ/СО/4, 2018).

Следует заметить, что КПЧ нередко применяет словосочетание в качестве призыва государства-участника действовать «в соответствии с правами, гарантируемыми по Пакту», однако на практике понимаемое Комитетом, а не государствами-участниками.

В 33 по первоначальному докладу Либерии КПЧ испытывает озабоченность в связи с «криминализацией однополых отношений между взрослыми по взаимному согласию» и «попытками ужесточить наказание за однополые браки и запретить их»; сообщениями о притеснениях и репрессиях в отношении правозащитников и организаций, отстаивающих «права» и «интересы» ЛГБТИ.

Следует обратить особое внимание на аргументы по обоснованию рекомендаций государству-участнику: «признавая многообразие нравственности и культур в международном отношении, Комитет напоминает, что государственные законы и практика должны всегда соотноситься с принципами универсальности прав человека и недискриминации». В качестве «универсального права» КПЧ преподносит следующее: государству-участнику следует в приоритетном порядке декриминализовать однополые сексуальные отношения между взрослыми по взаимному согласию...». На основе такого «обоснования» вытекают и его «рекомендации», а на деле диктат государству-

участнику: «устранять любые барьеры» в пользовании правами» ЛГБТИ; «гарантировать на практике безопасность», а также «права» и «интересы» ЛГБТИ, правозащитников и организаций на «свободу выражения мнений». Более того, КПЧ призывает государство-участник облегчать жертвам доступ к правосудию «путем укрепления доверия» между ЛГБТИ и «государственными ведомствами» (Заключительные замечания КПЧ ССРП/С/ЛВР/СО/1, 2018).

В 33 по пятому периодическому докладу Маврикия КПЧ выразил свою обеспокоенность тем, что ЛГБТИ «официально не разрешается вступать в брак или гражданские партнерства и им отказано в осуществлении других прав, касающихся гражданского состояния». В рекомендациях КПЧ призывает государство-участник «решительно предотвращать проявления и защищать от всех форм дискриминации по признаку сексуальной ориентации и гендерной идентичности» в отношении ЛГБТИ и «включать данные основания дискриминации во все соответствующие законодательные акты, в том числе Уголовный кодекс». При этом правительству предписывается «принять все необходимые меры» по искоренению дискриминации в отношении ЛГБТИ, касающиеся брака или гражданских партнеров, и «отменить статью 250 Уголовного кодекса». Государству-участнику также вменяется подготовка сотрудников полиции, судей и прокуроров и проведение «информационно-просветительские кампании для населения по вопросам прав ЛГБТИ». Как мы видим, КПЧ приравнивает «гражданское партнерство» к «браку» и на основании неразрешения в этой стране «официальных» однополых союзов Комитет квалифицирует «дискриминацию» по признаку сексуальной ориентации и гендерной идентичности и призывает государство-участник принять необходимые меры по искоренению дискриминации в отношении ЛГБТИ, «касающиеся брака» (Заключительные замечания КПЧ ССРП/С/МУС/СО/5, 2017). Здесь имеют место необоснованные с позиции международного права права человека утверждения и попытки подменять понятия.

В 33 по седьмому периодическому докладу Колумбии фиксируется удовлетворение Комитета применительно к судебной практике Конституционного суда, согласно которой однополым парам гарантируются права на оформление «гражданского брака и на усыновление» и усиление борьбы с практикой дискриминации таких лиц. Однако Комитет обеспокоен «сообщениями» о том, что ЛГБТИ подвергаются «противоправным действиям со стороны сотрудников полиции». Отсюда и «рекомендация»: государству-участнику «следует принять более решительные меры для недопущения актов дискриминации со стороны сотрудников сил безопасности и наказания виновных» (Заключительные замечания КПЧ ССРП/С/СОЛ/СО/7, 2016).

Положения, отраженные в 33 по третьему периодическому докладу Словении, прямо указывают на игнорирование со стороны КПЧ элементарных основ демократии. Дело в том, что КПЧ «сожалеет о том, что поправки к Закону о браке и семейных отношениях, предусматривающие равные права для однополых пар в вопросах наследования, доступа к репродуктивным процедурам и возможности усыновлять детей, были вынесены на референдум в декабре 2015

года, несмотря на закрепленные в Конституции положения об обратном, и были отклонены».

По мнению КПЧ, отказ народа путем референдума принимать предложенные поправки к Закону о браке и семейных отношениях является «антиконституционным». На этой основе «государству-участнику следует обеспечить», чтобы всем ЛГБТИ «были гарантированы равные права в соответствии с Пактом и Конституцией» (Заключительные замечания КПЧ CCPR/C/SVN/CO/3, 2016).

Получается, что КПЧ не признает право народа (т.е. источника власти) путем референдума изменить не только соответствующее положение действующего закона (в нашем случае Закон о браке и семейных отношениях), но и соответствующее положение самой Конституции, что полностью вытекает из сути народовластия (демократии).

В 33 по шестому периодическому докладу Австралии КПЧ явно проигнорировал рекомендуемые УВКПЧ ограничения по объему при составлении 33, уделяя чрезмерное внимание вопросам, связанным с сексуальной ориентацией, гендерной идентичностью и интерсексуальному статусу. Комитет прежде всего высказал свое недовольство процедурой назначения второго этапа гормональной терапии молодым людям, у которых была диагностирована гендерная дисфория, для чего требуется разрешение суда по семейным делам; Комитет видит задержку и расходы в этой процедуре получения разрешения суда на это. Другим обстоятельством для обеспокоенности КПЧ послужило то, что в большинстве штатов от трансгендерных лиц для изменения юридической записи пола в основных документах требуется согласиться на соответствующее хирургическое или медицинское вмешательство и не состоять в браке. В связи с этим КПЧ «рекомендует» государству-участнику ускорить доступ ко второму этапу курса гормональной терапии для лиц с гендерной дисфорией, в том числе «путем устранения необходимости в получении судебного разрешения» при наличии согласия родителей ребенка и группы медиков и при условии, что лечение проводится в соответствии с медицинскими протоколами и стандартами ухода. Такая позиция КПЧ вызывает удивление, ибо она требует устранения судебных гарантий, которые считаются самыми эффективными среди других правовых средств защиты. Другая рекомендация КПЧ заключается в принятии государством-участником мер, необходимых «для устранения требований согласиться на хирургическое вмешательство и не состоять в браке для смены пола в свидетельстве о рождении, смерти и браке...». Опять мы имеем дело с позицией КПЧ, противоречащей пониманию «гендера» самих сторонников защиты ЛГБТИ, на чем более подробно остановимся позже. В этом случае по логике КПЧ получается, что соответствующее лицо может измениться юридически в части пола, не изменяя при этом самого пола путем хирургического вмешательства. Если этот подход использовать на практике, тогда, например, многие виды спортивных соревнований могут исчезнуть, ибо мужчины, на словах представляя себя женщинами, могут бороться за

олимпийские медали против женщин. К сожалению, этот процесс уже наблюдается в спортивной жизни в США.

Далее КПЧ обозначил основную причину его «беспокойства» «прямым запретом однополых браков в Законе 1961 года о браке», который, по его мнению, «является дискриминационным по отношению к однополым парам, в том числе в вопросах развода по отношению к парам, вступившим в брак за рубежом». Комитет и в этом случае проигнорировал «почтовый опрос», организованный государством-участником как законное средство по выяснению мнения населения по вопросу «легализации однополых браков». Комитет, наоборот, «считает, что использование опросов общественного мнения для защиты предусмотренных в Пакте прав в целом и прав на равенство и недискриминацию групп меньшинств в частности, не является приемлемым методом принятия решений; более того, такой подход чреват угрозой дальнейшей маргинализации и стигматизации представителей групп меньшинств». Такая позиция КПЧ подкрепляется соответствующей «рекомендацией» директивного характера: «государству-участнику следует пересмотреть свои законы, в том числе Закон о браке, с тем чтобы, независимо от результатов проводимого в Австралии почтового опроса относительно Закона о браке, все законодательство и политика страны обеспечивали реальную защиту ЛГБТИ, их пар и семей...» (Заключительные замечания КПЧ ССРП/С/AUS/CO/6, 2017). В этом контексте интересно, какая была бы квалификация КПЧ, если в его повестке дня оказался бы вопрос о демократичности и легитимности результатов голосования по почте во время последних президентских выборов в США?

III. Ultra vires в деятельности правозащитных органов

Проведенный нами анализ соответствующих заключительных замечаний четко показывает возрастающую активность КПЧ применительно к проблемам ЛГБТИ и его стремление «расширить» рамки положений статьи 23 МПГПП. Для «обоснования» такой позиции КПЧ пользуется различными приемами, включая ссылку на документы регионального органа в лице Европейского комитета по социальным правам. По логике КПЧ следовало бы прежде всего ориентироваться на соответствующие наработки своей «сестры» – КЭСКП, который также занимается проблематикой семьи на основе статьи 10 МПЭСКП. Применительно к последнему, как уже отметили раньше, нами будут в тезисном порядке озвучены некоторые выводы, полученные в результате анализа деятельности КЭСКП в деле рассмотрения периодических докладов государств-участников МПЭСКП. Анализ рекомендаций, высказанных им за последние четыре года (2017–2020 гг.) в заключительных замечаниях по докладам 22 государств-участников МПЭСКП (представляющих все географические регионы и субрегионы мира), отчетливо показывает, какие аспекты являются для КЭСКП ключевыми при защите семьи. К ним относятся: равенство мужчин и женщин; члены семьи; планирование размеров семьи; семейная жизнь; лица, находящиеся на иждивении семьи; брак; религиозный брак; гражданский брак; ранние браки; брачный возраст; расторжение брака; супруги; общая

собственность супругов; наследование; незарегистрированные супружеские пары; раздельное проживание супругов; охрана семьи, матери и ребенка; пособия; материнство и беременность; оплачиваемый отпуск; аборт; дети; принцип наилучшего обеспечения интересов ребенка; внебрачные дети; приемные дети; образование и воспитание детей; дети-инвалиды; дети мигрантов; принудительный труд / эксплуатация детей; опекунов над ребенком; алименты; родительские права и обязанности; посещение ребенка; жертвы насилия в семье и др. (Абашидзе, 2021).

Если сравнивать деятельность КПЧ и КЭСКО по данному вопросу, то до первого десятилетия XXI в. эти комитеты не затрагивали в своей деятельности обязательство государств-участников принять меры по приравниванию однополых пар к институту семьи. В последнее время в этом отношении активность проявляет КПЧ, а КЭСКО отличился в этом лишь один раз в адрес Словакии. В п. 14 и 15 заключительного замечания по периодическому докладу Словакии КЭСКО стал рассуждать в единых рамках о «партнерстве», «гражданском союзе», «однополых браках» и «однополых союзах». В таком контексте КЭСКО также стал выражать обеспокоенность по поводу «дискриминации по признаку гендерной идентичности и сексуальной ориентации». Иными словами, КЭСКО создал «конструкцию» из разных союзов: на основе брака и не брака, при этом сам же употреблял их раздельно: «однополый союз», «однополый брак» и «зарегистрированное партнерство». На основе такой «конструкции» и при отсутствии каких-либо правовых оснований, а также вне своей компетенции КЭСКО «рекомендовал» правительству Словакии «создать правовой институт, такой как зарегистрированные партнерства или гражданские союзы, который обеспечивал бы защиту, эквивалентную браку, для тех, кто находится в однополых отношениях» (Заключительные замечания КЭСКО E/C.12/SVK/CO/3, 2019).

Такая занимаемая КЭСКО позиция применительно к Словакии коренным образом отличается от его же прежней практики; этот случай, скорее, указывает на «внешнее» влияние своей «сестры» – КПЧ, а последний (КПЧ), к сожалению, не отличается взаимностью по отношению к «сестре» – КЭСКО: он, как мы видим, предпочитает ориентироваться на Европейский комитет по социальным правам.

На фоне сказанного возникает необходимость выяснения вопроса об истоках появления правозащитных аспектов, связанных с «гендерной идентичностью».

На доктринальном уровне утверждается, что впервые понятие «гендерной идентичности» в научный оборот ввел психоаналитик Роберт Столлер, выступая с докладом в 1963 г. на Международном конгрессе психоаналитиков в Стокгольме. Его концепция строилась на разделении биологического и культурного; он предложил различать понятия пола, рода и ядра родовой сущности: «пол» («sex») он относил к биологии, для определения которого требуется анализ хромосом наружных и внутренних половых органов, половых желез, соотношения гормонов и внутренних половых признаков; «гендер» («gender») подразумевает определенные психологические и культурные нюансы;

«родовая сущность» возникает с пониманием принадлежности к тому, а не иному полу: «ядро родовой сущности» означает убежденность в том, что человек правильно обозначил свой пол (Бадентэр, 1995).

Международные документы и подходы специализированных учреждений системы ООН, таких как Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) и Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) не дают внятного ответа применительно к понятиям «гендер» и «гендерный». Например, пункт 2 Приложения к Пекинской платформе действий, принятой в ходе четвертой Всемирной конференции по положению женщин в 1995 г., где говорится о том, что слово «гендерный» используется и понимается в их «обычном общепринятом значении», не имеет никакого теоретического и тем более практического значения по той простой причине, что нет разъяснения этих понятий в их «обычном общепринятом значении» (Пекинская декларация и Платформа действий, 1995).

Согласно Заявлению Генерального директора о гендерной политике ВОЗ, понятия «гендер» и «гендерный» используются для описания тех характеристик женщин и мужчин, которые являются «социально-приобретенными», а «пол» является «биологическим предопределением».

В рамках ЮНЕСКО предпочитают говорить о «гендере», рамки которого охватывают роль и обязанности мужчин и женщин, которые определяются в семьях, обществе и культуре.

В Статute Международного уголовного суда (далее – МУС), согласно его пункту 7, термин «гендерный» в контексте общества относится к обоим полам – мужскому и женскому (Римский статут МУС, 1998).

Позиция Комиссии международного права ООН (КМП), которая занимается в ООН вопросами кодификации и прогрессивного развития международного права под эгидой ГА ООН, с одной стороны, рекомендовала ГА ООН не ориентироваться на устаревшее понимание в Статute МУС понятия «гендерный», а, с другой стороны, сама ориентируется по этому вопросу на Руководство МККК 2004 г., согласно которому «гендер» относится к культурно обусловленным ожиданиям по поводу поведения мужчин и женщин на основе ролей и установок, предписываемых им в зависимости от пола (ICRC, Addressing the Needs of Women Affected by Armed Conflict: an ICRC Guidance Document, 2004).

Как мы видим, при таком отношении к «гендеру» и «гендерным» аспектам трудно понять т.н. сущностные основания и измерения «гендерной идентичности» в правозащитном контексте.

В 2010 г. Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин (далее – КЛДЖ), который осуществляет международный контроль за выполнением государствами-участниками Международной конвенции о ликвидации дискриминации в отношении женщин 1979 г., выпустила Общую рекомендацию №28, где в пункте 5 дается определение понятия «гендерная принадлежность», которая относится к «социально обусловленным самобытным признакам, атрибутам и ролям, отводимым женщинам и мужчинам, к социально-

культурному значению, которое общество придает этим биологическим различиям».

«Гендерная идентичность» относится к «глубокому внутреннему самоощущению своего пола и личному опыту человека, которые могут совпадать или не совпадать с полом, определенным при рождении, включая личное восприятие своего тела (что может включать в случае свободного выбора изменение внешнего вида или функции органов с помощью медицинского, хирургического или иного вмешательства), а также другое выражение своей гендерной принадлежности через одежду, речь и манеры поведения» (Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe, 2011).

На фоне сказанного возникает обоснованный вопрос: что общего между международно-правовым основанием защиты семьи, создаваемой на основе брака между мужчиной и женщиной, и попыткой присвоить однополым зарегистрированным парам правовой статус семьи? Ответ однозначный: мало что общего. Именно по этой причине неубедительно и необоснованно выглядит позиция КПЧ, содействующего приравниванию двух антиподов — биологического и психологического продуктов в лице семей и однополых зарегистрированных пар.

Следует ответить и на вопрос о перспективе развития ситуации и ее негативном влиянии на международное сотрудничество государств в сфере защиты прав человека. В этом случае можно заимствовать авторитетное мнение президента РФ, высказанное в его речи на пленарном заседании Международного дискуссионного клуба «Валдай» 21 октября 2021 г. по данному аспекту.

Президент РФ, в частности, отметил: «Попытки ценностного диктата в условиях неопределенных и непредсказуемых перспектив ещё больше осложняют и без того острую ситуацию и влекут обычно обратную реакцию и обратный ожидаемому результат... Кто-то в западных странах уверен, что... «обратная дискриминация» большинства в интересах меньшинств или требование отказаться от привычного понимания таких базовых вещей, как мама, папа, семья или даже различие полов, — это, по их мнению, и есть вехи движения к общественному обновлению... У нас другая точка зрения... В совершенную фантасмагорию превратилась в ряде западных стран дискуссия о правах мужчин и женщин... Ревнителю новых подходов заходят так далеко, что хотят отменить сами эти понятия. Тех же, кто рискует сказать, что мужчины и женщины все-таки есть и это биологический факт, подвергают чуть ли не остракизму. «Родитель номер один» и «родитель номер два», «родивший родитель» вместо «мама», запрет на использование словосочетания «грудное молоко» и замена его «человеческим молоком» — чтобы люди, неуверенные в собственной половой принадлежности, не расстроились». Не говоря уже о просто чудовищных вещах, когда детям сегодня с малолетства внушают, что мальчик легко может стать девочкой, и наоборот, фактически навязывают им якобы имеющийся у каждого выбор. Навязывают, отстраняя от этого родителей, заставляя ребенка принимать решение, способное сломать ему жизнь. И никто даже не советуется с детскими психологами: способен ли ребенок принимать

подобного рода решение? Называя вещи своими именами, это уже на грани преступления против человечности и все под именем и знаменем прогресса» (Заседание дискуссионного клуба «Валдай», 2021).

Возвращаясь к основному вопросу, к деятельности КПЧ, мы видим, что Комитет избегает касаться ключевых положений статьи 23 МПГПП, где зафиксированы те основы, которые характеризуют семью в качестве естественного образования. Для «преодоления» этих естественных барьеров заводится дискуссия по поводу необходимости наличия в государстве всеобъемлющего (всеохватывающего) антидискриминационного закона (или законодательства); при этом игнорируется тот факт, что во всех основополагающих актах, начиная с Устава ООН и ВДПЧ и заканчивая международными конвенциями по отдельным категориям или проблемам, среди дискриминационных признаков зафиксированы «пол» и все соответствующие положения, заканчивающиеся словами «по иным обстоятельствам», позволяющие правозащитным органам на международном и национальном уровнях защищать любых лиц от любых форм или видов дискриминации, включая ЛГБТИ. Вместо этого применяется общее рассуждение о необходимости запрещения всех форм дискриминации, и на этой основе «обобщаются» и затем «обосновываются» новые права групп лиц с вытекающими отсюда всеми правовыми последствиями, включая, например, претензии на те права, которые имеет семья, основанная на браке между мужчиной и женщиной, в частности, право на усыновление/удочерение. Именно об этом предупреждаются государства-участники ООН, принявшие резолюцию 68/268 о том, что деятельность договорных органов по правам человека, включая КПЧ, «должна быть созвучна положениям соответствующих договоров», чтобы «не создавать новых обязательств для государств-участников».

В этом контексте следует отметить, что даже Европейский суд по правам человека оказался более осторожным по сравнению с КПЧ в деле «необоснованного» расширения зафиксированных в статье 12 Конвенции о защите прав человека и основных свобод положений о праве вступать в брак и создавать семью. Как подтверждают конкретные дела (*K.M. v UK*, №30309/96, HUDOC (1997), DA; *McMichael v UK*, A 308 (1995), 20 EMRR 205), «если семью создает пара, не состоящая в браке, то различные, возникающие у них права будут охраняться статьей 8 Конвенции, а не статьей 12» (Харрис и др., 2016). Как мы видим, ЕСПЧ опирается на различные статьи Конвенции, даже в случае не состояния в браке пар, не пытаясь приравнять их правовой статус.

Если КПЧ проигнорирует сказанное и продолжит свою деятельность в том же русле, можно ожидать и пересмотра им своего же Замечания общего порядка №19 от 1990 г., где им же признается, что понятие семья в определенных аспектах может отличаться в различных государствах, и определение «семьи» является сугубо внутренним делом суверенного государства. Вместо этого КПЧ зафиксировывает «новые права» для однополых зарегистрированных пар и «новые обязательства» для государств-участников МПГПП по приравниванию их правового статуса к статусу семьи.

В этом случае никто не может прогнозировать реакцию тех государств-участников МПГПП, которые пытаются сохранить твердую опору государственности – моральную, этическую и ценностную.

Список литературы

1. Абашидзе, А.Х. (2021). Институт семьи в Международном билле о правах человека: его понимание и применение. Социально-политические науки, 11(4), 13-21. doi:10.33693/2223-0092-2021-11-4-13-21
2. Заключительные замечания Комитета по правам человека по Нигерии в отсутствие ее второго периодического доклада. Документ ООН CCPR/C/NGA/CO/2. (2019, 29 августа). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/257/32/PDF/G1925732.pdf?OpenElement>.
3. Заключительные замечания Комитета по правам человека по первоначальному докладу Либерии. Документ ООН CCPR/C/LBR/CO/1. (2018, 27 августа). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/260/55/PDF/G1826055.pdf?OpenElement>.
4. Заключительные замечания Комитета по правам человека по пятому периодическому докладу Судана. Документ ООН CCPR/C/SDN/CO/5. (2018, 19 ноября). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G18/343/83/PDF/G1834383.pdf?OpenElement>.
5. Заключительные замечания Комитета по правам человека по третьему периодическому докладу Вьетнама. Документ ООН CCPR/C/VNM/CO/3. (2019, 29 августа). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://docstore.ohchr.org-/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhslrjZYHLHPYd-qrup6FR%2fpxpoKD6CFGnGSaZiMZA5cstApQ4%2fLSGVGL6rHIXBfZYdGtpV-yHAt62qHp%2fBkJk%2bg4ODAFWdcMdtJcCqftyRf5sC0>.
6. Заключительные замечания Комитета по правам человека по четвертому периодическому докладу Чехии. Документ ООН CCPR/C/CZE/CO/4. (2019, 6 декабря). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://daccess-ods.un.org-/tmp/1853293.47848892.html>.
7. Заключительные замечания Комитета по правам человека по четвертому периодическому докладу Болгарии. Документ ООН CCPR/C/BGR/CO/4. (2018, 15 ноября). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://daccess-ods.un.org/tmp/1129458.32312107.html>.
8. Заключительные замечания Комитета по правам человека по четвертому периодическому докладу Литвы. Документ ООН CCPR/C/LTU/CO/4. (2018, 29 августа). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://docstore.ohchr.org-/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhspSxgIUbPkaTn-jMNKleQtzmSvGubwdPbSMKdnP%2fB2PGSrdg%2f%2boKitaQLnK448YuRFxbV-yd2PB5S7Agi8f2BSWO5y09SU%2bqa8ovOCzj20BK57>.
9. Заключительные замечания Комитета по правам человека по шестому периодическому докладу Австралии. Документ ООН CCPR/C/AUS/CO/6. (2017,

1 декабря). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/353/63/PDF/G1735363.pdf?OpenElement>.

10. Заключительные замечания Комитета по экономическим, социальным и культурным правам по третьему периодическому докладу Словакии. Документ ООН E/C.12/SVK/CO/3. (2019, 14 ноября). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSml-BEDzFEovLCuWx8AhHloWaPQKfnd2BAOkQNSKXtJaFyw3u2VrX%2ffxVoEU-QwmaxUDmNxNZKjWyVOPi0f%2fbnXJwTQqwfDmI4qbgVSC86A5Aomachtaw-tgI59dJ>.

11. Замечание общего порядка №19 Комитета по правам человека по статье 23 Международного пакта о гражданских и политических правах. Документ ООН HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol. I). (1990). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G08/422/37/PDF/G0842237.-pdf?OpenElement>.

12. Заседание дискуссионного клуба «Валдай». (2021, 21 октября). Дата обращения: 30 июня, 2022, <http://kremlin.ru/events/president/news/66975>.

13. Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 г. Дата обращения: 30 июня, 2022, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.

14. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 г. Дата обращения: 30 июня, 2022, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml

15. Общая рекомендация № 28 Комитета по ликвидации дискриминации в отношении женщин 2010 г., касающаяся основных обязательств государств-участников по статье 2 Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Документ ООН CEDAW/C/GC/28. (2010, 16 декабря). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC-GEN/G10/472/62/PDF/G1047262.pdf?OpenElement>.

16. Пекинская декларация и Платформа действий. (1995). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>.

17. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН «Укрепление и повышение эффективности системы договорных органов по правам человека». Документ A/RES/68/268. (2014, 9 апреля). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N13/455/55/PDF/N1345555.pdf?OpenElement>.

18. Римский статут Международного уголовного суда (1998, 17 июля). Дата обращения: 30 июня, 2022, [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf).

19. Устав Организации Объединенных Наций (1945, 26 июня). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text>.

20. Харрис, Д., О'Бойл, М., Уорбрик, К. (2016). Право Европейской конвенции по правам человека. Москва: Развитие правовых систем.

21. Бадентэр, Э. (1995). Мужская сущность. Москва: Новости.

22. Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe. (2011). Дата обращения: 30 июня, 2022, https://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf.

23. ICRC, Addressing the Needs of Women Affected by Armed Conflict: an ICRC Guidance Document, Geneva. (2004). Дата обращения: 30 июня, 2022, https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0840_women_guidance.pdf.

24. Report of the UN High Commissioner for Human Rights. UN Doc. A/67/222. (2012, 26 June). Дата обращения: 30 июня, 2022, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N12/449/83/PDF/N1244983.pdf?OpenElement>.

25. Transgender-Europe and ILGA-Europe v. Czech Republic. (2015). Дата обращения: 30 июня, 2022, https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/processed-complaints/-/asset_publisher/5GEFkJmH2bYG/content/no-117-2015-transgender-europe-and-ilga-europe-v-czech-republic?inheritRedirect=false.

DOI: <https://www.doi.org/10.32523/2791-0954-2022-1-1-40-54>

Международные обязательства частей территории государства, вытекающие из императивных норм международного права

Елена Ф. Довгань

Доктор юридических наук, профессор

Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь

e-mail: alena.f.douhan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8797-8858; JEL-code: K33 International Law

Аннотация: Императивные нормы международного права создают обязательства для всех субъектов международного права, отступление от которых невозможно. Вместе с тем на практике часто возникают вопросы относительно совокупности обязательств, которые могут быть квалифицированы в качестве *erga omnes*, а также применимости таких императивных норм к частям территории государства, как находящимся, так и не находящимся под его контролем. Настоящая статья выявляет принципы определения международных прав и обязанностей, вытекающих из императивных норм международного права в отношении частей территории государства, включая оккупированные территории, территории самопровозглашенных государств, “заморские” территории. В статье делается вывод об обязанности частей территории государства, независимо от их статуса, применять императивные нормы международного права, равно как устанавливается обязанность государств применять такие нормы в отношении частей территории, независимо от наличия контроля в отношении такой территории, особенно в области международного гуманитарного права и права прав человека.

Ключевые слова: части территории государств; императивные нормы международного права; самопровозглашенные государства; оккупированные территории; заморские территории

Мемлекет аумағының бөліктерінің халықаралық құқықтың императивті нормаларынан туындайтын халықаралық міндеттемелері

Е.Ф. Довгань

заң ғылымдарының докторы, профессор

халықаралық құқық кафедрасының профессоры

Беларусь мемлекеттік университеті, Минск, Беларусь

e-mail: alena.f.douhan@gmail.com;

ORCID: 0000-0002-8797-8858; JEL-code: K33 International Law

Түйіндеме. Халықаралық құқықтың императивті нормалары халықаралық құқықтың барлық субъектілері үшін жоғары тәртіптегі міндеттемелерді тудырады. Сонымен бірге, тәжірибеде erga omnes ретінде жіктелуі мүмкін міндеттемелердің жиынтығына қатысты, сондай-ақ мұндай императивті нормалардың мемлекеттің оның бақылауындағы да, сонымен қатар бақылауындағы емес аумақтарының бөліктеріне қолданылуы туралы сұрақтар жиі туындайды. Бұл мақалада мемлекет аумағының бөліктеріне, оның ішінде оккупацияланған аумақтарға, өзін-өзі жариялаған мемлекеттердің аумақтарына, “мұхиттың арғы жағындағы” аумақтарға қатысты халықаралық құқықтың императивті нормаларынан туындайтын халықаралық құқықтар мен міндеттерді анықтау принциптері ашылған. Мақалада мемлекет аумағының бөліктері олардың мәртебесіне қарамастан, халықаралық құқықтың императивті нормаларын қолдануға міндетті, сондай-ақ мұндай аумаққа қатысты бақылаудың бар болуына қарамастан, әсіресе халықаралық гуманитарлық құқық және адам құқықтары саласында мемлекеттердің мұндай нормаларды аумақтың бөліктеріне қатысты болуына қарамастан қолдануға міндетті деп тұжырымдайды.

Негізгі сөздер: мемлекеттер аумағының бөліктері; халықаралық құқықтың императивті нормалары; мемлекеттің өзін-өзі жариялауы; оккупацияланған аумақтар; мұхиттың арғы жағындағы аумақтар.

International obligations of parts of state territory, arising from peremptory norms of international law

Alena F. Douhan

Dr. Dr. hab. Professor

Belarusian State University, Minsk, Belarus

e-mail: alena.f.douhan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8797-8858; JEL-code: K33 International Law

Abstract: Peremptory norms of international law establish non-derogable obligations for all subjects of international law. At the same time, questions often arise regarding the scope of obligations that can be qualified as of erga omnes character, as well as the applicability of such mandatory norms to parts of the territory of a State, both under and beyond its control. This article identifies the principles of determining international rights and obligations arising from the peremptory norms of international law in relation to parts of the territory of a State, including occupied territories, territories of self-proclaimed States, “overseas” territories. The article concludes on the existence of the obligation of parts of the territory of a State, regardless their status, to apply peremptory norms of international law, as well as of the obligation of States to apply such norms to parts of the territory, regardless of the existence of control over such territory, especially in the field of international humanitarian law and human rights law.

Key words: parts of state territory, peremptory norms of international law, self-proclaimed states, occupied territories, overseas territories

Конвенция Монтевидео о правах и обязанностях государств 1933 г. рассматривает территорию в качестве одного из элементов, необходимых для существования государства [1]. Части территории государства сами по себе субъектами международного права не являются, однако при определенных условиях возможны ситуации, когда административно-территориальные единицы и иные части территории государства (субъекты федерации, административно-территориальные единицы, заморские территории [2, п. 2], анклав, территории под оккупацией и иные) обладают определенной долей международной правосубъектности. Подавляющее большинство таких территорий не приобретают международные права и обязанности непосредственно, однако на них распространяется действие императивных и обычных норм международного права или иных международных обязательств, в том числе, принятых на себя государствами, которым принадлежат соответствующие территории. Как было признано Международным судом ООН в Консультативном заключении по делу О компенсации за ущерб, понесенный на службе ООН уже в 1946 году *“субъект международного права ... способен владеть международными правами и обязанностями, а также может защищать свои права путем обращения в международные органы”* [3, с. 174–179; 4, с. 57], не требуя, чтобы такой субъект приобретал такие права и обязанности самостоятельно.

В правовой доктрине перечень источников международного права традиционно формируют исходя из норм, которые Международный суд ООН может использовать в своей деятельности при вынесении решений на основании статьи 38 Статута Суда: международные договоры, международные обычаи и «общие принципы права, признанные цивилизованными нациями» [5].

Статут не упоминает императивные нормы международного права в числе источников, которыми руководствуется Суд в своей деятельности поскольку на момент создания Международного суда ООН концепция императивных норм только начинала развиваться. Полагаем, однако, что вследствие неопределенного и часто спорного статуса частей территории государства, определение применимости к ним императивных норм международного права является весьма важным. Данная проблема становится тем более актуальной в настоящее время, в связи с появлением так называемых самопровозглашенных государств, расширением полномочий и трансграничного сотрудничества административно-территориальных единиц государства в отсутствие детального правового регулирования.

Указанные вопросы в комплексе не получили должного внимания в доктрине международного права. Существующие работы посвящены в основном понятию и статусу императивных норм международного права [6, с. 8–11, 7;8] и не рассматривают совокупности вытекающих из них международных обязательств частей территории государства.

Императивные нормы (*jus cogens*) обладают особым статусом в системе международного права. Они представляют собой совокупность норм, нормативны по своему характеру, универсальны по субъекту и объекту, то есть распространяются на всех субъекты во всех ситуациях, взаимозависимы, имеют императивный характер, то есть отклонение от императивных норм недопустимо, и являются критерием международной законности [6, с. 8–11, 67]. Концепция императивных норм международного права была предложена уже в 1937 году А. Фердроссом как «минимальные этические нормы, признанные Мировым сообществом» [8].

Согласно ст. 53 Венской конвенции о праве международных договоров от 23 мая 1969 года *«императивная норма общего международного права является нормой, которая принимается и признается международным сообществом государств в целом как норма, отклонение от которой недопустимо и которая может быть изменена только последующей нормой общего международного права, носящей такой же характер»* [9].

Признается, что императивные нормы представляют собой *«обычные нормы, разработанные Мировым сообществом и в интересах Мирового сообщества в целом и «соответственно, должны обладать приоритетом над индивидуальными интересами государств»* [6, с. 66–67]. Как следствие, А. Оракелашвили справедливо указывает на их приоритет в системе норм международного права в отношении любых иных норм как общих, так и специальных [6, с. 9].

Отклонение от императивных норм международного права запрещается при реализации всех форм международных отношений, как в части заключения международных договоров, так и при реализации международно-правовой ответственности. В частности, ст. 50(1) Проекта статей об ответственности государств за международные противоправные деяния указывает на запрет нарушать императивные нормы даже в ответ на аналогичное нарушение [10]. Международные договоры, противоречащие существующим либо только возникшим императивным нормам международного права являются недействительными согласно ст. 53, 64 Венской конвенции о праве международных договоров 1969 года.

Перечень императивных норм международного права (норм *jus cogens*) весьма ограничен и традиционно сводится к основополагающим принципам международного права, закрепленным в Декларации принципов международного права 1970 года и Хельсинкском заключительном акте 1975 года: принцип неприменения силы и угрозы силой, принцип невмешательства во внутренние дела государств, принцип мирного разрешения международных споров, принцип сотрудничества, принцип равноправия и самоопределения народов, принцип суверенного равенства государств, принцип соблюдения международных обязательств, принцип территориальной целостности и нерушимости границ, принцип уважения прав человека [11; 12].

Помимо этого в решениях Международного суда ООН по делу о Восточном Тиморе (п. 29) [13, с. 102] и Барселона Трэкшн (п. 29) [14, с. 32], равно как в Комментариях Комиссии международного права к Проекту статей об

ответственности государств 2001 г. Признается императивный характер обязательств *erga omnes*: в частности, запрета геноцида, совершения актов агрессии, военных преступлений и преступлений против человечности, создании помех в реализации права на самоопределение с помощью военной силы, рабство, работорговля, апартеид, пытки, применяемые «*систематически и широкомасштабно*» [10, с. 111–113, 127; 15, с. 126–127; 6, с. 59–65; 16; 17, с. 240].

Императивный и всеобъемлющий характер императивных норм международного права означает, что они распространяют свое действие на все международные отношения, независимо от субъекта либо актора отношений, наличия либо отсутствия суверенитета в отношении конкретной части территории государства, наличия либо отсутствия контроля со стороны государства. Широко признается, что императивные нормы распространяют свое действие на национальном уровне и инкорпорируются в национальное законодательство [6, с. 541–545].

Таким образом, все императивные нормы международного права создают обязательства для государств, административно-территориальных единиц и иных частей территории государства. Части территории государства, уполномоченные самостоятельно осуществлять внешние сношения (субъекты федерации, если это предусмотрено конституцией федерации или федеральным законодательством), либо осуществляющие такие сношения полностью или самостоятельно на практике (территории за внешние сношения которых третье государство несет ответственность, самопровозглашенные государства) обязаны руководствоваться императивными нормами международного права при заключении международных договоров либо реализации внешних сношений. Иные части территории обязаны реализовывать императивные нормы международного права в рамках своей территории как часть реализации обязательств государства. Ниже остановимся на специфике применения некоторых императивных норм в отношении отдельных видов частей государственной территории.

В правовой доктрине основные дискуссии вызывает применение в таких случаях принципа права народа на самоопределение и принципа территориальной целостности государств, а также проблематике применения обязательств *erga omnes*. Целый ряд императивных норм международного права получили свое развитие и толкование в международных договорах, обычаях, актах международных организаций, что можно продемонстрировать, на примере права на самоопределение в отчете, подготовленном по запросу ООН (п. 122–154) [18]. В связи с этим указанные сферы правоотношений регулируются как императивными, так и обычными либо договорными нормами международного права.

Принцип самоопределения наций и народов, равно как принцип территориальной целостности государств имеют особое значение при определении международных обязательств и статуса частей территории государства, в первую очередь в части реализации прав национальных меньшинств, субъектов федерации, административно-территориальных единиц,

оккупированных территории либо территорий самопровозглашенных государств. Внутреннее самоопределение касается статуса, прав и обязанностей административно-территориальных единиц государства, субъектов федерации, автономий, национальных меньшинств.

Принцип территориальной целостности государств тесно связан с такими принципами как принцип неприменения силы и угрозы силой и принцип права народов на самоопределение. Декларация принципов 1970 года и Хельсинкский заключительный акт прямо указывают, что приобретение территории в результате оккупации, применения либо угрозы применения силы являются незаконными, и требуют от государств не признавать такое приобретение территории правомерным. Аналогичное правило закреплялось в решении Международного суда ООН по делу о строительстве стены на оккупированной Палестинской территории (п. 87) [19]. В резолюции 2232(XXI) Генеральная Ассамблея ООН прямо запрещала *«любые попытки, направленные на полное или частичное разрушение национального единства или территориальной целостности колониальных территорий»*, в том числе в целях строительства на них военных баз, как противоречащие Уставу ООН и Декларации принципов международного права [20].

В правовой доктрине справедливо признается, что нарушение императивной нормы международного права, особенно в части применения силы и нарушения территориальной целостности не создает никаких прав для нарушителя независимо от того, является ли результатом таких действий оккупация или создание нового государства [6, с. 218–220]. Международное право таким образом, прямо указывает на неправомерность территориальных изменений, происходящих против воли зависимых тем или иным образом территорий – в частности – оккупированных территорий либо территорий, освобождающихся от колониальной зависимости (в настоящее время – заморские территории либо территории, за внешние сношения которых государства несут ответственность).

Так, целый ряд вопросов возник исторически при осуществлении процесса деколонизации, в частности, относительно титула на территорию, осуществления внешних сношений таких территорий, заключения международных договоров от имени таких территорий в части территориального разграничения либо эксплуатации природных ресурсов и целый ряд иных. Показательным в этой связи является Консультативное заключение Международного Суда ООН по архипелагу Чагос (Маврикий против Великобритании) 2019 года. Суд признал неправомерным отделение ряда островов от Маврикия в процессе деколонизации на основании соглашений между Великобританией и США для создания там военных баз; установил факт нарушения Великобританией права народов на самоопределение в том числе в связи с изменением территории ее бывшей колонии; потребовал прекращения осуществления Великобританией управления территорией Чагос как неправомерного деяния, влекущего международно-правовую ответственность (п. 157-160, 177-178) [21, с. 135–139]. К сожалению, требования

Международного суда ООН до настоящего времени не исполнены Великобританией.

Обращение Португалии в Международный суд ООН по делу о Восточном Тиморе касалось вопроса о субъекте, уполномоченном заключать международные договоры от имени несамоуправляющейся территории в процессе самоопределения, а также правомерности заключения договоров оккупирующим государством (п. 31) [13, с. 103]. В Консультативном заключении о правовых последствиях строительства стены на оккупированный Палестинской территории 2004 г. Международный суд ООН устанавливает факт нарушения принципов неприменения силы или угрозы силой, принципа самоопределения наций и народов Израилем в процессе оккупации Палестинской территории, несмотря на то, что до оккупации Палестина в качестве самостоятельного государства не существовала (п. 87-88) [19, с. 171].

Нарушение принципов международного права, в частности, запрета применения силы и угрозы силой, принципов самоопределения народов, территориальной целостности и нерушимости границ влечет обязанность государств не признавать изменения статуса территорий, оккупации, либо возникновения новых государств. В указанной ситуации чаще всего цитируется ситуация попытка провозглашения независимости Турецкой республикой Северного Кипра [6, с. 380–388].

Реализация принципа права народов на самоопределение имеет непосредственное отношение к статусу административно территориальных единиц, поскольку создание субъектов федерации либо автономий, закрепление прав в сфере местного самоуправления непосредственно относится к **реализации права на внутреннее самоопределение**. Широко признается, что право на самоопределение имеет тесную связь с защитой прав национальных меньшинств [22].

Следует признать, что проблема защиты прав национальных меньшинств является сравнительно новой для международного права. В период существования Лиги Наций вопрос соблюдения прав человека, включая национальные меньшинства традиционно входил во внутреннюю компетенцию государств. Данная проблема рассматривалась в качестве исключительной (не присущей подавляющей части государств [23, с. 196], что в целом объясняется отсутствием универсального применения международного права и существованием системы колоний и протекторатов. В этот же период положения о защите национальных меньшинств начали включаться в мирные договоры [23, с. 197]. Одним из первых споров, который привел к созданию автономии был спор между Финляндией и Швецией относительно предоставления автономии Аландским островам [23].

Международный суд ООН в Консультативном заключении о правомерности декларации независимости Косово 2010 года с одной стороны признал нейтральным с точки зрения международного права провозглашение независимости в одностороннем порядке (п. 122) [24, с. 453], а с другой – указал, что отделение от государства может быть признано правомерным только в исключительных обстоятельствах, когда нации либо народы не могут

реализовать свои основополагающие права, и само выживание населения находится под угрозой. Так, некоторые авторы называют такое право «спасительным внешним самоопределением» (remedial) [25].

Не менее важным является вопрос относительно применимости императивных норм международного права, закрепленных в международных договорах либо обычаях, то есть об обязательстве не допускать серьезных нарушений международного гуманитарного права, геноцида, преступлений против человечности. По общему правилу заключенные государством международные договоры распространяются на всю его территорию, включая компетенцию и территорию субъектов федерации, применение «федеративных оговорок» [26; 2, п. 22–24], территории посольств, консульств, военных баз (квази-территории) [27, с. 41]), анклавов [28, п. 9–10], если государством не оговорено иное при заключении либо признании обязательным для себя международного договора.

Более сложным является вопрос применимости таких императивных норм в отношении территорий, не контролируемых государством, таких как самопровозглашенные государства либо оккупированные территории. В таких ситуациях государства часто стремятся снять с себя ответственность за соблюдение гуманитарных императивных норм. Вместе с тем, запрет геноцида, актов агрессии, военных преступлений и преступлений против человечности, рабство, работорговля, апартеид, пытки, применяемые «систематически и широкомасштабно» в настоящее время стали обычными нормами международного права, признаются в качестве императивных норм международного права и как таковые обязательны для применения всеми субъектами в отношении любых иных акторов.

Международный суд ООН в Консультативном заключении о правовых последствиях строительства стены на оккупированной Палестинской территории 2004 года указывал на обязательность применения норм конвенций в области международного гуманитарного права в отношении оккупированных территорий, даже если последние не являлись независимыми государствами и принимали обязательства из таких конвенций самостоятельно (п. 90). Суд также сделал вывод о применимости норм международных договоров в области права прав человека, признанных обязательными для себя оккупирующим государством, в том числе в период оккупации (п. 103) [19, с. 173, 177].

Тот же подход отражен и в документах Международного комитета Красного Креста, который настаивает, что универсальные нормы международного гуманитарного права, и обязательства, вытекающие из права прав человека, подлежат применению «при любой форме оккупации территории, равно как в случае иных форм администрирования такой территории, включая с санкции Совета Безопасности ООН [29, с. 7, 33].

Как следствие, например, Женевская конвенция IV о защите гражданского населения во время войны 1949 г., закрепляющая обязанности государств в отношении территории, находящейся под оккупацией (ст. 2, 4, 6, 20, 47–76)[7], подлежит применения любой оккупирующей стороной либо любым государством, контролирующим часть территории иного государства, особенно

нормы, которые могут быть квалифицированы в качестве обязательств *erga omnes*. В результате Международная следственная комиссия ООН по соблюдению прав человека в Сирии на подконтрольной ИГИЛ территории подчеркнула императивный характер запрета совершать военные преступления и преступления против человечества и призвала все вовлеченные акторы, включая Мировое сообщество, Сирию и третьи страны, соблюдать международное гуманитарное право, обеспечить защиту гражданского населения, и привлечь к ответственности, в том числе посредством обращения в Международный уголовный суд лиц ответственных за совершение военных преступлений и преступлений против человечности (п. 79–84) [30].

На основании вышеизложенного представляется возможным сделать следующие выводы:

1. Императивные нормы международного права и универсальные обычные нормы международного права подлежат применению всеми субъектами и акторами на международной арене и на национальном уровне, включая части территории государства, независимо от того, кто осуществляет контроль в отношении указанной территории. Они также обязательны органов, осуществляющих управление такими территориями.

2. Применение силы либо угрозы силой, результатом которой является оккупация территории, предотвращения освобождения территории от колониальной зависимости либо изменение территориального разграничения таких зависимых территорий с другими государствами неправомерно с точки зрения международного права. Традиционно международные обязательства оккупирующего государства либо метрополии не создают прав и обязанностей для зависимых либо оккупированных территорий согласно принципу *tabula rasa*, закрепленному в Венской конвенции о правопреемстве государств в отношении международных договоров 1978 г. Это, однако, не касается обязательств по защите прав человека и соблюдению норм международного гуманитарного права, которые могут быть отнесены к обязательствам *erga omnes*.

3. Универсальные договорные и обычные нормы международного гуманитарного права и права прав человека как обязательства *erga omnes* подлежат применению в отношении всех частей территории государства, независимо от наличия контроля над ними, самопровозглашенных государств, либо любых иных территорий, независимо от возможности квалификации их территории в качестве государства до момента колонизации или оккупации. Указанные нормы, учитывая их императивный статус, должны применяться не только государствами (третьими государствами, государствами, которые осуществляют контроль над территорией в порядке самоопределения, оккупирующей державой и иными), но и иными акторами: включая администрацией таких частей территории государства либо территорий.

4. Международные обязательства государств, осуществляющих контроль над территорией в результате оккупации либо в процессе самоопределения, направленные на обеспечение прав находящихся на территории лиц либо обеспечении гарантий соответствующей территории в области международного

гуманитарного права и иных, подлежат применению в отношении такой территории, независимо от того, являлись ли они частью либо самостоятельным государством до момента оккупации. Оккупирующее государство обязано применять нормы международного гуманитарного права в отношении оккупированных территорий при любых обстоятельствах.

Список использованных источников

1. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States of 1933: in force 26 December 1934 // The Seventh International Conference of American States. [Electronic resource] – Available at: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml> (Accessed: 15.08.2017).

2. Aust A. Treaties, Territorial Application // MPEPIL. [Electronic resource] – Available at: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1492?rskey=DcmKJ2&result=29&prd=OPIL> (Accessed: 15.08.2017).

3. Reparation for Injuries suffered in the service of the United Nations: advisory opinion of 11 April 1949 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/en/case/4> (Accessed: 15.08.2017).

4. Международное право: учебник / отв. ред. Игнатенко Г. В., Тиунов О. И. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Юр. Норма, НИЦ ИНФРА-М. – 2019. – 752 с.

5. Статут Международного Суда от 1945 г. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ru.pdf> (дата обращения: 06.12.2021).

6. Orakhelashvili A. Peremptory Norms in International Law. – Oxford: OUP. – 2008. – 622 p.

7. Конвенция (IV) о защите гражданского населения во время войны. Женева, 12 августа 1949 года. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm> (дата обращения: 06.12.2021).

8. Verdross I. von. Forbidden Treaties in International Law // The American Journal of International Law. – 1937. – Vol. 31 (4). – P. 571-577.

9. Венская конвенция о праве международных договоров: принята 23 мая 1969 г. // Организация Объединенных Наций. [Электрон. ресурс] – URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml (дата обращения: 06.12.2021).

10. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, 23 April – 1 June, 2 July – 10 August 2001 // United Nations. [Electronic resource] – Available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (Accessed: 06.12.2021).

11. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций: принята

резолюцией 2625 (XXV) Генеральной Ассамблеи ООН от 24 октября 1970 года // Организация Объединенных Наций. [Электрон. ресурс] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (дата обращения: 06.12.2021).

12. Хельсинский заключительный акт от 1 августа 1975 г. // Совещание по безопасности и сотрудничеству в Европе. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.osce.org/ru/ministerial-councils/39505> (дата обращения: 06.12.2021).

13. East Timor (Portugal v. Australia): judgment of 30 June 1995 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/84/084-19950630-JUD-01-00-EN.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

14. Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited: judgment of 5 February 1970 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

15. Simma B. Does the UN Charter provide an adequate legal basis for individual or collective responses to violations of obligations erga omnes // The future of international law enforcement: new scenarios – new law? / ed. J. Delbruck. – Berlin: Duncker&Humblot. – 1993. – P. 125-146.

16. The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant: general comment no. 31 of the UN Human Rights Committee, 26 May 2004, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13. [Electronic resource] – Available at: <https://www.refworld.org/docid/478b26ae2.html> (Accessed: 06.12.2021).

17. Handayani I. Concept and Position of Peremptory Norms (Jus Cogens) in International Law: A Preliminary Study // Hasanuddin Law Review. – 2019. – Vol. 5 (2). – P. 235-252.

18. The Right to Self-Determination. Historical and Current Development on the base of United Nations Instruments: study prepared by Aureliu Cristescu, UN, 1981. [Electronic resource] – Available at: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/E/CN.4/Sub.2/404/Rev.1> (Accessed: 06.12.2021).

19. Legal consequences of the construction of a wall in the occupied Palestinian territory: advisory opinion of 9 July 2004 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-02-EN.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

20. General Assembly resolution 2232 (XXI) of 20 December 1966 // United Nations. [Electronic resource] – Available at: [https://undocs.org/en/A/RES/2232\(XXI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2232(XXI)) (Accessed: 06.12.2021).

21. Legal Consequences of the Separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965: advisory opinion of 25 February 2019 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/169/169-20190225-ADV-01-00-EN.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

22. The Åland Islands Solution. A precedent for successful international disputes settlement. [Electronic resource] – Available at: https://legal.un.org/ola/media/info_from_lc/POB%20Aalands%20Islands%20Exhibition%20opening.pdf (Accessed: 06.12.2021).

23. Åkermark S. S. The Åland Islands Question in the League of Nations: The Ideal Minority Case? // Redescriptions Political Thought Conceptual History and Feminist Theory. – 2009. – Vol. 13 (1). – P. 195-205.

24. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo: advisory opinion of 22 July 2010 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ruleoflaw/files/ef_KOS_Advisory-opinion_bilingual.pdf (Accessed: 06.12.2021).

25. Abel M. Is there a Rights to Secession in International Law. [Electronic resource] – Available at: <https://www.e-ir.info/2020/05/18/is-there-a-right-to-secession-in-international-law/> (Accessed: 06.12.2021).

26. Opekin B. Federal States in the International legal order // Netherlands International Law Review. – 2009. – Vol. 43 (3). – P. 353-386.

27. Vinokurov E. A Theory of Enclaves: MPRA Paper No. 20936, posted on 28 February 2010. [Electronic resource] – Available at: <https://www.researchgate.net/deref/http%3A%2F%2Fmpira.ub.uni-muenchen.de%2F20936%2F> (Accessed: 06.12.2021).

28. Irmischer T. H. Enclaves // MPEPIL. [Electronic resource] – Available at: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1037?rskey=MBmYYv&result=1&prd=MPIL> (Accessed: 06.12.2021).

29. Expert Meeting. Occupation and Other Forms of Administration of Foreign territory: report prepared and edited by Tristan Ferraro, Legal adviser, ICRC, 2012, 147 p. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

30. Rule of Terror: Living under ISIS in Syria: report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 14 November 2014. [Electronic resource] – Available at: https://web.archive.org/web/20150204115327/http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/HRC_CRP_ISIS_14Nov2014.pdf (Accessed: 06.12.2021).

Spisok ispol'zovannyh istochnikov

1. Montevideo Convention on the Rights and Duties of States of 1933: in force 26 December 1934 // The Seventh International Conference of American States. [Electronic resource] – Available at: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.xml> (Accessed: 15.08.2017).

2. Aust A. Treaties, Territorial Application // MPEPIL. [Electronic resource] – Available at: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1492?rskey=DcmKJ2&result=29&prd=OPIL> (Accessed: 15.08.2017).

3. Reparation for Injuries suffered in the service of the United Nations: advisory opinion of 11 April 1949 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/en/case/4> (Accessed: 15.08.2017).

4. Mezhdunarodnoe pravo: uchebnik / otv. red. Ignatenko G. V., Tiunov O. I. – 6-e izd., pererab. i dop. [International Law: textbook / ed. Ignatenko G. V., Tiunov O. I. – 6-th ed., reprint. and additional] (M.: YUr. Norma, NIC INFRA-M, 2019, 752 p.). [In Russian].

5. Statute of the International Court of Justice of 1945 [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/statute-of-the-court/statute-of-the-court-ru.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

6. Orakhelashvili A. Peremptory Norms in International Law. – Oxford: OUP. – 2008. – 622 p.

7. IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of 12 August 1949. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/geneva-convention-4.htm> (Accessed: 06.12.2021).

8. Verdross I. von. Forbidden Treaties in International Law // The American Journal of International Law. – 1937. – Vol. 31 (4). – P. 571-577.

9. Vienna Convention on the Law of Treaties of 23 May 1969 // United Nations. [Electronic resource] – Available at: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/law_treaties.shtml (Accessed: 06.12.2021).

10. Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts: adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, 23 April – 1 June, 2 July – 10 August 2001 // United Nations. [Electronic resource] – Available at: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (Accessed: 06.12.2021).

11. Declaration on Principles of International Law Friendly Relations and Co-Operation among States in Accordance with the Charter of the United Nations of 24 October 1970 // United Nations. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/intlaw_principles.shtml (Accessed: 06.12.2021).

12. Helsinki Final Act of 1 August 1975 // Organization for Security and Co-operation in Europe. [Electronic resource] – Available at: <https://www.osce.org/ru/ministerial-councils/39505> (Accessed: 06.12.2021).

13. East Timor (Portugal v. Australia) : judgment of 30 June 1995 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/84/084-19950630-JUD-01-00-EN.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

14. Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited: judgment of 5 February 1970 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/50/050-19700205-JUD-01-00-EN.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

15. Simma B. Does the UN Charter provide an adequate legal basis for individual or collective responses to violations of obligations erga omnes // The future of

international law enforcement: new scenarios – new law? / ed. J. Delbruck. – Berlin: Duncker&Humblot. – 1993. – P. 125-146.

16. The nature of the general legal obligation imposed on States Parties to the Covenant: general comment no. 31 of the UN Human Rights Committee, 26 May 2004, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13. [Electronic resource] – Available at: <https://www.refworld.org/docid/478b26ae2.html> (Accessed: 06.12.2021).

17. Handayani I. Concept and Position of Peremptory Norms (Jus Cogens) in International Law: A Preliminary Study // Hasanuddin Law Review. – 2019. – Vol. 5 (2). – P. 235-252.

18. The Right to Self-Determination. Historical and Current Development on the base of United Nations Instruments: study prepared by Aureliu Cristescu, UN, 1981. [Electronic resource] – Available at: <https://undocs.org/pdf?symbol=en/E/CN.4/Sub.2/404/Rev.1> (Accessed: 06.12.2021).

19. Legal consequences of the construction of a wall in the occupied Palestinian territory: advisory opinion of 9 July 2004 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <http://www.icj-cij.org/files/case-related/131/131-20040709-ADV-01-02-EN.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

20. General Assembly resolution 2232 (XXI) of 20 December 1966 // United Nations. [Electronic resource] – Available at: [https://undocs.org/en/A/RES/2232\(XXI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2232(XXI)) (Accessed: 06.12.2021).

21. Legal Consequences of the Separation of the Chagos Archipelago from Mauritius in 1965: advisory opinion of 25 February 2019 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/169/169-20190225-ADV-01-00-EN.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

22. The Åland Islands Solution. A precedent for successful international disputes settlement. [Electronic resource] – Available at: https://legal.un.org/ola/media/info_from_lc/POB%20Aalands%20Islands%20Exhibition%20opening.pdf (Accessed: 06.12.2021).

23. Åkermark S. S. The Åland Islands Question in the League of Nations: The Ideal Minority Case? // Redescriptions Political Thought Conceptual History and Feminist Theory. – 2009. – Vol. 13 (1). – P. 195-205.

24. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo: advisory opinion of 22 July 2010 // International Court of Justice. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ruleoflaw/files/ef_KOS_Advisory-opinion_bilingual.pdf (Accessed: 06.12.2021).

25. Abel M. Is there a Rights to Secession in International Law. [Electronic resource] – Available at: <https://www.e-ir.info/2020/05/18/is-there-a-right-to-secession-in-international-law/> (Accessed: 06.12.2021).

26. Opeskin B. Federal States in the International legal order // Netherlands International Law Review. – 2009. – Vol. 43 (3). – P. 353-386.

27. Vinokurov E. A Theory of Enclaves: MPRA Paper No. 20936, posted on 28 February 2010. [Electronic resource] – Available at: <https://www.researchgate.net/deref/http%3A%2F%2Fmpra.ub.uni-muenchen.de%2F20936%2F> (Accessed: 06.12.2021).

28. Irmscher T. H. Enclaves // MPEPIL. [Electronic resource] – Available at: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1037?rskey=MBmYYv&result=1&prd=MPIL> (Accessed: 06.12.2021).

29. Expert Meeting. Occupation and Other Forms of Administration of Foreign territory: report prepared and edited by Tristan Ferraro, Legal adviser, ICRC, 2012, 147 p. [Electronic resource] – Available at: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-4094.pdf> (Accessed: 06.12.2021).

30. Rule of Terror: Living under ISIS in Syria: report of the Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic, 14 November 2014. [Electronic resource] – Available at: https://web.archive.org/web/20150204115327/http://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/HRC_CRP_ISIS_14Nov2014.pdf (Accessed: 06.12.2021).

DOI: <https://www.doi.org/10.32523/2791-0954-2022-1-1-55-73>

Правовые аспекты сотрудничества Казахстана с США, Германией, Россией, Францией, Южной Кореей, Японией по выявлению факторов, препятствующих переходу на цифровизацию транспортного машиностроения

Сарсембаев Марат Алдангорович

доктор юридических наук, профессор,

профессор кафедры международного права ЕНУ им.Л.Н. Гумилева,

Консалтинговая группа «Болашак»

e-mail: daneker@mail.ru;

ORCID: 0000-0002-0340-8621; JEL-code: K24 Cyber Law

Аннотация. В аннотируемой статье подвергнуты анализу вопросы возможного сотрудничества Республики Казахстан с развитыми странами США, Германией, Россией, Францией, Южной Кореей, Японией в связи с необходимостью выявления препятствий, которые мешают процессу осуществления цифровизации транспортного машиностроения. Исследование основных вопросов темы статьи производится на основе метода логического анализа, историко-правового метода, метода сравнительно-правового анализа. Последовательно приведены и сформулированы выявленные западными экспертами и аналитиками барьеры, препятствующие заводам и отрасли транспортного машиностроения в их переходе на цифровизацию. Каждый фактор (барьер) критически исследован, проанализирован с точки зрения их возможного проявления в казахстанской практике внедрения цифровых технологий в промышленное, машиностроительное производство. Внимательно изучены предложенные экспертами и исследователями западных стран методы и средства преодоления этих барьеров и возможности их использования в отечественной практике. Автором предложены дополнительные методы устранения барьеров в виде разработки и принятия новых казахстанских законов, а также соглашений Казахстана с приведенными выше продвинутыми государствами и их концернами о сотрудничестве по решению проблем внедрения цифровых технологий в деятельность заводов и отрасли транспортного машиностроения республики.

Ключевые слова: сотрудничество, транспортное машиностроение, цифровизация, барьеры, закон, соглашение, транспортные средства.

Қазақстанның АҚШ-пен, Германиямен, Ресеймен, Франциямен, Оңтүстік Кореямен, Жапониямен көлік техникасын цифрландыруға көшуге кедергі келтіретін факторларды анықтау бойынша ынтымақтастығының құқықтық аспектілері

М.А. Сәрсембаев

Заң ғылымдарының докторы, профессор,

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ халықаралық құқық кафедрасының профессоры,

«Болашақ» консалтинг тобы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

e-mail: daneker@mail.ru;

ORCID: 0000-0002-0340-8621; JEL-code: K24 Cyber Law

Аңдатпа. Аннотацияланған мақалада көліктік машина жасауды цифрландыруды жүзеге асыру процесіне келтіретін кедергілерді анықтау қажеттілігіне байланысты Қазақстан Республикасының дамыған елдермен: АҚШ, Германия, Ресей, Франция, Оңтүстік Корея, Жапониямен ықтимал ынтымақтастық мәселелері талданды. Мақала тақырыбының негізгі мәселелерін зерттеу логикалық талдау әдісі, тарихи-құқықтық әдіс, салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі негізінде жүргізіледі. Батыс сарапшылары мен талдаушылары анықтаған, көліктік машина жасау зауыттары мен салаларының цифрландыруға көшуіне кедергі келтіретін кедергілер дәйекті түрде келтіріліп, тұжырымдалды. Әрбір фактор (кедергі) сыни тұрғыдан зерттелген, олардың өнеркәсіптік, машина жасау өндірісіне цифрлық технологияларды енгізудің қазақстандық практикасында болуы мүмкін көрінісі тұрғысынан талданған. Батыс елдерінің сарапшылары мен зерттеушілері ұсынған осы кедергілерді еңсерудің әдістері мен құралдары және оларды отандық практикада қолдану мүмкіндіктері мұқият зерделенді. Автор жаңа қазақстандық заңдарды, сондай-ақ Қазақстанның жоғарыда келтірілген озық мемлекеттермен және олардың концерндерімен зауыттар мен республиканың көліктік машина жасау саласының қызметіне цифрлық технологияларды енгізу проблемаларын шешу жөніндегі ынтымақтастық туралы келісімдерді әзірлеу және қабылдау арқылы кедергілерді жоюдың қосымша әдістерін ұсынды.

Түйінді сөздер: ынтымақтастық, көліктік машина жасау, цифрландыру, кедергілер, заң, келісім, көлік құралдары.

Legal aspects of Kazakhstan's cooperation with the USA, Germany, Russia, France, South Korea, Japan to identify factors hindering the transition to digitalization of transport engineering

M.A. Sarsembayev

Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of International Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University

Bolashak Consulting Group, Nur-Sultan, Kazakhstan

e-mail: daneker@mail.ru;

ORCID: 0000-0002-0340-8621; JEL-code: K24 Cyber Law

Annotation. The annotated article analyzes the issues of possible cooperation of the Republic of Kazakhstan with the developed countries: the USA, Germany, Russia, France, South Korea, Japan in connection with the need to identify obstacles that hinder the process of digitalization of transport engineering. The study of the main issues of the topic of the article is carried out on the basis of the method of logical analysis, the historical and legal method, the method of comparative legal analysis. The barriers identified by Western experts and analysts that hinder factories and the transport engineering industry in their transition to digitalization are consistently presented and formulated. Each factor (barrier) is critically investigated, analyzed from the point of view of their possible manifestation in Kazakhstan's practice of introducing digital technologies into industrial, machine-building production. The methods and means proposed by experts and researchers of Western countries to overcome these barriers and the possibilities of their use in domestic practice have been carefully studied. The author suggests additional methods of removing barriers in the form of the development and adoption of new Kazakh laws, as well as agreements of Kazakhstan with the above mentioned advanced states and their concerns on cooperation to solve the problems of introducing digital technologies into the activities of factories and the transport engineering industry of the republic.

Keywords: cooperation, transport engineering, digitalization, barriers, law, agreement, vehicles.

Введение

Каким образом в развитых странах транспортного машиностроения выявлялись факторы, которые препятствовали переходу на цифровизацию машиностроения, специализировавшегося на производстве различных видов транспорта (легковые и грузовые автомашины, электромобили, автобусы, электробусы, теплоходы, электровозы, тепловозы, самолеты, вертолеты, электролеты, поезда на магнитной подушке, морские и речные теплоходы и электроходы)? Эти факторы выявлялись благодаря интервью руководителей, специалистов заводов промышленности, машиностроения, которые они давали местной и страновой прессе, материалам журналистов в газетах, специалистов в общих и специализированных журналах, а также посредством социологических опросов заинтересованных физических и юридических лиц транспортно-машиностроительной сферы, научных, аналитических работ ученых (цифровизаторов, машиностроителей, юристов, экономистов), выступлений, докладов министров, руководителей соответствующих стран, в которых затрагивались проблемные вопросы цифровизации рассматриваемой сферы. Наша задача на основе подобных источников выявлять факторы (причины) в Казахстане, мешающие цифровизированному оснащению транспортного машиностроения, сопоставлять отечественные источники с аналогичными источниками США [1], Франции [2], Германии [3], России [4], Японии [5], Южной Кореи [6].

Тема о международном сотрудничестве Казахстана с другими странами и о выявлении факторов, препятствующих переходу на цифровизацию транспортного машиностроения исследована, проанализирована в той или иной

мере учеными, специалистами, руководителями разных уровней разных стран: экспертами США М.Муро, С. Лиу, Дж.Уитоном, Дж. Блумбергом [7]; специалистами Германии фон Лейпцигом, М. Гэмпом, Д. Манц [8]; аналитиками Франции С. Пейлона, Н. Дубрука [9]; учеными России Н.В. Митяевой, О.В. Заводио [10]; специалистами и исследователями Японии Норицугу Уэмура, И.Юнзо [11]; специалистом Республики Корея Го Джонсу [12]; научными работниками Казахстана Г.М. Аубакировой, Ф.М. Исатаевой [13]. Автор этих строк специально привел научные и практические источники по теме статьи с тем, чтобы заинтересованный читатель (юрист, экономист, специалист по IT-технологиям, машиностроитель) мог ознакомиться с ними в оригинале и почерпнуть дополнительные знания.

Методы исследования

Для исследования проблемных вопросов темы этой научной статьи использованы следующие научные методы: метод логического анализа, историко-правовой метод, метод сравнительно-правового анализа. Логический метод исследования при изучении национального и международного права необходим. Этим способом автору удалось избежать противоречий при выявлении барьеров, препятствующих переходу на цифровизацию права, и выстраиванию правовых аргументов по их преодолению. Историко-правовой метод оказал содействие при исследовании законодательной истории автомобилестроения Японии, на основе которого удалось выдвинуть предложение казахстанскому законодателю принять новый закон об автомобилестроении в Казахстане. а также заключить казахстанско-японское соглашение о сотрудничестве в развитии автомобильной промышленности в Казахстане. Благодаря сравнительно-правовому анализу при изучении двусторонних соглашений Казахстана с целым рядом государств удалось выявить наиболее оптимальное казахстанско-германское соглашение о партнерстве в сырьевой, промышленной и технологической сферах, отвечающее напрямую требованиям темы данной статьи.

Обсуждение

Нужно не просто сопоставлять, но и устанавливать, развивать, углублять международное сотрудничество на основе международного публичного и частного права с этими странами и их концернами (в частности, немецкими: «ДаймлерБенц», «Фольксваген», «Сименс»; французскими: «Пежо», «Рено»; российскими предприятиями «КАМАЗ», «Уральские локомотивы»; японскими: «Тойота», «Субару», «Nankai Electric Railway»; южно-корейскими: «Hyundai Motor Company», «Kia Motors» по решению проблемных вопросов, имеющих отношение к цифровизации отрасли транспортного машиностроения Казахстана и ее заводов: «СарыаркаАвтоПром», «Allur Group», «СемаАЗ», «КАМАЗ-Инжиниринг», «Hyundai Auto Trans», «Астана Моторс», объединенных в рамках

Ассоциации казахстанского автобизнеса, Астанинский локомотивосборочный завод.

Джейсон Блумберг, консультант по вопросам цифровой трансформации на предприятии и корпорациях США, выявил существенный барьер на пути цифровизации промышленных, транспортно-машиностроительных заводов и фабрик. Суть препятствия состоит в том, что руководители и специалисты не могут добиться весомых результатов на пути цифровизации прежде всего потому, что они не всегда понимают и не разграничивают понятия «оцифровка», «цифровизация», «цифровая трансформация». Это он отразил в своем аналитическом материале, который озаглавил: «Оцифровка, цифровизация и цифровая трансформация: путаница опасна» (Bloomberg J.).

Он, в частности, говорит, что определение понятия «оцифровка» в общем виде сводится к процессу перехода от аналоговой (традиционной) формы к цифровой». Понимая, что такое определение больше подходит к констатации факта, поэтому он здесь же дает уточненное определение: «Оцифровка, по сути, относится к получению аналоговой информации и кодированию ее в нули и единицы, чтобы компьютеры могли хранить, обрабатывать и передавать такую информацию». Далее он констатирует, что «оцифровка» отличается от «цифровизации» потому, что «цифровизация» в отличие от «оцифровки» означает «процесс использования цифровых технологий и информации для преобразования бизнес-операций», производственных операций, в том числе на заводах транспортного машиностроения. Вместе с тем, это – взаимосвязанные понятия, поскольку процесс цифровизации невозможен без оцифровки данных, соответствующей информации.

Говоря о соотношении понятий «цифровизации» и «цифровой трансформации», Дж. Блумберг более категоричен: «Цифровизация, однако, совершенно отличается от цифровой трансформации». При этом он поясняет, что «организация может осуществить ряд проектов по цифровизации, начиная от автоматизации процессов и заканчивая переподготовкой работников для использования компьютеров». По его убеждению, «цифровая трансформация, напротив, - это не то, что предприятия могут реализовать в виде проектов». Обосновывая свою позицию, он пишет: «Оцифровка и цифровизация - это, по сути, технологии, а цифровая трансформация - нет. Цифровая трансформация - это забота о клиенте», потребителе продукции завода. В нашем случае, речь идет о потребительских интересах покупателей различных видов произведенных транспортных средств.

С этим барьером сталкиваются и казахстанские предприятия, которые уже начали примерять на себя цифровые технологии, в целом процесс цифровизации. Заводам транспортного машиностроения республики еще предстоит преодолеть этот интеллектуальный барьер. Руководители и специалисты автозаводов, локомотивосборочных заводов, судостроительных заводов будут преодолевать этот барьер на производстве методом «проб и ошибок», хотя приводя и изучая американский опыт цифровизации заводов, мы стремимся у себя минимизировать эти ошибки. В технических вузах профессора и преподаватели должны четко пояснять студентам сходства и различия этих понятий с тем,

чтобы устранить этот барьер до соприкосновения их с производством транспортных средств. Было бы желательно принять вначале правовые документы в виде инструкций, положений, дорожных карт по вопросам порядка внедрения цифровизации, цифровой трансформации производственных процессов заводов, иных предприятий, работающих в рамках транспортного машиностроения. По мере накопления опыта можно попытаться разработать и принять казахстанский закон «О цифровизации и гибкой цифровой трансформации промышленных, машиностроительных заводов».

В процессе переговоров и договорной работы по вопросам двустороннего сотрудничества с США и другими странами Казахстан мог бы проинициировать включение отдельных статей в соглашение о приглашении на предприятия транспортного машиностроения республики экспертов-консультантов по вопросам внедрения цифровых технологий и проведения цифровой трансформации на разных промышленных заводах, в том числе на специализирующихся в производстве транспортных средств, в лице Джейсона Блумберга, Марка Мурро, Сифана Лю, Джейкоба Уитона, Сиддхарт Кулкарни (институт Брукингса, США).

Результаты

Рассуждения о первом барьере выявляют более существенный барьер, который необходимо устранять. Существенным препятствием, барьером, с которым столкнулись развитые страны в области транспортного машиностроения (Германия, США, Франция, Япония, Южная Корея, Италия, Китай, Чехия, Россия, Бразилия) на первоначальном этапе внедрения цифровых технологий в железнодорожную, судостроительную, авиастроительную, автомобильную промышленность, было недостаточное количество специалистов необходимой цифровизированной квалификации. Сегодня Казахстан находится на первоначальной стадии перехода к цифровизации автопромышленности, железнодорожного машиностроения, авиастроения, судостроения и также испытывает громадную нужду в специалистах по цифровым технологиям в сфере транспортного машиностроения в республике. Можно и нужно говорить о дефиците высококвалифицированных специалистов этой сферы.

Республику Казахстан с США, Францией, Германией, Россией, Японией, Южной Кореей связывают международно-правовые отношения взаимного экономического сотрудничества следующие двусторонние соглашения: Меморандум о взаимопонимании между Правительством Республики Казахстан и Правительством США казахстанско-американской программе по экономическому развитию от 5 мая 2006 года, Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Французской Республики в области развития реального сектора экономики на инновационной основе от 6 октября 2009 года, Соглашение между Правительством Республики Казахстан и Правительством Федеративной Республики Германия о партнерстве в сырьевой, промышленной и технологической сферах от 8 февраля 2012 года,

Договор о Евразийском экономическом союзе от 29 мая 2014 года (международно-правовое урегулирование экономических интеграционных отношений между членами ЕАЭС, в том числе между Республикой Казахстан и Российской Федерацией), Соглашение о техническом сотрудничестве между Правительством Республики Казахстан и Правительством Японии от 6 июля 2005 года, Декларация об основных принципах взаимоотношений и сотрудничества между Республикой Казахстан и Республикой Корея от 18 мая 1995 года.

Согласно данным Индекса цифровизации DiGiX 2020 Казахстан занял 52-е место среди 99 государств-участников. США и приведенные выше развитые страны расположились в верхней части данного Индекса. Поэтому в каждый приведенный функционирующий двусторонний международно-правовой документ желательно внести раздел об оказании помощи Казахстану каждой развитой страной по вопросам цифровизации автомобильного, железнодорожного и судостроительного машиностроения. Возможен и другой вариант. Республика Казахстан могла бы инициировать с каждой страной разработку и подписание отдельного специализированного двустороннего соглашения о технологическом сотрудничестве в сфере транспортного машиностроения по поставке новейших станков с числовым управлением, по оснащению цифровой инфраструктуры, интеллектуализации, автоматизации производственных процессов заводов отрасли. Казахстан мог бы организованно направлять в Южную Корею, Японию, например, достаточно квалифицированную рабочую силу в те отрасли экономики, которые испытывают нужду в рабочих; кроме того, Казахстан мог бы экспортировать соответствующие объемы полезных ископаемых в эти страны в обмен на оказание ему цифровой помощи. Определенный международно-правовой интерес вызывает содержание приведенного выше казахстанско-германского соглашения о партнерстве в сырьевой, промышленной и технологической сферах от 8 февраля 2012 года, статьи 2, 3, 6 которого способствуют сотрудничеству сторон в сфере цифровых технологий, внедряемых в промышленность, в том числе в транспортное машиностроение. Данный двусторонний международно-юридический документ мог бы стать *образцом для аналогичных соглашений Казахстана с другими государствами по вопросам продвижения цифровых технологий в промышленность, машиностроение республики.*

Нужно иметь в виду, что именно в таких научно-исследовательских, аналитических материалах содержатся в логически обоснованном, развернутом виде выявленные барьеры, находящиеся на пути цифровой трансформации заводов транспортной промышленности в разных странах, в том числе в Республике Казахстан. В этой же статье материалы приведенных и других авторов в той или иной степени будут рассмотрены. Обобщающие труды российских авторов на тему об использовании аддитивных технологий, беспроводной связи, искусственного интеллекта, квантовых инноваций, об устранении барьеров на пути цифровизации будут содействовать ее раскрытию [14].

Есть достаточно много причин, по которым корпорации и компании хотят цифровизировать свое производство, готовы выявлять и преодолевать барьеры на пути цифровизации. Одни идут на цифровую трансформацию потому, что хотят увеличить скорость и придать движению гибкость. Другие руководствуются желанием иметь солидную экономию денежных и производственных средств. Третьи движутся в цифровизированном направлении, потому что есть желание обеспечить глобальным охватом сферу своей деятельности. Говоря другими словами, участники рынка, хозяйствующие субъекты, в том числе в сфере транспортного машиностроения, цифровизацией хотят получить конкурентное преимущество, поскольку она реально позволяет делать продукцию, в нашем случае, транспортные средства, быстрее, дешевле, качественнее и эстетичнее, чем другие конкуренты на аналогичном рынке.

Проблемы и барьеры на пути цифровой трансформации заводов и фабрик можно и нужно выявлять посредством анализа результатов исследований зарубежных ученых, экспертов, специалистов. Так, хозяйствующие субъекты Южной Кореи, в том числе предприятия машиностроения по выпуску транспортных средств, на начальном этапе цифровизации экономики страны, в том числе автомобильной промышленности и судостроении, столкнулись с целым рядом проблем, барьеров (препятствий) на этом пути. Как пишут южнокорейские исследователи, такими барьерами были: отсутствие у сотрудников компаний необходимых цифровизированных знаний, умений и навыков; отсутствие стратегии развития и внедрения цифровых технологий, которую необходимо было согласовывать с особенностями автопроизводства, производства морских судов на заводах страны; дороговизна цифровой инфраструктуры и недостаточное финансирование процессов цифровизации, затем цифровой трансформации этих заводов; отсутствие интеграции новейших и функционирующих технологий на промышленных предприятиях, отсутствие четкого представления о том, как осуществить такую интеграцию; недостаточно зрелая цифровая культура, отсутствие новых управленческих технологий и в этой связи должной вовлеченности руководителей и специалистов компании в цифровизированные процессы [15].

На этом же этапе по мере внедрения цифровых технологий в производство машиностроительных заводов их руководство и инженерно-технический персонал встал вопрос о необходимости обеспечения кибербезопасности в связи с участвовавшими кражами конфиденциальной информации, содержащихся в рабочих планах и стратегических документах компании, фактами заражения информационной системы машиностроительной корпорации предприятия вирусом, утечкой технических и иных данных предприятия.

Для нас, казахстанцев, в том числе тех, кто имеет отношение к сфере планируемого к цифровизации производства транспортных средств, интересно и полезно знать, каким комплексом мер преодолевали каждый барьер в Южной Корее, США, Японии, Германии на изначальной стадии своей цифровизации. Причем все эти меры были включены и включаются в настоящее время в

механизм цифровой трансформации их машиностроительных заводов. Так, они развивали инфраструктуру, которая позволяла создавать новейшие модели ведения производственной деятельности и научных сетей; они снижали барьеры практически во всех отраслях цифровой экономики, включая транспортное машиностроение путем более широкого использования цифровых технологий, а также посредством обучения, повышения квалификации и переквалификации специалистов в своих отраслях и соответствующих предприятиях. Они на примерах действия цифровых технологий воспитывали доверие как к надежности, так и к безопасности цифровой инфраструктуры, устанавливаемых в цехах заводов и фабрик.

Западные IT-менеджеры и эксперты (Л. Вольф, С. Семелсбергер, Р. Мейсон), обобщив практический и научно-аналитический опыт выявления барьеров и их преодоления на первоначальной стадии использования цифровизации практически всех приведенных выше стран, выделяют 6 препятствий, которые не позволяли развиваться цифровой трансформации в должной мере. Они их сформулировали в следующем виде: 1) унаследованная устаревшая инфраструктура; 2) недостаток умений и навыков; 3) субъективное нежелание цифровых изменений или объективная неготовность к таким изменениям; 4) быстрые темпы цифровизированных изменений; 5) отсутствие согласования с производственными целями предприятий; 6) проблемы кибербезопасности на промышленных предприятиях.

Устаревшая инфраструктура во многом не годилась для внедрения новейших цифровых технологий. Поэтому встал вопрос где-то о замене устаревших станков и оборудования, в других местах – о соединении части имеющихся станков с цифровыми технологиями. У нас, в Казахстане, в целом ряде промышленных предприятий надо менять устаревшие станки. Поскольку транспортное машиностроение в Казахстане начало функционировать сравнительно недавно, то и станки, оборудование – практически новое. Какие-то станки можно заменить на станки с новейшим числовым управлением и увязать их цифровыми инструментами.

На первых порах на заводах развитых стран наблюдался определенный дефицит умений и навыков у специалистов и рабочего персонала того же машиностроительного завода. Причем не 1-2 человека должны владеть этими навыками: здесь нужна целая технологическая команда. Западные эксперты считают, что только такая команда способна своими умениями и навыками обеспечить глубокий процесс цифровой информации. Они говорят, что на первоначальном этапе на заводах этих стран только 15 процентов руководителей обладали навыками, которые были необходимы для внедрения цифровых технологий в производство. Для внедрения таких технологий, как Интернет вещей [16], блокчейн, искусственный интеллект (робототехника) [17], цифровая безопасность нужны не менее 10 навыков.

В настоящее время в промышленном Казахстане, переживающем период первоначального цифрового становления, не так уж много руководителей, которые владели бы знаниями, умениями и навыками цифрового характера. А создание технологических «цифровых» команд на заводах транспортного

машиностроения потребует немало времени. Нам, в Казахстане, необходимо резко форсировать подготовку кадров для таких технологических команд примерно в 40 действующих технических, технологических, инновационных университетах (институтах) и на производстве. Филиалы технических университетов России, США и других стран на основе договоренностей с Казахстаном внесут существенный вклад в подготовку инженерных и инновационных кадров для экономики, промышленности республики. Качеству высшего технического, цифрового образования способствуют переданные безвозмездно на основе международных межведомственных соглашений «программное обеспечение и оборудование для оснащения компьютерных классов и лабораторий» ведущих технических университетов Казахстана такими компаниями как: «Schlumberger», «Baker Hughes» (США), «Datamine» (Великобритания), «Micromine» (Австралия), «Huawei» (Китай) [18]. Думается, есть смысл Казахстану подписать соглашение с США, Германией, Японией, Южной Кореей *о направлении на казахстанские промышленные заводы наиболее опытных в вопросах цифровых технологий инженеров и рабочих в качестве инструкторов и наставников.*

По завершении социологического опроса 750 должностных лиц компаний и предприятий выяснилось, что не менее трети опрошенных были абсолютно не готовы к резким преобразованиям цифровой направленности. Они не имели нужных навыков в таких сферах, как цифровая безопасность, искусственный интеллект, конструирование и производство роботов, большие данные. И это происходило в продвинутых странах. Должностные лица казахстанских промышленных предприятий могут иметь теоретическое представление о тех или иных цифровых технологиях, но многие не имеют умений и навыков в этом деле. Западные эксперты рекомендовали, чтобы отделы, осуществляющие работу с кадрами (так называемые HR), разработали стратегические направления по обучению и найму профессиональных работников, понимающих толк в цифровизации. Правда, здесь встает вопрос о повышении квалификации самих кадровиков. Мы, в Казахстане, должны определиться со стратегией обучения сотрудников, работающих в отделах кадров заводов транспортного машиностроения, без которых не удастся трансформация цифровых технологий на производственных линиях предприятий.

42 процента от общего числа респондентов отметили, что они не приемлют резких изменений на производстве. Такой субъективный подход западные эксперты считают неправильным, поскольку при таком подходе не может быть разработанной стратегии цифровизации того или иного машиностроительного завода. Наоборот, наличие решимости двигаться в цифровизированном направлении порождает мотивацию изучать новые способы производственных процессов и перестроить способ мышления. Такая решимость может возникнуть при обсуждении вопросов цифровизации на семинарах (тренингах), где можно не только рассказать о перспективах и потенциале цифровизации, но и послушать самих работников, сделать идею цифровой трансформации фактором, объединяющим мысли и действия всего коллектива завода. Так преодолевали этот барьер в западных компаниях. Такой подход казахстанцы могли бы взять на

вооружение. В частности, машиностроители Казахстана могут не просто обсудить на семинарах и совещаниях преимущества цифровизации, но и увидеть процесс ее осуществления на заводах российской компании «КАМАЗ» по производству грузовых автомобилей в г. Набережные Челны (Россия) и Кокшетау (Казахстан). Работники компании воспринимают цифровизацию как естественное направление своей работы: благодаря цифровым преобразованиям «уровень дефектности уменьшился в пять раз», а сверхурочные часы снизились «в десятки раз» [19]. Исходя из того, что данная компания экспортирует свою большегрузную продукцию в 40 стран мира, Правительство Республики Казахстан подписало с ПАО «КАМАЗ» соглашение о сотрудничестве в реализации проекта производства техники и ее компонентов от 25 апреля 2019 года и инвестиционное соглашение от 13 декабря 2019 года. Было бы целесообразно на межправительственном уровне подписать соглашение *об использовании опыта компании «КАМАЗ» по проблемным вопросам внедрения цифровизации казахстанскими автомобилестроителями*, в том числе работниками отделов кадров заводов республики.

Преодоление трудностей, связанных с цифровизацией должно осуществляться в нормальном ритме, не повышая и не понижая темпов ее внедрения: каждое действие должно быть обдуманно, обоснованно, увязано с производственными целями завода. В Казахстане практически не организована «слаженная работа IT-служб и производственных подразделений» [20]. И этот барьер на транспортно-машиностроительных заводах республики должен быть устранен. Для этого потребуется вдумчивый анализ каждого работника на каждом участке, подразделении завода, чтобы каждый из 60-70 станков различной направленности, промышленные роботы-манипуляторы, каждая автоматическая линия, все конвейерные линии, сварочное, покрасочное оборудование, автономные электрокары по доставке сырья и отправке готовой продукции на заводские склады при содействии логистических роботов [21] были так или иначе (главное, продуктивно) связаны и завязаны на подходящей цифровой технологии и на мобильной сверхскоростной связи 5G и даже 6G. Казахстан и Южная Корея могли бы заключить двустороннее соглашение *о направлении казахстанских машиностроителей на стажировку на южно-корейские заводы транспортного машиностроения*.

Когда не было взаимосвязи между внедряемой цифровизацией и производственными целями компании, и когда отделы – службы компаний по цифровым технологиям не могли обеспечить соприкосновение, пересечение цифровизированных точек с точками производственных целей машиностроительных компаний, в связи с чем не удавалось получить планируемую прибыль, то это вело к сокращению финансирования процессов цифровизации и даже к свертыванию всей программы цифровых технологий. Причем, как говорят эти эксперты, таких примеров было достаточно много. Казахские машиностроители, экономисты и юристы этой сферы должны извлекать полезные уроки из этой крупной ошибки западных коллег. Что предлагает один из экспертов этой группы С. Семелсбергер, чтобы исправить такую ошибку? По его мнению, необходимо составить схематический план, в

котором можно отобразить логически обоснованное видение цифровой трансформации завода, сформулировать последовательное осуществление действий, совершение которых могло бы способствовать достижению поставленной цели. При этом в этом плане могли бы присутствовать радикальные, необычные шаги, которые позволили бы не только увязывать цифровые процессы с уставными целями промышленных предприятий, но и активизировать новые, необычные методы производственного мышления, новые модели поведения, ведущие к новому, более высокому уровню взаимодействия между сотрудниками компании. Это и другие предложения смогли бы оказать содействие в преодолении анализируемого барьера на пути к цифровизации.

Исходя из того, что и у нас, в Казахстане, может возникнуть подобный барьер, предлагаем, чтобы министерство индустрии и инфраструктурного развития и министерство цифрового развития Республики Казахстан на совместной основе с помощью своих юристов, экономистов, технологов-цифровизаторов разработали и приняли правовой документ - типовую дорожную карту внедрения цифровизации в процесс производственной деятельности промышленных, в том числе машиностроительных заводов, в которой было бы целесообразно закрепить вышеприведенные в схематическом плане цели, задачи, действия, ведущие к внедрению технологий цифрового характера в деятельность промышленных заводов и фабрик. А предприятия, в том числе заводы транспортного машиностроения, могли бы эту зарегистрированную министерством юстиции республики дорожную карту с помощью своих цифровизаторов и юристов детализировать эту дорожную карту с учетом особенностей своего завода, которая стала бы инструктивным юридически обязательным документом, утвержденным приказом генерального директора и главного инженера завода.

Как только западные предприятия начали компьютерно-цифровую деятельность, пытаясь с помощью цифровизации улучшить производственную деятельность, они столкнулись с еще одним барьером, суть которого, как мы подметили в начале нашей статьи, создание хакерами опасности для всей информационно-цифровой системы всего завода, которые могли одним щелчком компьютерной «мыши» обрушить всю эту систему, заблокировать деятельность всего завода на длительное время. Одним из методов устранения этого барьера в ряде западных компаний стала разработка и внедрение схемы сертификации. Благодаря такой схеме все входящие цифровые технологии, которые планировались к соединению с внутренней инфраструктурой, к примеру, завода транспортного машиностроения, непременно проходили аудит в целях проверки их соответствия объектам его инфраструктуры. Это позволяло компании достаточно четко контролировать уровень киберрисков.

Промышленные заводы, предприятия транспортного машиностроения Казахстана могли бы использовать этот достаточно надежный способ блокирования действий хакеров. Руководство Казахстана обращает особое внимание на необходимость обеспечения безопасности в процессе функционирования цифровых технологий на производстве и иных сферах, в этой связи считает, что информационные цифровые системы «должны обязательно

проходить жесткую экспертизу» [22]. Другим способом преодоления этого барьера могло бы стать закрепление казахстанским законодателем в Уголовном кодексе республики статей, на основе которых правоохранительные органы страны могли бы привлекать к уголовной ответственности отечественных и внешних хакеров. Для этого на юридических факультетах страны мы должны так качественно обучать студентов антихакерскому делу, чтобы они профессионально превосходили хакеров, могущих специализироваться на взломе информационно-цифровой системы промышленных, машиностроительных предприятий страны. Между Казахстаном и Германией может быть заключено межправительственное соглашение, на основе которого студенты, магистранты и докторанты юридических вузов Казахстана *могли бы проходить производственную практику в правоохранительных органах Германии*, специализирующихся в борьбе с хакерством.

В Японии в 1936 году был принят закон «Об автомобильной промышленности», который реализовывал 3 принципа: снижение объемов импорта автомобилей зарубежных марок, интенсивное развитие отрасли автомобилестроения, обеспечение национальной безопасности страны. Этот закон, функционировавший почти десять лет до 1946 года, поднял японское автомобилестроение на высокий уровень. И это - несмотря на то, что Япония проиграла во Второй мировой войне [23]. Этот закон проложил дорогу автокомпаниям «Тойота», «Ниссан», «Судзуки», «Мазда», «Мицубиси», «Субару», которые стали выпускать автомобили мирового класса, экспортируемые сегодня в 100 стран мира. Казахстан мог бы за счет расширения локации (производства соответствующих деталей и автокомпонентов на казахстанских заводах) вывести свою автопромышленность на мировой уровень. В этой связи было бы целесообразно разработать и принять новый казахстанский закон «*О создании цифровизированной автомобильной (электромобильной, водородомобильной) промышленности*», после чего можно обратиться к Японии с предложением о заключении межправительственного соглашения об оказании содействия Казахстану в реализации данного закона *в целях создания автомобилей оригинальных казахстанских брендов*.

Ученые разных стран по-разному трактуют будущее транспорта, транспортного машиностроения, его двигателей, новых видов топлива (водорода), электричества как энергии электромоторов. С помощью цифровизации мы могли бы решить проблему, рационально отдав предпочтение электромобилю (электровозу) или водородомобилю (водородовозу) [24], либо дав ход обеим категориям транспорта как средства передвижения. Было бы желательно провести всемирный и региональные научные симпозиумы и конференции по обсуждению технологических, технических и организационно-юридических аспектов этих принципиально важных тем и принять соответствующие рекомендации. Независимо от того, какие виды транспортных средств возьмут верх, все они будут производиться на заводах и фабриках цифровизированного транспортного машиностроения [25]. Казахстан мог бы принять активное участие в научно-теоретическом и научно-техническом договорном сотрудничестве с США, Германией, Россией, Францией, Японией,

Южной Кореей в написании совместных монографий, учебников, учебных пособий по организационно-юридическим, экономическим, технологическим, техническим вопросам цифровизации в машиностроении, промышленности, в обмене профессорами-преподавателями и студентами.

Выводы

У цифровизаторов Казахстана есть определенный потенциал. По показателю цифровой конкурентоспособности в мире среди 64 государств республика сумела занять 32 место, опередив Россию (42 место) и Италию (40 место). Поэтому Президент Республики Казахстан ставит в жесткой манере задачу перед министерством цифрового развития, министерством индустрии, другими министерствами страны, чтобы они внедряли цифровые технологии во все сферы жизни, в том числе в производственную сферу заводов транспортного машиностроения, выявляли и устраняли все барьеры на пути тотальной цифровизации. Мы можем и должны выйти на высокий уровень по цифровизации в экономической, транспортно-промышленной сфере. Но эту цель мы можем достичь сообща, в тесном договорном сотрудничестве со всеми государствами, в первую очередь с теми, кто уже добился ощутимых результатов в этой сфере. Поэтому автор в данной статье предлагает Казахстану заключить соглашения с этими государствами о партнерстве в сырьевой, промышленной и технологической сферах, о приглашении на предприятия транспортного машиностроения республики экспертов-консультантов по вопросам внедрения цифровых технологий, о направлении на казахстанские машиностроительные заводы наиболее опытных в вопросах цифровых технологий инженеров и рабочих в качестве инструкторов и наставников, об использовании опыта компании «КАМАЗ» по проблемным вопросам внедрения цифровизации казахстанскими автомобилестроителями, о направлении казахстанских студентов в эти страны для обучения вопросам цифровизации в промышленности, машиностроении, о содействии Казахстану в создании автомобилей оригинальных казахстанских брендов.

Список литературы

1. Howarth J. 5 Important Auto Industry Trends (2022-2024). January 20, 2022. [Электрон. ресурс] – URL: <https://explodingtopics.com/blog/auto-industry-trends> (дата обращения: 17.02.2022).
2. Zolynsky C. (2017) Ubérisation et plateformes: l'émergence d'un droit des plateformes en ligne. Les conséquences juridiques de l'ubérisation de l'économie. Paris: IRIS. - P. 19-27; Талапина Э.В. Цифровая трансформация во Франции: правовые новеллы // Право. Журнал Высшей школы экономики. 2019. № 4. С. 164-184.
3. Deutschlands Angstgegner Digitalisierung. 19.02.2018. [Электрон. ресурс] – URL: <https://www.dw.com/de/deutschlands-angstgegner-digitalisierung/a-42602069> (дата обращения: 18.02.2022).

4. Приключения технологий: барьеры цифровизации в России: монография / Л.В. Земнухова и другие. - Москва – Санкт-Петербург: Социологический институт РАН, 2020. – 282 с.
5. Емельянова О.Н. Факторы и перспективы перехода Японии к цифровому обществу. Анализ и прогноз // Журнал Института мировой экономики и международных отношений. 2020. - № 4. - С. 52-61.
6. 디지털 기술의 발달에(О развитии цифровых технологий – на корейском языке). -미래 합의 연구소. - 2017. – 192 페이지; Sarsembayev M. A. Strengthen Legal Cooperation of Kazakhstan and South Korea on the Formation of Digitalized Transport and Agricultural Engineering in Kazakhstan (in English) // Journal of Law and Legislation (KLRI – Korea Legal Research Institute). - Seoul (Republic of Korea). - Vol. 11. - No. 2. (2021). - P. 85-126).
7. Muro M., Liu S., Whiton J. Digitalization and the American workforce. - Brookings. - 2017. - 59 p.; Bloomberg J. Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril. [Электрон. ресурс] - URL: <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/?sh=47033c372f2c> (дата обращения: 15.02.2022).
8. von Leipzig T., Gamp M., Manz D., and etc. Customer-orientated Digital Transformation in Enterprises // Procedia Manufacturing. - 2017. - Vol. 8. - P. 517-524.
9. Peillona S., Dubruca N. Barriers to digital servitization in French manufacturing SMEs // Procedia CIRP. - 2019. - Vol. 83. - P. 146-150.
10. Митяева Н. В., Заводило О. В. Барьеры цифровой трансформации и пути их персонала, получившего новый функционал преодоления // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. - 2019. - № 3 (77). - С. 20-24.
11. Норицугу Уэмура. Общество 5.0: взгляд Mitsubishi Electric // Экономические стратегии. - 2017. - Т. 19. - № 4 (146). - С. 122-131; Junzo I. Digital Transformation vs COVID-19: the case of Japan // Digital Law journal. – Vol. 1. - No 2 (2020). - P. 8-16.
12. Го Джонсу. Наступление цифровой экономики и его последствия для корейской экономики. Сеул: Институт внешнеэкономической политики. - 2015. - 448 с. (на кор. яз.).
13. Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М. Цифровизация промышленности Казахстана: факторы, тенденции, перспективы // Экономика, предпринимательство и право. - 2021. - Т. 11. - № 1. - С. 51-68.
14. Аристова Н.И. Цифровая трансформация 2021 года: достижения и перспективы // Автоматизация в промышленности. - 2022. - № 1. - С. 5-6.
15. Чукарин А. Вызовы и барьеры в повестке цифровой трансформации // Connect. - № 3–4. - 2020. - С. 58-61.
16. Lübben R., Misfeld N. Exploring the Measurement Lab Open Dataset for Internet Performance Evaluation: The German Internet Landscape // Electronics. –

2022. – No. 11(1), 162. (P. 2-19). [Электрон. ресурс] - URL: <https://doi.org/10.3390/electronics11010162> (дата обращения: 20.02.2022).

17. West D.M. *The Future of Work: Robots, AI, and Automation*. - Waghington: The Brookings Institution, 2018. - P. 3-8.

18. Вербинин А. Кузница кадров для нового курса // *Казахстанская правда*. - 2022. - 14 февраля. - С. 6.

19. «КАМАЗ» на пути цифровизации. [Электрон. ресурс] URL: https://kamaz.ru/press/releases/kamaz_na_puti_tsifrovizatsii/ (дата обращения: 19.02.2022).

20. Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М. Цифровизация промышленности Казахстана: факторы, тенденции, перспективы // *Экономика, предпринимательство и право*. - 2021. – Т. 11. - № 1. - С. 59-60.

21. Табылов А.У., Суйеуова Н.Б., Юсупов А.А. Роботизация современных складских логистических комплексов // *Вестник Академии транспорта и коммуникаций*. - 2021. - № 4. - С. 58-66.

22. Ли В. «Цифра» должна быть безопасной // *Казахстанская правда*. - 2022. - 10 февраля. - С. 4.

23. Политика правительства и регулирование развития автомобильной промышленности Японии. [Электрон. ресурс] - URL: <https://maestria.ru/avtomobili-mira/politika-pravitelstva-i-regulirovanie-razvitiya-avtomobilnoy-promyshlennosti-yaponii.html> (дата обращения: 18.02.2022).

24. PKP Power Engineering issues tender for hydrogen-based energy storage components // *International Railway Journal*. - 2022. - February 13.

25. Yáñez F. *The 20 Key Technologies of Industry 4.0 and Smart Factories. The Road to the Digital Factory of the Future*. Independently published. - 2017. - 115 p.; Top 5 automotive industry trends to watch out for in 2022. [Электрон. ресурс] - URL: <https://blog.inautomotive.com/top-5-automotive-industry-trends-to-watch-out-for-in-2022/> (дата обращения: 19.02.2022); *Automotive industry in Japan*. - Hamburg: Statista, 2022. - 76 p.

References

1. Howarth J. 5 Important Auto Industry Trends (2022-2024). January 20, 2022. [Electronic resource] – Available at: <https://explodingtopics.com/blog/auto-industry-trends> (Accessed: 17.02.2022).

2. Zolynsky, C. (2017) *Ubérisation et plateformes: l'émergence d'un droit des plateformes en ligne. Les conséquences juridiques de l'ubérisation de l'économie*. Paris: IRIS. - P. 19-27; Talapina E.V. Tsifrovaya transformatsiya vo Frantsii: pravovyye novelly [Digital

transformation in France: legal novels], *Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki* [Pravo. Journal of the Higher School of Economics], 4, 164-184 (2019). [in Russian]

3. Deutschlands Angstgegner Digitalisierung. 19.02.2018. [Electronic resource] – Available at: <https://www.dw.com/de/deutschlands-angstgegner-digitalisierung/a-42602069> (Accessed: 18.02.2022).

4. Priklyucheniya tekhnologiy: bar'yery tsifrovizatsii v Rossii: monografiya [Technology adventures: barriers to digitalization in Russia] / L.V. Zemnukhova i drugiye. (M. – SPb.: Sotsiologicheskiy institut RAN, 2020, 282 p.). [in Russian]

5. Yemel'yanova O.N. Faktory i perspektivy perekhoda Yaponii k tsifrovomu obshchestvu. Analiz i prognoz [Factors and prospects for Japan's transition to a digital society. Analysis and forecast], Zhurnal Istituta mirovoy ekonomiki i mezhdunarodnykh otnosheniy [Journal of the Institute of World Economy and International Relations], 4, 52-61 (2020). [in Russian]

6. O razvitiy tsifrovyykh tekhnologiy – na koreyskom yazyke. 2017. 192 p.; Sarsembayev M. A. Strengthen Legal Cooperation of Kazakhstan and South Korea on the Formation of Digitalized Transport and Agricultural Engineering in Kazakhstan (in English) // Journal of Law and Legislation (KLRI – Korea Legal Research Institute). Seoul (Republic of Korea). Vol. 11. No. 2. (2021). P. 85-126).

7. Muro M., Liu S., Whiton J. Digitalization and the American workforce. - Brookings. - 2017. - 59 p.; Bloomberg J. Digitization, Digitalization, And Digital Transformation: Confuse Them At Your Peril. [Electronic resource] – Available at : <https://www.forbes.com/sites/jasonbloomberg/2018/04/29/digitization-digitalization-and-digital-transformation-confuse-them-at-your-peril/?sh=47033c372f2c> (Accessed: 15.02.2022).

8. von Leipzig T., Gamp M., Manz D., and etc. Customer-orientated Digital Transformation in Enterprises // Procedia Manufacturing. 2017. Vol. 8. P. 517-524.

9. Peillona S., Dubruca N. Barriers to digital servitization in French manufacturing SMEs // Procedia CIRP. 2019. Vol. 83. P. 146-150.

10. Mityayeva N. V., Zavodilo O. V. Bar'yery tsifrovoy transformatsii i puti ikh personala, poluchivshego novyy funktsional preodoleniya [Barriers of digital transformation and ways of their personnel who have received a new overcoming functionality] // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsial'no-ekonomicheskogo universiteta [Bulletin of the Saratov State Socio-Economic University], 3 (77), 20-24 (2019). [in Russian]

11. Noritsugu Uemura. Obshchestvo 5.0: vzglyad Mitsubishi Electric [Society 5.0: Mitsubishi Electric View], Ekonomicheskiye strategii [Economic Strategies], T. 19, 4 (146), 122-131 (2017). [in Russian]; Junzo I. Digital Transformation vs COVID-19: the case of Japan // Digital Law journal. Vol. 1. No 2 (2020). P. 8-16.

12. Go Dzhonsu. Nastupleniye tsifrovoy ekonomiki i yego posledstviya dlya koreyskoy ekonomiki. Seul: Institut vneshneekonomicheskoy politiki. - 2015. - 448 s. (na kor. yaz.).

13. Aubakirova G.M., Isatayeva F.M. Tsifrovizatsiya promyshlennosti Kazakhstana: faktory, tendentsii, perspektivy [Digitalization of industry in Kazakhstan: factors, trends, prospects], Ekonomika, predprinimatel'stvo i pravo [Economics, entrepreneurship and law], T. 11, 1, 51-68 (2021). [in Russian]

14. Aristova N.I. Tsifrovaya transformatsiya 2021 goda: dostizheniya i perspektivy [Digital transformation of 2021: achievements and prospects], Avtomatizatsiya v promyshlennosti [Automation in industry], 2022, 1, 5-6.). [in Russian]

15. Chukarin A. Vyzovy i bar'yery v povestke tsifrovoy transformatsii [Challenges and barriers in the digital transformation agenda], *Connect*, 3–4, 58-61 (2020). [in Russian]
16. Lübben R., Misfeld N. Exploring the Measurement Lab Open Dataset for Internet Performance Evaluation: The German Internet Landscape // *Electronics*. 2022. No. 11(1), 162. (P. 2-19). [Elektron. resurs] - URL: <https://doi.org/10.3390/electronics11010162> (data obrashcheniya: 20.02.2022).
17. West D.M. *The Future of Work: Robots, AI, and Automation*. Waghington: The Brookings Institution, 2018. P. 3-8.
18. Verbinin A. Kuznitsa kadrov dlya novogo kursa [Forge of personnel for the new course], Newspaper «Kazakhstanskaya Pravda [Kazakhstan truth]», 2022, 14 fevralya. - P. 6. [in Russian]
19. «KAMAZ» na puti tsifrovizatsii [KAMAZ on the way to digitalization]. [Elektron. resurs] - URL: https://kamaz.ru/press/releases/kamaz_na_puti_tsifrovizatsii/ (data obrashcheniya: 19.02.2022). [in Russian]
20. Aubakirova G.M., Isatayeva F.M. Tsifrovizatsiya promyshlennosti Kazakhstana: faktory, tendentsii, perspektivy [Digitalization of industry in Kazakhstan: factors, trends, prospects], *Ekonomika, predprinimatel'stvo i pravo* [Economics, entrepreneurship and law], T. 11,1, 59-60 (2021). [in Russian]
21. Tabylov A.U., Suyyeuova N.B., Yusupov A.A. Robotizatsiya sovremennykh skladskikh logisticheskikh kompleksov [Robotization of modern warehouse logistics complexes], *Vestnik Akademii transporta i kommunikatsiy* [Bulletin of the Academy of Transport and Communications], 4, 58-66 (2021). [in Russian]
22. Li V. «Tsifra» dolzhna byt' bezopasnoy ["Digital" must be safe], Newspaper «Kazakhstanskaya Pravda [Kazakhstan truth]», 2022. 10 fevralya. P. 4. [in Russian]
23. Politika pravitel'stva i regulirovaniye razvitiya avtomobil'noy promyshlennosti Yaponii [Government policy and regulation of the development of the automotive industry in Japan]. [Elektron. resurs] URL: <https://maestria.ru/avtomobili-mira/politika-pravitelstva-i-regulirovanie-razvitiya-avtomobilnoy-promyshlennosti-yaponii.html> (data obrashcheniya: 18.02.2022).
24. PKP Power Engineering issues tender for hydrogen-based energy storage components, *International Railway Journal*. 2022. February 13.
25. Yáñez F. *The 20 Key Technologies of Industry 4.0 and Smart Factories. The Road to the Digital Factory of the Future*. Independently published. - 2017. - 115 p.; Top 5 automotive industry trends to watch out for in 2022. [Electronic resource] – Available at : <https://blog.inautomotive.com/top-5-automotive-industry-trends-to-watch-out-for-in-2022/> (Accessed: 02.19.2022); *Automotive industry in Japan*. Hamburg: Statista, 2022. - 76 p.

DOI: <https://www.doi.org/10.32523/2791-0954-2022-1-1-74-90>

Еуропалық Одақ шеңберінде зияткерлік меншікті қорғаудың құқықтық аспектілері

Жұлдыз Т. Сайрамбаева

заң ғылымдарының кандидаты, доцент

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: zhuldyz.sairam@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8213-8622>;

JEL-code: O34 Intellectual Property and Intellectual Capital

Мадина Н. Нуртай

«Халықаралық құқық» мамандығының докторанты

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: madinur@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0881-145X>;

JEL-code: O34 Intellectual Property and Intellectual Capital

Түйіндеме. Бүгінгі таңда зияткерлік меншіктің маңыздылығы технологияның дамуына және халықаралық сауда көлемінің ұлғаюына байланысты артып келеді. Еуропалық Одақ (ЕО) халықаралық деңгейде танылған ұйым ретінде зияткерлік меншік құқықтарын қорғау талаптарын стандарттауға және оларды нарықтың жаңа жағдайларына байланысты бейімдеуге баса назар аударады. Мақалада ЕО шеңберінде зияткерлік меншікті құқықтық реттеудің жалпы сипаттамасы мен ерекшеліктері қарастырылады. Жұмыстың мақсаты ЕО-ның мүше елдеріндегі ғылыми-техникалық үдерістің нәтижелерін және олардың халықаралық бәсекеге қабілеттілігін күшейту мақсатында зияткерлік меншік құқықтарын қорғауды жетілдіру жөніндегі іс-шараларын талдау болып табылады. Сондай-ақ, ЕО-ның зияткерлік меншік құқықтарын қорғауының басты себептері мен оның қызметінің негізгі бағыттары, атап айтқанда, ұлттық қорғау нормаларын жақындастыру талданады.

ЕО-ның зияткерлік меншікті қорғау саласындағы заңнама алдында тұрған негізгі міндеттері мен авторлық және сабақтас құқықтар саласындағы саясатының негізін қалаушы құжаттарды талдауға да назар аударылды. Сонымен бірге, ЕО-да зияткерлік меншікке қатысты құқықтарды қорғаудың Дүниежүзілік сауда ұйымының (ДСҰ) Зияткерлік меншік құқықтарының сауда аспектілері жөніндегі келісімінің (ТРИПС жөніндегі келісім) талаптарымен байланысы атап өтіледі. Зерттеуді жүргізу барысында ғылыми абстракция, сараптамалық бағалау және құрылымдық талдау секілді жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Авторлар зерттеу жүргізу шеңберінде ЕО-ның мүше елдері арасында зияткерлік меншік құқықтарын қорғау тәжірибесі жеткілікті жоғары деңгейде екенін анықтап және бірқатар елдерде инновациялардың белсенді дамуына ықпал ететіні туралы қорытындыға келеді.

Негізгі сөздер: ЕО, ДСҰ, ТРИПС жөніндегі келісім, зияткерлік меншік, құқықтық реттеу, авторлық құқық, патенттік құқық.

Правовые аспекты охраны интеллектуальной собственности в рамках Европейского Союза

Сайрамбаева Ж.Т.

кандидат юридических наук, доцент

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: zhuldyz.sairam@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8213-8622>;

JEL-code: O34 Intellectual Property and Intellectual Capital

Нуртай М.Н.

докторант специальности «Международное право»

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

e-mail: madinur@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0881-145X>;

JEL-code: O34 Intellectual Property and Intellectual Capital

Аннотация. Сегодня важность интеллектуальной собственности возрастает в связи с развитием технологий и увеличением объемов международной торговли. Европейский союз (ЕС), как международно признанная организация, уделяет особое внимание стандартизации требований по защите прав интеллектуальной собственности и адаптации их к новым условиям рынка. В статье рассматриваются общие характеристики и особенности правового регулирования интеллектуальной собственности в рамках ЕС. Целью работы является анализ результатов научно-технического процесса в странах-членах ЕС и мероприятий по совершенствованию защиты прав интеллектуальной собственности с целью усиления их международной конкурентоспособности. Также анализируются основные причины защиты прав интеллектуальной собственности ЕС и основные направления его деятельности, в частности, сближение национальных норм охраны.

Особое внимание было уделено анализу основных задач, стоящих перед законодательством ЕС в области защиты интеллектуальной собственности, и основополагающих документов политики в области авторских и смежных прав. Вместе с тем, отмечается связь защиты прав в отношении интеллектуальной собственности в ЕС с условиями соглашения Всемирной торговой организации (ВТО) по Торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (соглашение по ТРИПС). При проведении исследования использовались общенаучные методы, такие как научная абстракция, экспертная оценка и структурный анализ. Авторы в рамках проведения исследования устанавливают,

что опыт защиты прав интеллектуальной собственности среди стран-членов ЕС находится на достаточно высоком уровне, и приходят к выводу о том, что он способствует активному развитию инноваций в ряде стран.

Ключевые слова: ЕС, ВТО, соглашение по ТРИПС, интеллектуальная собственность, правовое регулирование, авторское право, патентное право.

Legal aspects of intellectual property protection within the European Union

Sairambaeva Zh.T.

PhD in Law, Associate Professor

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: zhuldyz.sairam@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8213-8622>;

JEL-code: O34 Intellectual Property and Intellectual Capital

Nurtay M.N.

doctoral student of the specialty «International law»

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: madinur@mail.ru

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0881-145X>;

JEL-code: O34 Intellectual Property and Intellectual Capital

Abstract. Today, the importance of intellectual property is increasing due to the development of technology and the increase in international trade. The European Union (EU), as an internationally recognized organization, pays special attention to the standardization of requirements for the protection of intellectual property rights and their adaptation to new market conditions. The article discusses the general characteristics and features of the legal regulation of intellectual property within the EU. The aim of the work is to analyze the results of the scientific and technical process in the EU member states and measures to improve the protection of intellectual property rights in order to strengthen their international competitiveness. It also analyzes the main reasons for the protection of intellectual property rights of the EU and the main directions of its activities, in particular, the convergence of national standards of protection.

Special attention was paid to the analysis of the main tasks facing the EU legislation in the field of intellectual property protection and the fundamental documents of the policy in the field of copyright and related rights. At the same time, there is a link between the protection of intellectual property rights in the EU and the terms of the World Trade Organization (WTO) Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS Agreement). General scientific methods such as scientific abstraction, expert evaluation and structural analysis were used in the research. As part of the study, the authors establish that the experience of intellectual property rights protection among the EU member states is at a fairly high level, and

conclude that it contributes to the active development of innovation in a number of countries.

Key words: EU, WTO, TRIPS Agreement, intellectual property, legal regulation, copyright, patent law.

Kіріспе

Зияткерлік меншік саласын дамытудың қазіргі кезеңін жаңа келісімдер мен ережелердің пайда болуымен, халықаралық реттеудің қазіргі кезеңін тереңдетумен және қайта қараумен сипаттауға болады. Өзгерістердің негізгі көздері елдердегі инновациялық қызметінің өсіп келе жатқан маңыздылығы мен жаһандық процестер болып табылады. Еуропада мемлекеттердің егемендігін ескере отырып, зияткерлік меншік құқығы, ең алдымен, экономикалық және мәдени алмасуларға кедергі келтіретін аумақтық қағидаларға сәйкес келуі керек.

Сонымен қатар, зияткерлік меншік қазіргі заманғы жаһандық сауда жүйесінің басты назарында болғандықтан: 1994 жылы ДСҰ-ны құру кезінде саудаға байланысты ТРИПС жөніндегі келісім арқылы қарастырылды. Еуропада экономикалық және саяси қоғамдастықтың жалғасып жатқан құрылысы еуропалық қауымдастықтан ДСҰ-ның зияткерлік меншік туралы Заңына жүгінуді талап етті (Piotraut, 2004).

Еуропалық комиссия ЕО-дағы зияткерлік меншік құқықтарына қатысты заңдарды үйлестіру және жетілдіру, сондай-ақ жаһандық деңгейде тең жағдайды қамтамасыз ету үшін жұмыс істейді. Зияткерлік меншіктің сенімді жүйесі-шығармашылықты қолданудың әрі, инновациялық кәсіпорындардың өсуін қамтамасыз етудің ең жақсы тәсілі болып саналады.

Сонымен қатар, зияткерлік меншік ЕО тұрақтылығын қолдаудың және дағдарыс кезінде экономиканы қалпына келтірудің негізгі тетігі болып табылады. Бірақ сонымен бірге зияткерлік меншікке қол жеткізудің өзі әділ шарттармен жеңілдетілуі керек. Бұл жағдайға байланысты құқықтық базаны және зияткерлік меншік жүйесін әзірлеу Комиссия тарапынан орындалады және ұсынылады (www.esa.europa.eu).

Б.Н. Топорнин атап өткендей, «екінші жағынан, Еуропалық Қауымдастықтар мен Еуропалық Одақтың құқығын зерттеу үлкен танымдық қызығушылық тудырады. Еуропалық Одаққа мүше мемлекеттердің интеграция процесінде қазіргі заманның күрделі құқықтық мәселелерінің көптеген шешімдері табылады және сыналады, құнды тәжірибе жинақталады» (Топорнин, 1998:8).

Еуропалық ережелердің болашақта дамуы зияткерлік меншік құқығын үш күрделі қиындыққа алып келеді. Біріншіден, үйлестіру болып табылады. Егер ЕО инновацияларды ұлттық кедергілерсіз орын алатын аймаққа айналдырғысы келсе, зияткерлік меншік құқығы саласындағы шынайы еуропалық саясат пен институттарға көшу қажет. Екіншіден, теңгерімге назар аудару қажеттігі туындайды. Ғалымдар эмпирикалық және теориялық еңбектерінде зияткерлік меншіктің көбірек саны мен күшті құқықтары әрқашан инновация үшін пайдалы деген жеңілдетілген пікірмен дауласады. Авторлық құқықтың тепе-теңдігін

сақтау үшін тұтынушының адал пайдалану құқығын байыпты қарау керек. Пайдаланушылардың шығармашылығы өсіп келе жатқан кезеңде қоғамдық игілік күшейтілуі керек. Үшіншіден, бағалау рәсімі шеңберінде берілген баға жоғары сапалы болуы тиіс, атап айтқанда, Еуропалық патенттік ведомство жаңалықтың және өнертапқыштық деңгейдің қатаң стандарттарына негізделген жоғары сапалы патенттік құқықтарды беруге ұмтылуы тиіс (Verma, 2021).

Жаһандық экономика жағдайында зияткерлік меншікті жоғалту, әсіресе зияткерлік меншік туралы заңнаманы құрметтеу аз дамыған аймақтарда бизнесті жүргізу кезінде компаниялар тап болуы мүмкін негізгі тәуекелдердің бірі болып табылады (Reid, 2012). Сондықтан да Еуропадағы зияткерлік меншік туралы заңнама тек ұлттық заңдарға негізделетін Еуропалық Одақтың ішінара заңнамасына айналды, осы тұрғыда оның маңыздылығы күн сайын артып келеді.

Материалдар мен әдістер

Мақаланы зерттеу барысында «Ақпараттық қоғамдағы авторлық және сабақтас құқықтарының кейбір аспектілерін үйлестіру туралы» 2001 жылғы 22 мамырдағы Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2001/29/ЕО Директивасы, «Деректер базасын құқықтық қорғау туралы» 1996 жылғы 11 наурыздағы № 96/9/ЕО Директивасы, «2006/116/ЕО Директивасына авторлық және кейбір сабақтас құқықтарды қорғау мерзімдері туралы өзгерістер енгізу туралы» 2011 жылғы 27 қыркүйектегі Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2011/77/ЕО Директивалары пайдаланылды. Сондай-ақ, ДСҰ шеңберінде 1994 жылы 15 сәуірде қабылданған «Зияткерлік меншік құқықтарының сауда аспектілері жөніндегі келісімі» т.б. бар.

Зерттеудің әдіснамалық негізі жүйелік тәсіл болды, атап айтқанда, зерттеуде келесі әдістер қолданылды: нормативтік құқықтық актілерді синтездеу, жүйелік-құрылымдық талдау, салыстырмалы-құқықтық. Сонымен қатар, мақала жазу барысында танымның тарихи-құқықтық әдісі негізінде ЕО-ның зияткерлік меншік құқығын қорғау саласындағы үйлестіру актілерінің генезисі мен одан кейінгі эволюциясына қатысты зерттеулер жүргізілді.

Талқылаулар

Еуропалық Одақтағы зияткерлік меншікті реттейтін халықаралық келісімдерді талдауға кіріспес бұрын, осы келісімдердің өзгеру кезеңдері мен себептерін қарастыру қажет. Он тоғызыншы ғасырдың екінші жартысына дейін еуропалық елдер (мысалы: Голландия мен Ұлыбритания) патенттік қорғауды ұсынуға қарсы болды және олардың өндірісінің белгілі бір даму дәрежесіне жеткеннен кейін ғана жасау туралы шешім шығарды. Сол сияқты авторлық құқық та еуропаның кейбір елдерінде (Бельгия) қорғалмады, өйткені баспагерлер шетелдік баспагерлердің шығармашылық жұмыстарын пайдаланғысы келді, бірақ ол үшін ешқандай сыйақы төлегісі келмеді.

Еуропа елдері Африка, Азия және Латын Америкасы сияқты әлемнің көптеген бөліктерін отарлағаннан кейін, олар өздерінің колониялары мен

протектораттарының зияткерлік меншікті қорғау үлгілеріне негізделген заңдармен қамтамасыз еткенін қалады. Олардың колониялары мен протектораттарында зияткерлік меншік туралы заңдарының болуы, өркениеттің қажетті алғышарты және «Батыс стилінде дамуы» бағытындағы жетістігінің куәлігі ретінде қарастырылды.

Ұзақ уақыт ішінде өздерінің тәуелсіздігін алған көптеген дамушы елдер зияткерлік меншікті реттейтін тиісті заңдары болған жоқ немесе сол заңдарды еуропалық елдер күткендей пайдалана алмады. Бұл жағдай Еуропалық Комиссияға (ЕК) зияткерлік меншікті сауда пайдасымен байланыстыратын құралдарды әзірлеген американдық жолмен жүруге түрткі болды.

ЕО-ның сауда заңдары дамушы елдердегі қарақшылық деңгейінің өсуіне байланысты қайта қаралды. 1984 жылдың 23 қыркүйегіндегі қабылданған Еуропалық Кеңестің қаулысы ЕО-ны оның құрамына кірмейтін елдерге және оның экономикалық мүдделерін қозғайтын заңсыз коммерциялық тәжірибеге (халықаралық құқықты немесе жалпыға танылған ережелерді бұзылуын анықтайтын) қатысты жауапты шаралар қабылдауға рұқсат етті.

Бұл ережелер екіжақты және көпжақты ұйымдардағы, әсіресе ГАТТ шеңберінде еуропалықтардың заңды сауда мүдделерін заңды түрде қорғауға және ЕО өзінің сауда әріптестері секілді жылдам және нәтижелі әрекет етуін қамтамасыз ету үшін әзірленді.

Қаулыға ЕО-ның мүше елдеріне мүшелеріне арналған кек алудың келесі шаралары енгізілген: коммерциялық саясат бойынша келіссөздер нәтижелеріндегі кез келген концессияларды тоқтата тұру немесе қайта қайтару; қолданыстағы кедендік баждарды жоғарылату немесе импорт үшін кез келген өзге алымдарды енгізу; импорт пен экспорт шарттарын өзгертетін немесе мүдделі үшінші елмен саудаға басқаша әсерін тигізетін сандық шектеулер не болмаса кез келген өзге шараларды енгізу (Olwan, 2011:64).

Мүше-мемлекеттерде зияткерлік меншік құқығын үйлестіру кеңінен жүзеге асырылды. Ол ерекше құқықтардың оларды қорғаудан қорғауға дейінгі әртүрлі аспектілерін қамтыды және барлық зияткерлік меншік объектілеріне қатысты жүзеге асырылды.

Үйлестіру бойынша ЕО құқығының қайталама актілері іс жүзінде зияткерлік меншік сұрақтары бойынша халықаралық келісімдер сияқты нәтижелер көрсетті. Көп жағдайда бұл келісімдегі мүше-мемлекеттердің міндеттемелерінің ішінде ұлттық заңдарында құқықтық қорғаудың ең төменгі деңгейін қамтамасыз ету қажеттілігін қамтыды. Алайда, ЕО құқығы құрамындағы мемлекеттерге аз бостандық береді деп айтуға болмайды. Мысалы, 1986 жылғы 16 желтоқсандағы «Жартылай өткізгіш бұйымдар топологияларын құқықтық қорғау туралы» Кеңестің 87/54/ЕЭК Директивасына сәйкес зияткерлік меншік объектілерін құру фактісі нәтижесінде қорғалады. Сонымен қатар, мүше елдер формальдылықтардың орындалуын қорғауға, атап айтқанда, тіркеуге және сақтауға беруге байланысты болуы мүмкін (Directive 87/54/ЕЕС, 1986).

Халықаралық келісімдердегі міндеттемелерді жасау және орындау барысында пайдаланатын әдістермен салыстырғанда ЕО органдарының актілері зияткерлік меншікті құқықтық реттеу әдістерінің айтарлықтай айырмашылығы

зияткерлік меншік объектілерін қорғаудың бірыңғай режимін құру кезінде көрінеді. Дәл осы жазықтықта ЕО құқығы мен жеке мемлекеттің зияткерлік меншік құқығын салыстыруға болады.

Бүгінгі таңда ЕО-да тауарлық белгілер, өнеркәсіптік үлгілер, өсімдік сұрыптарын қорғаудың бірыңғай жүйесі сәтті әрекет етеді. Бұл объектілерге қоғамның толық аумағында бірдей әрекет ететін еуропалық зияткерлік меншік құқығы алынуы мүмкін. Әрбір мүше елде ЕО құқығы негізінде қауіпсіздік беріледі, ұлттық құқық ЕО органдарының актілерінде шешілмеген жағдайда ғана жеке мәселелерді шеше алады. Зияткерлік меншік құқықтарын бірыңғай қорғау жүйесінің жұмыс атқаруы үшін ЕО-да арнайы институционалдық тетіктер құрылды. Бұл жерде келесілерді атап өтсе болады: Ішкі нарықтағы үйлестіру жөніндегі ведомствосы (тауарлық белгілер мен өнеркәсіптік үлгілерге жауапты); Қоғамның өсімдік сорттары жөніндегі ведомствосы (өсімдік сұрыптарына патент үшін жауапты). Қорғаудың біртұтас жүйесін институционалдық қамтамасыз ету арнайы сот жүйесін құру арқылы жүзеге асырылды. Мүше елдердегі еуропалық зияткерлік меншік құқықтарының бұзылуы туралы істерді қарау үшін арнайы соттар тағайындалады (Леонович, 2010:235).

Авторлық құқық саласының негізін құрушы құжаттың бірі «Ақпараттық қоғамдағы авторлық және сабақтас құқықтарының кейбір аспектілерін үйлестіру туралы» 2001 жылғы 22 мамырдағы Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2001/29/ЕО Директивасы болды. Бұл директива 1996 жылғы авторлық құқық бойынша Дүниежүзілік зияткерлік меншік ұйымы (ДЗМҰ) Келісімінің ережелерін еуропалық заңнамаларда жүзеге асыруға бағытталады (Directive 2001/29/ЕС, 2001).

Зияткерлік меншік туралы еуропалық құжаттардағы бірқатар ережелері нақты ережелерді белгілемесе де, олар болашақта белгілі бір мақсаттарды жария ететіні анық. Дегенімен, олардың барлығы толық көлемде іске асырылмады, мысалы, 2001 жылғы 22 мамырдағы 2001/29/ЕО Директивасының кіріспесінің 38-тармағы цифрлық және аналогтық жеке көшірудің арасындағы айырмашылықтарды ескеру қажеттілігін көрсетеді.

2001/29/ЕО Директивасының 2 және 4-баптарына сәйкес келесі құқықтарды бекітеді: туындыларды қайта шығару құқығын, жалпы қоғамның назарына хабарлау құқығын және басқа да объектілерді жалпы қоғамның назарына қолжетімді ету құқығын, тарату құқығын бекітеді. Бұл тізбе жекелеген елдердің ұлттық заңнамаларындағы тізбеге қарағанда әлдеқайда қысқа болып келеді. Бұл өкілеттіктерді көрсетудің мақсаты айрықша құқықтың бірыңғай үлгісін құру емес, келісуді қажет ететін жекелеген мәселелер бойынша бірыңғай тәсілдерді бекіту болып табылады. Мәселен, ең маңызды өзгеріс - жалпы ақпарат үшін туындыларды хабарлау құқығын енгізу және басқа нысандарды жалпы ақпарат үшін қол жетімді ету құқығы. Бұл құқық ең алдымен әлеуметтік желіге бағытталады. Пайдаланудың жаһандық сипаты ЕО-ға кіретін барлық елдер үшін бірыңғай реттеуді қалыптастыру қажеттілігін білдіреді. Екінші жағынан, тарату құқығын аталған директиваға енгізудің негізгі мәні - бұл жалпы әдеттегі құқықты еске түсіру емес, туындылардың түпнұсқаларына немесе көшірмелеріне және т.б. қатысты аймақтық құқықтың сарқылу қағидасын енгізу болып табылады.

2001/29/ЕО Директивасының 5-бабына сәйкес жекелеген мемлекет өз заңнамасына аталған құқықтарға қатысты енгізе алатын, бірақ олардың бәрін енгізуге міндеттемейтін айрықша құқықтардың ерекшеліктері мен шектеулерін атап көрсетеді. Мұндай құқықтардың барлығы сандық пайдалану әдістеріне нақты бағытталған емес, бірақ олардың барлығы осындай пайдалану аясында маңызды (Павлова, Калятин, Борминская, 2016:9). Сонымен қатар, басқа өкілеттіктерге арнайы арналған құжаттардың бірі 2001 жылғы 27 қыркүйекте қабылданған Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2001/84/ЕО «Түпнұсқа өнер туындысының авторының пайдасына қайта сату құқығы туралы» Директивасы (Directive 2001/84/EC, 2001).

«Компьютерлік бағдарламаларды құқықтық қорғау туралы» 1991 жылғы 14 мамырдағы 91/250/ЕЭК Директивасы (2009 жылғы 23 сәуірдегі 2009/24/ЕО Директивасымен, негізінен редакциялық сипаттағы өзгерістермен ауыстырылды) және «Деректер базасын құқықтық қорғау туралы» 1996 жылғы 11 наурыздағы 96/9/ЕО Директивасы өз уақыты үшін шын мәнінде революциялық болды. Біріншісі компьютерлік бағдарламалар үшін авторлық құқықты қорғау моделін бекітті, ал екіншісі мәліметтер базасын қорғаудың екі режимін енгізді: мазмұнды іріктеу және ретке келтіру бөлігінде-авторлық құқыққа арналды, ал мәліметтер базасының мазмұнын алуға, тексеруге немесе ұсынуға сандық немесе сапалық маңызды инвестициялар бөлігінде – арнайы жасалған *suí generis* құқығы болды. Егер компьютерлерге арналған бағдарламаларды қорғаудың көрсетілген үлгісі әлемде әлі де басым болса, онда мәліметтер базасын тиісті құқықпен қорғаудың орындылығы тұрғысынан пікірталастар осы уақытқа дейін тоқтаған жоқ (Directive 1996/9/EC, 1996).

Осы құжаттардың атауларынан көрініп тұрғандай, олар туындыларды қолданудың нақты нысандарын реттейді. Атап айтқанда, аталған директивалар осы пайдалану нысандарының мазмұнын сипаттайды, мүмкін болатын ерекшеліктер мен шектеулерді тізімдейді.

Нәтижелер мен қорытынды

Еуропалық Одаққа қатысушылар саны 2004 жылдан бастап арта бастады. Бір мезетте Орталық және Шығыс Еуропа елдерінен он жаңа мүше-мемлекеттер қабылданған уақытта, төмен интеграцияланған және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан бұрын қосылған мемлекеттерден айтарлықтай ерекшеленді. Сондықтан аймақтық бірлестікті кәсіпкерлік қызметті бірыңғай құқықтық реттеуді жетілдіру және кеңейту арқылы нығайту қажеттілігі туындады (European Competitiveness Report, 2008).

ЕО-да ғылыми-техникалық үдерісті жеделдетудің өткір қажеттілігі анықталды. Еуропалық өнеркәсіптік өнімнің халықаралық бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін бірлестікке мүше-мемлекеттердегі ғылымды қажет ететін өндірісінің мүмкіндіктерін оңтайлы қолдануды қамтамасыз етуге бағытталған бағдарламалар қабылданды. Осы инновациялық-бағдарланған өнеркәсіптік саясаттың бастауы ретінде экономикалық қатынастардың толыққанды жаңаруына және дамуына серпін берген зияткерлік меншікті тиімді

қорғау болды. Бұл құқықтарды толығымен қорғау үшін құжаттарды қабылдауды барынша назар аударуды талап ететін басым салаларда құқықтарды қорғауды көздейтін құжаттармен ұштастыру тәжірибесі қолданылды. Аймақтық бірігуді кеңейтуді нығайту мүдделерінен туындаған зияткерлік меншік құқықтарын қорғаудың маңызды құралдарының бірі қорғаудың жоғары және бір уақытта тең және оның біркелкі деңгейіне жету үшін ұлттық нормаларын жақындастыру болып табылды. Бұл тәсіл кәсіпкерлердің қызметін тауар сапасын жоғарылату, қоршаған ортаның қауіпсіздігін қамтамасыз ету және жаңартуға ынталандырды. Бұл дегеніміз, әлемдік нарыққы кіруді жеңілдететін дәстүрлі және қазіргі заманғы адал бәсекелестік әдістерін жетілдіруді көрсетеді (Лихачев, 2014:82).

Оның ішінде 2006 жылдың 12 желтоқсандағы Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2006/115/ЕО «Жалдау құқығы және несие беру құқығы және зияткерлік меншік саласындағы авторлық құқықпен байланысты кейбір құқықтар туралы» Директивасын айтса болады (Directive 2006/115/EC, 2006). 2006 жылдың 12 желтоқсанындағы Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2006/116/ЕО «Авторлық құқық пен кейбір сабақтас құқықтарды қорғау мерзімі туралы» Директивасы және 2011 жылғы 27 қыркүйектегі Еуропалық Парламент пен Кеңестің 2011/77/ЕО Директивасы 2006/116/ЕО Директивасына «Авторлық және кейбір сабақтас құқықтарды қорғау мерзімдері туралы өзгерістер енгізу туралы» директивасы ЕО авторлық құқық пен кейбір сабақтас құқықтарды қорғау мерзімін және оларды есептеудің ерекше жағдайларын шешуді біріктірді. Енді 2006/116/ЕО Директивасының 1-бабына сәйкес сөздер жазылған музыкалық композицияны қорғау мерзімі, осы адамдар тең авторлар ретінде көрсетілгеніне қарамастан, тірі қалған келесі адамдардың соңғысы қайтыс болғаннан кейін 70 жылдан кейін аяқталады: мәтін авторы және музыкалық композицияның композиторы, егер екі салым да сөздермен сәйкес музыкалық композиция үшін арнайы жасалған болса деп көрсетіледі. 2006/116/ЕО директивасының 3-бабына сәйкес егер фонограмма заңды түрде жарияланғаннан кейін 50 жыл өткен соң немесе мұндай жарияланым болмаған жағдайда, ол заңды түрде көпшілікке жеткізілгеннен кейін 50 жыл өткен соң, фонограмма жасаушы фонограмманың көшірмелерін жеткілікті мөлшерде сатуға ұсынбаса немесе оны жұртшылық өкілдері оған жергілікті жерден және өздері жеке таңдаған уақытта қол жеткізе алатындай етіп сымды немесе сымсыз құралдар арқылы жұртшылыққа ұсынбаса, орындаушы фонограмма жасаушыға өзінің орындаушылығын жазуға өз құқықтарын берген шартты бұза алады. Егер өндіруші алдыңғы ұсынысқа сәйкес беру немесе басқаға беру туралы шартты бұзу ниеті туралы орындаушы хабарлаған кезден бастап бір жыл ішінде осы ұсыныста айтылған пайдаланудың екі актісін де орындамаса, беру немесе басқаға беру туралы шартты бұзу құқығы іске асырылуы мүмкін. Орындаушы шартты бұзу құқығынан бас тарта алмайды. Егер фонограммада көптеген орындаушылардың өнер көрсетулерінің жазбасы болса, олар қолданыстағы ұлттық заңнамаға сәйкес беруге немесе өзгеге беруге арналған келісімшарттарын бұза алады. Егер беру немесе басқаға беру туралы шарт осы тармаққа сәйкес тоқтатылса, фонограмма жасаушының фонограммаға құқықтары аяқталды деп есептеледі (Directive 2011/77/EC, 2011).

Бұл ретте, мысалы, атқарулар мен фонограммалар жазбаларын қорғаудың ұлғайтылған мерзімі көзделетінін, бірақ сонымен бір мезгілде орындаушыларға өздерінің ескі жазбаларына қатысты табыс алуға қосымша мүмкіндіктер беруге бағытталған бірқатар арнайы шаралар енгізілетінін айта кету керек.

Бүкіл одақ аумағында озық білімнің, технологиялардың және ноу-хаудың таралуына алып келетін зияткерлік меншікке қатысты құқықтарды қорғаудың ұлттық нормаларын жақындастыру бойынша негізгі құжаттардың бірі 2009 жылғы 29 сәуірдегі Еуропалық Парламент пен Еуропалық Кеңестің 2004/48/ЕО Директивасы болып саналады (Directive 2004/48/EC, 2004). Директива ЕО-ның ішкі нарығында құқық иесіне бірдей қауіпсіздік жағдайларын жасай келе, мүше елдердің үкіметтерін зияткерлік меншік құқықтарын қасақана бұзу әрекеттерін болдырмау үшін тиісті түзету шараларын қабылдауға міндеттейді. Бұл үшін мүше мемлекеттер бірыңғай шаралар мен рәсімдер жүйесін әзірлеу барысында құқық бұзушыларға қарсы арналған санкциялар әділ және құқықтарды қайта бұзуды болдырмайтындай жеткілікті тиімді болуына назар аударады. Сонымен қатар, санкциялар заңды саудаға кедергі келтірмеуі және жауапкердің сот органдары тарапынан жасалған қиянаттан қорғануын алдын ала қарастырмауы тиіс. Зияткерлік меншік иелерінің құқықтарын бұзғанына қатысты қылмыстық сипаты бар шараларды қосқанда, нақты санкциялар туралы шешімдер ЕО-ға қатысушы елдердің ұлттық соттарының қарауына қалдырылады. ЕО комиссиясы келіп түскен ақпараттарында зияткерлік меншік иесіне коммерциялық залал келтіргені үшін санкцияларды қатаңдату туралы мәселені пысықтап жатқанын атап өту қажет.

Зияткерлік меншіктің жекелеген түрлеріне қатысты құқықтық режимді реттеуде нормативтік актілер маңызды рөл атқарады. Мысалы, «Қоғамдастықтың тауар белгілері туралы» ЕО 207/2009 ережелерінде аталған сала бойынша құқық иелерін құқықтық қорғау бойынша рәсімдері мен шаралары ұсынылады. Дәлірек айтқанда, өтінімдерді қабылдау және тауар белгілерін тіркеу ішкі нарықтағы үйлестіру бюросына тапсырылғаны нақты көрсетіледі. Тіркеу иесіне осындай белгіні иеленуге айрықша құқық береді және оны барлық қатысушы елдерде он жыл бойы (ұзарту мүмкіндігімен) қорғауды қамтамасыздандырады. Дауларды қараумен байланысты рәсімдермен апелляциялық палата айналысады.

Көптеген жылдар бойы ЕО-да Еуропалық Одақ үшін бірыңғай патент берудің толыққанды тетігін құруға талпыныс жасалып келді. Соның нәтижесінде 2012 жылы бұл тетіктің қалыптасуына жақындап келетін құжаттар қабылданды: «Бірыңғай патенттік қорғауды құру саласындағы кеңейтілген ынтымақтастықты жүзеге асыру туралы» 2012 жылдың 17 желтоқсанындағы 1257/2012 Регламент және «Ауыстыру туралы қолданылатын келісімдерге қатысты бірыңғай патенттік қорғауды құру саласында кеңейтілген ынтымақтастықты жүзеге асыру туралы» 2012 жылғы 17 желтоқсанындағы 1260/2012 Регламент. Бұл Келісім Еуропалық Парламентпен мақұлданып, 2014 жылдың 1 қаңтарынан бастап күшіне енді.

ЕО-ның жаңа патенттік жүйесі бүкіл мүше елдер аумағында әрекет ететін орталықтандырылған тіркеуді және талап етілетін құжаттарды беруді

қамтамасыз етеді. Даулар тек қана Бірыңғай патенттік сотпен реттеледі. Еуропалық патентті растайтын сот шешімі ЕО-ның барлық аумағында заңды күші болады. Бірыңғай еуропалық патенттеу жүйесі оның рәсімдерін жеңілдетеді, тіркеу мерзімдерін қысқартады және патентті алу шығындарын алдында қолданылған ұлттық патенттеу тәртібімен және ЕО-ның ресми тілдеріне аудару қажеттілігімен салыстырғанда азайғаны көрінеді.

Соңғы уақытта ЕО органдары ғылыми-техникалық үдерістің әсерінен, өнімдердің өндірісін жеңілдететін және арзандататын контрафактілік өнімдерді өзге елдерден жеткізілген кезде бұзылатын құқық бұзушылықтарға көп көңіл аударады. ЕО аумағындағы контрафактінің түсуіне қарсы күрес бойынша негізгі қызметті мүше елдердің кеден органдарына жүктеледі.

Бұл бағыттың бастапқы құқықтық негізі Кеңестің (ЕО) 2003 жылғы 22 шілдедегі 1383/2003 белгілі бір зияткерлік меншік құқықтарын бұзды деп күдік келтірілген тауарларға қатысты кедендік іс-әрекеттер және осындай құқықтарды бұзды деп танылған тауарларға қатысты қабылдануы тиіс шаралар туралы қаулысы болып табылады. Қаулы тексеру технологиясын жеңілдетіп қана қоймай және оның құнын төмендетеді, бірақ ең бастысы - кеден органдарына заңсыз тауарларды артық бюрократиялық рәсімдерсіз және олардың иелеріне қандай да бір өтемақы төлеместен жою құқығын берді (Council Regulation (EC) №1383/2003, 2003).

2013 жылдың 18 желтоқсанында ЕО Комиссиясы зияткерлік меншік иелерінің өтініштері бойынша осы саладағы кедендік рәсімдерді мүше елдерде біріздендіретін, одақ аумағына шетелдік контрафактілік өнімнің келіп түсуіне қарсы күрес бойынша жаңа құжат шығарды (2014 жылдың 1 қаңтарында күшіне енді) (Commission implementing regulation (EU) No 1352/2013, 2013).

Зияткерлік меншік құқығының нәтижелігін жоғарылату мақсатында ЕО органдары Дүниежүзілік сауда ұйымы және оның Хатшылығымен, сонымен қатар ұйым құрамына кіретін мүше елдермен тығыз өзара әрекеттесе бастады.

Зияткерлік меншік құқықтарын қорғау жүйесін дамыту ЕО-ның инновациялық тұрғыдағы қызметі көптеген жағдайларда 1994 жылы жасалған зияткерлік меншік құқықтарының сауда аспектілері жөніндегі ДСҰ Келісімінің баптарында көзделген ережелеріне негізделеді.

Келісімде контрафактінің нарыққа шығуына қарсы іс – қимылдар қарастырылады. Атап айтқанда, ТРИПС жөніндегі келісімнің 46 бабы – «Соттық қорғаудың басқа шаралары» деп аталады және бұл бапқа сәйкес контрафактілік тауарларды сауда желісінен алып қою және оларды өтемсіз жою қарастырылады. Ал 51 бабы – «Кеден органдарының тауарларды айналысқа шығаруды тоқтата тұруы» деп аталады және бұл бапқа сәйкес кеден органдарына авторлық құқықтарды бұза отырып немесе заңсыз пайдаланылатын тауар белгілерімен өндірілген тауарларды елге кіргізуді және оның аумағынан шығаруды тоқтату құқығын беру туралы болып отыр (TRIPS, 1994). Осыған ережелерге ұқсас талаптар ЕО-ның контрафактіге қарсы қабылданған құжаттарында көрініс табады.

Комиссия ЕО-ның сыртқы шекарасындағы контрафактілікпен және өзге де зияткерлік меншік құқықтарымен күресу бойынша бастамаларды ұсынды. Сол

бастамалардың ішінде 2018-2022 жылға арналған зияткерлік меншік құқықтарын бұзумен күрес бойынша ЕО-ның Кедендік іс-қимыл жоспары да бар. Жоспар төрт стратегиялық мақсат бойынша әрекет етеді: одақтың бүкіл аумағында зияткерлік меншік құқықтарын сақтауды кедендік бақылауды нәтижелі қамтамасыз ету; зияткерлік меншік құқықтарын бұзатын тауарлар саудасындағы негізгі тенденцияларға қарсы күрес; бүкіл халықаралық жеткізілім тізбегін бұзатын тауарлар саудасымен күрес; зияткерлік меншік құқықтарын бұзу жөніндегі Еуропалық обсерватория мен құқық қорғау органдарымен ынтымақтастықты күшейту.

ЕО-дағы зияткерлік меншік құқығын қорғауды жетілдіру саяси факторлармен өзара байланысты бағыттарды ескере отырып, бірнеше жолмен жүзеге асырылады.

2020 жылдың қараша айында Комиссия тұрақтылықты арттыру және жоғарылату бойынша ЕО зияткерлік меншік саласындағы бастамасын қолдауға арналған жаңа іс-қимыл жоспарын жариялады. Бұл жоспардың басты бес кілттік бағыты:

- зияткерлік меншікті қорғауды жақсарту;
- зияткерлік меншікті шағын және орта компаниялармен қолдануды ынталандыру;
- зияткерлік меншікті бірлесіп пайдалануға жәрдемдесу;
- зияткерлік меншік құқықтарын сақтауды жақсарту және контрафактілікпен күресу;
- жаһандық деңгейдегі ойын үшін тең шарттарды құруға ықпалдасу (www.esa.europa.eu).

Осылайша, Еуропалық Одақ, бір жағынан, бірлестікке барлық мүше елдер үшін бірыңғай бәсекелестікке қабілетті ортаны күшейту мақсатында зияткерлік меншік құқықтарын қорғаудың орталықтандырылған жүйесін қалыптастырып, әлемде осы сала бойынша жиналған тәжірибені барынша пайдалануға ұмтылады, ал екінші жағынан, Еуропалық одақтың өзінің жинақтаған тәжірибесін қолдануы арқылы зияткерлік меншікті қорғау деңгейін тез арада арттыруға, ғылыми-техникалық прогресті жылдамдатуға және қойылған мақсатқа қысқа уақытта қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Қорытындылай келе, қазіргі таңда ЕО – ең ірі интеграциялық бірлестіктің бірі ретінде әлемге танымал ұйым. Одақ құрамына кіретін мемлекеттер зияткерлік меншікке қатысты құқықтарды қорғау бойынша дамыған жүйесімен ерекшеленеді. Одақ аумағында тауарлар мен көрсетілетін қызметтердің еркін қозғалысы жолында туындаған кедергілерді, сондай-ақ ЕО-ның ішкі нарығындағы бәсекелестікті бұрмалайтын себептерді жою мақсатында мемлекеттердің ұлттық заңнамаларында орын алатын сәйкессіздіктерді жою бойынша жұмыс тұрақты жүргізіліп отырады.

Зияткерлік меншікке қатысты құқықтарды құқықтық реттеуде өңірлік сауда келісімдерін жасасу кезінде ЕО-ның даму стратегиясын қалыптастырудың маңызды факторы және дағдарыс құбылыстарын еңсерудің ажырамас элементі болып табылады. Сонымен қатар, сауда келіссөздерін жүргізу барысында зияткерлік меншік бөлігінде ТРИПС жөніндегі келісімінің ережелерін

пайдалануды кеңейту үрдісі белгіленіп отыр. ЕО елдері арасында заңнаманы дамыту мен біріздендірудің маңызды бағыттары патенттік жүйе, сауда белгілері мен брендтерді қорғау жүйесі, сондай-ақ авторлық және сабақтас құқықтарды, оның ішінде интернет-кеңістікте сақтау мәселелерін реттеу болып табылады. Дегенімен, қазіргі уақытта тауарлық белгілер туралы заң мен дизайн туралы заң да толықтай үйлеседі, ал авторлық құқық туралы заңы мен патент туралы заңы да артта қалмайтыны анық болды. Осылайша, ЕО шеңберінде ұсынылған зияткерлік меншікті қорғау шаралары экономикалық және әлеуметтік дамуға ықпал ететін әділ сауданы ынталандыруға үлкен септігін тигізіп отыр.

Қазақстан Еуропалық Одақты бірыңғай ішкі нарығына белсенді түрде кіруге ғана емес, сонымен бірге одақтың құрамындағы мүше мемлекеттерден өз экономикасына инвестициялар ағынын күшейтуге де негізделген. ЕО-ның қуатты экономикалық әлеуеті мен саяси белсенділігі болашақта Қазақстанның сыртқы саясатында өз маңыздылығын сақтайтынына сенімділік береді.

Әдебиеттер тізімі

Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (1994). Retrieved from <https://wipolex.wipo.int/en/text/379915>

An official website of the European Union (2020). An intellectual property action plan for the EU. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/industry-strategy/intellectual-property_en

An official website of the European Union (2020). Protecting intellectual property rights in the EU. Retrieved from https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/ap20_13/ap_intellectual_property_rights_en.pdf

Commission implementing regulation (EU) (2013) No 1352/2013 of 4 December 2013 establishing the forms provided for in Regulation (EU) No 608/2013 of the European Parliament and of the Council concerning customs enforcement of intellectual property rights. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1352>

Council Directive (1986) 87/54/EEC of 16 December 1986 on the legal protection of topographies of semiconductor products. <http://data.europa.eu/eli/dir/1987/54/oj>

Council Regulation (EC) (2003) No 1383/2003 of 22 July 2003 concerning customs action against goods suspected of infringing certain intellectual property rights and the measures to be taken against goods found to have infringed such rights. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/reg/2003/1383/oj>

Directive (1996) 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009>

Directive (2001) 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/29/oj>

Directive (2001) 2001/84/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the resale right for the benefit of the author of an original work of art. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/84/oj>

Directive (2004) 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2004/48/corrigendum/2004-06-02/oj>

Directive (2006) 2006/115/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2006/115/oj>

Directive (2011) 2011/77/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011 amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/77/oj>

Olwan R.M. (2011) Intellectual Property and Development: Theory and Practice: thesis. ...Doctor of Philosophy. Australia, 439.

Piotraut, J. (2004). European National IP Laws under the EU Umbrella: From National to European Community IP Law. *U. Chi. Int'l L. 2.* 61. Retrieved from <http://lawecommons.luc.edu/lucilr/vol2/iss1/4>

Reid, D. (2012). Intellectual Property Rights: A Comparative Perspective on Asia, the EU, and North America. *Norteamérica. 7.* 31-666. Retrieved from http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1870-35502012000100002

UNSPECIFIED (2008) European competitiveness report 2008. Commission staff working document. SEC (2008) 2853 final, 28 November 2008. Retrieved from <http://aei.pitt.edu/45440/>

Verma, V. (2021) Relationship between intellectual property laws and the EU regulation. <https://blog.ipleaders.in/relationship-between-intellectual-property-laws-eu-regulation/#Conclusion>

Леонович Е.Б. (2010) Специфика права интеллектуальной собственности ЕС: возможна ли аналогия с национальным правом? Актуальные проблемы международного публичного и международного частного права, сборник научных трудов, 2, 232-244.

Лихачев А.В. (2014) Современное состояние защиты прав интеллектуальной собственности в ЕС. *Российский внешнеэкономический вестник*, 8, 80-88

Павлова Е.А., Калятин В.О., Борминская Д.С. (2016). Европейское право интеллектуальной собственности: основные акты Европейского Союза. Москва: Статут.

Топорнин Б.Н. (1998). Европейское право. Москва: Юристъ

References

Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (1994). Retrieved from <https://wipolex.wipo.int/en/text/379915>

An official website of the European Union (2020). An intellectual property action plan for the EU. Retrieved from https://ec.europa.eu/growth/industry-/strategy/intellectual-property_en

An official website of the European Union (2020). Protecting intellectual property rights in the EU. Retrieved from https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/ap20_13/ap_intellectual_property_rights_en.pdf

Commission implementing regulation (EU) (2013) No 1352/2013 of 4 December 2013 establishing the forms provided for in Regulation (EU) No 608/2013 of the European Parliament and of the Council concerning customs enforcement of intellectual property rights. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1352>

Council Directive (1986) 87/54/EEC of 16 December 1986 on the legal protection of topographies of semiconductor products. <http://data.europa.eu/eli/dir/1987/54/oj>

Council Regulation (EC) (2003) No 1383/2003 of 22 July 2003 concerning customs action against goods suspected of infringing certain intellectual property rights and the measures to be taken against goods found to have infringed such rights. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/reg/2003/1383/oj>

Directive (1996) 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009>

Directive (2001) 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/29/oj>

Directive (2001) 2001/84/EC of the European Parliament and of the Council of 27 September 2001 on the resale right for the benefit of the author of an original work of art. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/84/oj>

Directive (2004) 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2004/48/corrigendum/2004-06-02/oj>

Directive (2006) 2006/115/EC of the European Parliament and of the Council of 12 December 2006 on rental right and lending right and on certain rights related to copyright in the field of intellectual property. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2006/115/oj>

Directive (2011) 2011/77/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011 amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights. Retrieved from <http://data.europa.eu/eli/dir/2011/77/oj>

Olwan R.M. (2011) Intellectual Property and Development: Theory and Practice: thesis. ...Doctor of Philosophy.Australia, 439.

Piotraut, J. (2004). European National IP Laws under the EU Umbrella: From National to European Community IP Law. U. Chi. Int'l L. 2. 61. Retrieved from <http://lawcommons.luc.edu/lucilr/vol2/iss1/4>

Reid, D. (2012). Intellectual Property Rights: A Comparative Perspective on Asia, the EU, and North America. Norteamérica. 7. 31-666. Retrieved from http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1870-35502012000100002

UNSPECIFIED (2008) European competitiveness report 2008. Commission staff working document. SEC (2008) 2853 final, 28 November 2008. Retrieved from <http://aei.pitt.edu/45440/>

Verma, V. (2021) Relationship between intellectual property laws and the EU regulation. <https://blog.ipleaders.in/relationship-between-intellectual-property-laws-eu-regulation/#Conclusion>

Leonovich E.B. (2010) Specifika prava intellektual'noj sobstvennosti ES: vozmozhna li analogiya s nacional'nym pravom?, Aktual'nye problemy mezhdunarodnogo publichnogo i mezhdunarodnogo chastnogo prava, sbornik nauchnyh trudov [The specifics of EU intellectual property law: is an analogy with national law possible?, Actual problems of international public and international private law, collection of scientific papers] 2, 232-244. [in Russian]

Lihachev A.V. (2014) Sovremennoe sostoyanie zashchity prav intellektual'noj sobstvennosti v ES, Rossijskij vneshneekonomicheskij vestnik [The current state of intellectual property rights protection in the EU, Russian Foreign Economic Bulletin], 8, 80-88. [in Russian]

Pavlova E.A., Kalyatin V.O., Borminskaya D.S. (2016). Evropejskoe pravo intellektual'noj sobstvennosti: osnovnye akty Evropejskogo Soyuza [European Intellectual Property Law: the main acts of the European Union]. Moskva: Statut. [in Russian]

Topornin B.N. (1998). Evropejskoe pravo [European law]. Moscow: Yurist. [in Russian]

**Жас ғалымдардың еңбектері | Труды
молодых ученых | Works of young scientists**

DOI: <https://www.doi.org/10.32523/2791-0954-2022-1-1-91-102>

Artificial Intelligence and International Law

Aysylu F. Latypova

RUDN University, Moscow, Russia

e-mail: 1042200148@pfur.ru

JEL-code: K33 International Law

Abstract. Despite all the advantages the use of artificial intelligence brings in the modern era, this phenomenon poses a serious challenge to the key principles of international law. Particularly acute are the issues related to the promotion and protection of human rights in the course of development and use of artificial intelligence, specifically the issue of confidentiality of data used by such technologies. Even though the issue of AI regulation is mostly covered by domestic laws of states, this article argues in support of international legal regulation of this issue, asserting that international law provides an opportunity to find a general and perspective approach to the regulation of this phenomenon at the universal level.

This article attempts to reveal the basic concepts and to analyze the prospects of the current state of AI regulation, as well as to draw cautious conclusions about further development of this issue through the perspective of international law, including the extent to which the current provisions of international law can meet the challenges posed by the use of the latest technologies based on artificial intelligence.

Key words: artificial intelligence; machine learning; international law; human rights; UN

Жасанды интеллект және халықаралық құқық

Айсылу Ф. Латыпова

Ресей халықтар достығы университеті халықаралық құқық кафедрасының аспиранты.

Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей.

e-mail: 1042200148@pfur.ru

JEL-code: K33 International Law

Аңдатпа: қазіргі дәуірде жасанды интеллектті қолданудың барлық артықшылықтарына қарамастан, бұл құбылыс халықаралық құқықтың қалыптасқан ұстанымдарына үлкен қауіп төндіреді. Әсіресе, бұл тұрғыда жасанды зердені әзірлеу және қолдану кезінде адам құқықтарына қатысты

мәселелер, атап айтқанда мұндай технологиялар пайдаланатын деректердің құпиялылығы сияқты мәселелер өзекті болып отыр. Жасанды интеллектті реттеу мәселесі негізінен мемлекеттердің ішкі құқығымен шешілгенімен, бұл мақалада осы мәселені шешуге халықаралық-құқықтық бағытта дамыту көзқарасын қолдайтын дәлелдер келтірілген. Бұл құбылысты әмбебап деңгейде де, аймақтық деңгейде де реттеудің жалпы және перспективалы тәсілін табуға мүмкіндік беретін осы халықаралық құқық.

Мақалада тақырыпқа қатысты негізгі ұғымдарды ашуға және қалыптасқан жағдайдың перспективаларын талдауға, халықаралық құқықтың призмасы арқылы аталмыш мәселенің одан әрі дамуы туралы, оның ішінде халықаралық құқықтың қазіргі ережелері жасанды интеллект негізінде жаңа технологияларды қолданумен байланысты қиындықтарға қаншалықты жауап беретіндігі жөнінде қорытынды жасауға әрекет жасалды.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, машиналық оқыту, халықаралық құқық, адам құқықтары, БҰҰ.

Искусственный интеллект и международное право

Айсылу Ф. Латыпова

Аспирант кафедры международного права Российского университета дружбы народов.

Российский университет дружбы народов, Москва, Россия.

e-mail: 1042200148@pfur.ru

JEL-code: K33 International Law

Аннотация: Несмотря на все преимущества, которые несёт в себе использование искусственного интеллекта в современную эпоху, этот феномен бросает серьёзный вызов ключевым установкам международного права. Особенно остро в данном контексте стоят вопросы, касающиеся соблюдения и поощрения прав человека при разработке и применении искусственного интеллекта, а именно конфиденциальности данных, используемых подобными технологиями. Хотя вопрос регламентации искусственного интеллекта в основном решается внутренним правом государств, в этой статье приводятся аргументы в поддержку точки зрения о выработке международно-правового подхода к решению этой проблемы. Именно международное право даёт возможность найти общий и перспективный подход к регулированию этого явления как на универсальном уровне, так и на региональном.

В настоящей статье предпринимается попытка раскрыть основные понятия и проанализировать перспективы нынешнего состояния и сделать осторожные выводы насчёт дальнейшего развития указанной проблематики через призму международного права, включая то, в какой степени действующие положения международного права в целом отвечают вызовам, связанным с использованием новейших технологий на основе искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, машинное обучение, международное право, права человека, ООН

1 Introduction

Artificial intelligence (AI) is a revolutionary technology and a key element of the modern era (UNESCO, 2019, p. 1). The issue of AI technologies has been on the agenda since the 1980s, both at the international level and separately in different States. Even though AI technologies have long been an integral part of modern life the issue concerning their legal regulation remains unresolved. Besides the lack of a universal approach to legal regulation, at this point humanity cannot even decide yet what emotional response should be given to the issue of AI in general. There are numerous debates on whether this phenomenon will eventually destroy humanity (Caughill, 2017; Cellan-Jones, 2014; Lee, 2017), as well as on the potential prohibition or significant restriction of the use of AI technology (Satariano, 2021).

Despite many legal discussions at national levels, from the perspective of public international law, the issue of AI regulation remains largely in the shadows, although most likely for a short time. Most international legal discussions in this area are predominantly focused on the context of autonomous weapons and their use, while other aspects of the problem are deprived of attention (Burri, 2017; Davison, 2017; Docherty, 2020; Ford, 2017; Sassoli, 2014).

The introduction of new technologies always entails a gap between the existing progress and the legal norms governing such technological developments, and artificial intelligence is no exception. In the current era, deep learning algorithms demonstrate huge achievements that are many times ahead of the previous ones (Saadat and Shuaib, 2020). This is complemented by the improvement of hardware, which inevitably leads to a fast progression of the effectiveness of artificial intelligence (Mohsin, 2019, p. 6). The dizzying pace of AI advancement makes the need to develop legal regulation in this area a priority. The law in this regard can guarantee that the functioning and use of such advanced technologies now and soon when the progress reaches an even more advanced level, will not negatively affect people's rights, and that potential negative impact will be mitigated.

Earlier the issue of AI regulation was not acute, however now AI outruns the existing legal approaches (Ponkin and Redkina, 2018). The existing international norms, as well as the legislation of States, are unable to deal with this issue. Thus, artificial intelligence and its increasing impact on various spheres of human life require immediate reflection from the legal point of view. In his article, the author tries to reveal the main concepts and to draw cautious conclusions about the further development of this problem in the modern system of international relations.

2 Materials and methods

The methodological basis of the research consists of both general scientific and special methods. General methods for that matter include synthesis, deduction,

induction, the method of logical and system analysis. The synthesis method was used as a basis to create concepts and classifications. The method of deduction allowed to make a transition from the general study of the phenomenon of artificial intelligence, as well as the features and problems of regulating the processes to the study of these features directly within the framework of international law. The method of induction was used for the purposes of generalizing the conclusions and making the necessary assessments of the relevant phenomena and processes under study.

As for the special methods, the formal-legal method allowed the analysis of the content of the documents and legal norms under the study, while the comparative approach was used to compare the approaches of various scholars and international organizations to the issue of AI regulation.

3 Discussion

3.1 What is Artificial Intelligence?

The question of what artificial intelligence is (Brachman, 2006; Wang, 2008), as well as what should be included in the general and unified definition of this concept still stands (Carrillo, 2020). This issue has been on the agenda for more than 50 years. Scientific and technical research in this area began even earlier, but it is since 1950 that the term “artificial intelligence” has started to countdown (Markoff, 2015, p. 10). This term was coined in 1955 by John McCarthy, Marvin L. Minsky, Nathaniel Rochester, and Claude E. Shannon (Preliminary Report, 2019, p. 15).

Scholars have various approaches to the definition of “artificial intelligence” and often understand it differently. Although researchers intuitively agree that artificial intelligence means creating computer systems that are somewhat similar to the human mind, many of them have different ideas about what exactly this similarity should be (Carrillo, 2020). What has originally been considered science fiction is already a reality. Humanity has long wondered if machines can think, and if a machine can think, then is it really a “machine”. The answer to this question is especially relevant in the context of legal regulation development.

Despite disagreements on certain aspects, most researchers agree that artificial intelligence can be considered as computer systems that are somewhat similar to the human mind (Carrillo, 2020). AI technology is not limited to robots and self-driving machines, but rather constitutes an existing cognitive technology that imitates the human mind (Preliminary Report, 2019). That is how the first stage of AI is defined – “artificial narrow intelligence” – the current level of development of such technologies, which simulates the cognitive process of a person (Surden, 2019, p. 1308). AI at this stage can demonstrate brilliant results, but at the same time, such technology is absolutely unaware of what it is doing (Preliminary Report, 2019, p. 16). The next stage of AI is “general” or “strong” artificial intelligence (artificial general intelligence), which corresponds to or even exceeds the level of human intelligence and can solve a wide range of tasks (Surden, 2019, p. 1309). A significant part of the available research is devoted to the consideration of issues related to the potential use of this particular type of artificial intelligence.

Despite the absence of a universally recognized definition of “artificial intelligence” enshrined in an international legal document (Preliminary Report, 2019, p. 15), and that scholars determine its content based on the goals of a specific study, they all generally come to a consensus about its basic characteristics (Preliminary Report, 2019, p.1). Within the framework of UNESCO, AI is defined as “machines capable of imitating certain functionalities of human intelligence, including such features as perception, learning, reasoning, problem-solving, language interaction, and even producing creative work” (Preliminary Report, 2019, p. 1). One of the most capacious definitions (Shestak and Volevodz, 2019, p. 202) is presented by prof. Yastrebov: “the result of human activity, which is a complex set of communication and technological relationships, having the ability to think logically, manage their actions and adjust their decisions in the event of changes in external conditions” (Yastrebov, 2018, p. 41).

The problem of defining the term “artificial intelligence” is also considered within the framework of the activities of international intergovernmental and non-governmental organizations. Among such intergovernmental organizations, in particular, are the United Nations, the World Intellectual Property Organization, the Council of Europe, and others.

The term “artificial intelligence” is also associated with the term “machine learning”. Machine learning refers to the ability of a computer to improve its performance without being specifically programmed to do so (Chesterman, 2020, p. 212). Currently, machine learning is the most significant and effective approach in the development of artificial intelligence technologies. More to say, it underlies most of the existing artificial intelligence systems that affect modern society (Baluhto and Romanov, 2019, p. 66).

It should be borne in mind that the terms “artificial intelligence”, “machine learning” and others are mostly used in a metaphorical sense, since modern artificial intelligence systems are not literally “intelligent”, the same as a machine does not “learn” (Surden, 2019, p. 1311). Such technologies are capable of achieving reasonable results without using intelligence, as we define it in relation to people. Such technologies do not achieve results the same way as a person, but simply simulate mental activity based on the information received and selected patterns. The machine makes the decision that is most suitable for the given conditions. Such a view has shown its effectiveness when performing tasks that have clear and specific parameters which do not require abstract thinking, as is the case with the human mind (Surden, 2019, p. 1322).

Currently, existing technologies relate exclusively to “narrow” intelligence and are adapted to solve only specific types of tasks with certain characteristics (Ruchkina et al., 2021). Understanding this is key for the development of legal regulations for the use of such technologies.

3.2 Potential threats carried by AI

AI is a revolutionary breakthrough that has already brought great benefits to humanity. However, “with great power comes great responsibility”. Moreover, such

technologies carry certain risks and threats that should be addressed in a timely manner and even in advance to avoid consequences. Representing a completely new phenomenon, the use of AI carries potential ethical, legal, and technical problems (Ruchkina et al., 2021, p. 29).

The issue of risks should be addressed specifically. To a greater extent, at least now and in the near future the issue does not concern the conquest of power by AI and enslavement of humanity, but more mundane and pressing problems (Ruchkina et al., 2021, p. 29). Most of such concerns relate to a strong AI that does not yet exist (Egorova et al., 2021, p. 254). It is assumed that such systems have a large amount of data and a speedily decision-making process, which makes them convenient to use for criminal purposes (Egorova et al., 2021, p. 254). Furthermore, most of the current risks are not new, but rather intensified old ones.

An example of such risk is the “lack of legal certainty” (“Why did UNESCO develop recommendations on its ethical use”, 2020). Systems can act unpredictably regardless of how their creators may have conceived and programmed them. Such predictability is necessary to develop a modern legal approach. In this regard, the task of determining the responsible person becomes more complicated. To date, there are no rules on how to act if such situations arise.

Moreover, there are no specific approaches to the development of AI systems that would avoid discrimination, inequality, bias, opacity (Rodrigues, 2020). Another problem is the issue of data privacy and even its impact on the environment. Storing and processing a large amount of data and the operation of such algorithms require significant computer resources, which, as studies show, leaves a significant “carbon footprint” (“Why did UNESCO develop recommendations on its ethical use”, 2020).

3.3 Current regulation of AI at the international level

Any development of new technologies requires special regulation to ensure that the functioning of such technology complies with politics, norms of law, society, ethics, as well as customs. It is necessary to develop a common framework concerning the fundamentals and conditions of the activities of such technologies, assessing the impact of their activities, as well as policies that would help in the development and application of AI technologies. These tasks remain unresolved to this day since experts do not have a common opinion, while the approaches of States vary significantly.

The main problem in the development of policies or guidelines and legal norms in relation to new technology is to maintain a balance between the establishment of appropriate restrictions and the preservation of existing opportunities. In other words, to control the development and functioning of such technologies, while not only ensuring their effective progress but also avoiding the creation of difficulties for their improvement.

The increasing importance of AI makes particularly relevant the issue of legal aspects of its activity to the international community. It would be unfair, however, to state there is a legal vacuum regarding the regulation of artificial intelligence today. These issues are being discussed and even resolved both at national and international levels. Thus, many states (e.g. Canada, China, EU States, Japan, UK, USA, and others),

including Russia (Egorova et al., 2021, p. 252) have started to create and implement national strategies to promote the development and commercialization of AI in order to maintain sustainable economic competitiveness after the inevitable global transition to an artificial intelligence-driven economy (Mohsin, 2019, p. 4).

Despite all of the above, as well as the fact that AI technologies penetrate into various spheres of human activity, States have not yet reached a consensus and have not developed new international legal norms concerning this issue, nor have they changed the existing ones. The phenomenon of artificial intelligence inevitably brings its own changes to questions related to human rights, use of force, health, intellectual property, international labor law, international humanitarian law, and many others (Lewis, 2020, p. 55).

However, the currently existing legal framework regarding AI in most cases affects only the sphere of narrow AI, which includes only unmanned aerial vehicles and autonomous vehicles now (Carrillo, 2020). There is a need for a global strategy concerning AI and codification of related universal legal norms since the currently existing legal approaches are insufficient.

Artificial intelligence devices are inherently transnational and potentially universal in scope, functions, and nature. Since the problem is a cross-border one, it seems that the solution should be found primarily at the international level (Drausova, 2017). Some scholars even support the opinion that AI is an example of “a common heritage of mankind and not something to be appropriated and developed by any individual state or natural or juridical person” (Carrillo, 2020). The idea of international regulation of the problem is also supported by international organizations and forums (ITU, 2019).

There are at least several reasons that are developed by scholars in favor of the idea that the field of AI should be regulated by international law (Carrillo, 2019). Firstly, it is more convenient due to the general and universal scope of artificial intelligence (Burri, 2017). AI is a transboundary technology, which makes it challenging to delimit the use of AI and to determine the applicable law in each and every State (Carrillo, 2020). Furthermore, domestic law cannot be used and imposed outside the territory of the State.

The second reason is related to the issue of “legal economy” (Carrillo, 2020), which derives from the idea of common international standards and suits well for instance in terms of patent registration. Moreover, all domestic legal systems recognize the primacy of international law, as well as establish procedures for its integration or transformation into domestic law, speaking in favor of this approach.

The third reason is the protection of the safety of all stakeholders involved or affected by AI (Carrillo, 2020). General regulation that is clear to everyone is an immeasurably better solution than separate and fragmentary provisions in accordance with the legislation of each State (Carrillo, 2020).

At the moment, there are no multilateral agreements at the international level (Filipova, 2020, p. 33) that would consolidate general provisions in this area, as well as there is no universally recognized definition of the concept of artificial intelligence (Carrillo, 2020), although some attempts have been made to solve this problem. There are only a few documents offering particular aspects of international legal regulation

in this area, which are considered as “soft law” and thus have a non-binding character (Filipova, 2020, p. 33). Such documents, in particular, are the Okinawan Charter of the Global Information Society adopted by representatives of the “Big Eight” on July 22, 2000, as well as Recommendations on artificial intelligence, developed within the framework of the Organization for Economic Cooperation and Development – OECD on May 22, 2019, as the first intergovernmental standard on artificial intelligence (Filipova, 2020, p. 34). The Council of Europe is also developing a Convention to establish a cross-border regulation of the use of AI technologies within the ad hoc Committee on Artificial Intelligence (CAHAI Progress Report, 2020).

At the universal level, attempts to define the concept of artificial intelligence, as well as the formation of regulation of this issue, are being undertaken within the UNESCO and in a number of other UN specialized agencies, for example, WIPO and others (ITU, 2019). Within the UN, this issue is also raised at the level of Special Rapporteurs, for example, the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression, the Special Rapporteur on extrajudicial, summary, or arbitrary executions. The issue of confidentiality of data used by AI technologies, which is common both for the UNESCO and all other organizations dealing with this topic, is on the agenda. In this regard, it is particularly worth noting the principles proposed by the Commissioner of the Council of Europe D. Mijatovic on May 14, 2019 (“Unboxing artificial intelligence”, 2019).

4 Results and conclusions

In the course of the study, the author attempted to reveal the basic concepts and genesis of the problem of artificial intelligence, as well as tried to analyze the prospects of the current state of AI regulation and to draw cautious conclusions about the further development of this problem through the perspective of international law. The above consideration of the issue demonstrates that the existing regulation of artificial intelligence is not yet sufficient. The evaluation of documents adopted within the framework of different international organizations demonstrates that the attempts to tackle the issue of regulating such technologies are indeed being made at the international level. Most of these attempts are carried out by international organizations e.g. UN and CE, resulting in the form of “soft law”, which seems to be the most successful option at the moment since the ambiguous political will of States and the lack of a full understanding of the phenomenon do not yet allow approaching a more global and decisive solution.

The analysis of international law doctrine also shows that the doctrine also experiences a timid increase of attention to the topic of AI regulation. Even though the spotlight has largely been concentrated in the field of international humanitarian law, the scholars now begin to consider the issue from the perspective of international human rights law, international space law, international investment law, etc.

The current situation regarding the attitude of States to AI regulation does not point to the presence and firmness of political will to solve emerging problems. Consequently, the absence of a single approach to problem-solving, and initially to the

determination of the essence of this problem leads to the lack of a unified methodology for the use of AI and the goals it should serve.

Legal norms are adopted within the framework of national legislation of States, as well as there are a few attempts on the international level. However, due to the scale and nature of this phenomenon, international regulation seems not only more acceptable but also inevitable. Norms on the regional level have a significant value within the framework of resolving this issue since, in the absence of universally international agreement, arrangements can be reached at the regional level.

Generally, there are several strong arguments in favor of international regulation of the issue, among which are: its convenience due to the cross-border nature of AI technologies; the universality of international law; the possibility of unifying the approaches of States to the problem. Although international law has considered the issue of AI mainly through the lens of autonomous weapons, reality demonstrates that the questions posed by such advancing technology are much broader.

The need to develop legal norms is also determined by the fact that the development of artificial intelligence capabilities carries potential threats. Therefore, it is necessary to ensure the observance and promotion of human rights in the development and use of artificial intelligence to prevent their restriction. In particular, the issue of confidentiality of data used by AI technologies is on the agenda of all organizations involved in the development of norms in this area.

In conclusion, despite the plentiful number of doctrinal publications concerning legal regulation of the development, production, and use of artificial intelligence, the time has come for jurisprudence to develop a uniform legal understanding of the phenomenon of AI, as well as to determine its legal status.

References

1. A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines. [Electronic resource] – Available at: https://ec.europa.eu/newsroom/dae/document.cfm?doc_id=56341 (Accessed: 10.01.2022)
2. Baluhto, A.N., Romanov A.A. (2019) *Iskusstvennyj intellekt v kosmicheskoy tekhnike: sostoyanie, perspektivy razvitiya* [Artificial intelligence in space technology: state, prospects of development]. *Raketno-kosmicheskoe priborostroenie i informacionnye sistemy* [Rocket and space instrumentation and information systems], 6 (1), 65-75. [in Russian]
3. Brachman, R.J. (2006). (AA)AI: more than the sum of its parts. *AI Magazine*, 27(4), 19-24.
4. Burri, T. (2017). *International Law and Artificial Intelligence*. *German Yearbook of International Law*, 60, 91-108.
5. CAHAI. (2020). *Progress Report by the Ad hoc Committee on Artificial Intelligence*. Retrieved from https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809ed062
6. Carrillo, R.M. (2020). *Artificial intelligence: From ethics to law*. *Telecommunications Policy*, Elsevier, 44 (6). doi: 10.1016/j.telpol.2020.101937

7. Caughill, P. (2017, September 29). Artificial Intelligence Is Our Future. But Will It Save Or Destroy Humanity? Futurism. Retrieved from <https://futurism.com/artificial-intelligence-is-our-future-but-will-it-save-or-destroy-humanity>
8. Cellan-Jones, R. (2014, December 2). Stephen Hawking warns artificial intelligence could end mankind. BBC News. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/technology-30290540#:~:text=Prof%20Stephen%20Hawking%2C%20one%20of,end%20of%20the%20human%20race.%22>
9. Chesterman, S. (2020). AI and the problem of autonomy. *Notre Dame Journal on Emerging Technologies*, 1(2), 210–250.
10. Council of Europe. (2019). Guidelines on artificial intelligence and data protection adopted by the Committee of the Convention for the Protection of Individuals with regards to Processing of Personal Data (Convention 108). Retrieved from <https://rm.coe.int/2018-lignes-directrices-sur-l-intelligence-artificielle-et-la-protecti/168098e1b7>
11. Davison, N. (2017). A legal perspective: Autonomous weapon systems under international humanitarian law. *UNODA Occasional Papers*, 30, 5-18.
12. Docherty, B. (2020). The Need for and Elements of a New Treaty on Fully Autonomous Weapons. In *Rio Seminar on Autonomous Weapons Systems* (pp. 223-235). Brazil: Fundação Alexandre de Gusmão.
13. Drausova, A. (2017). Intersections between law and artificial intelligence. *International Journal of Computer*, 27(1), 55-68.
14. Egorova, M.A., Minbaleev, A.V., Kozhevina, O.V., & Dyuflo, A. (2021). Osnovnye napravleniya pravovogo regulirovaniya ispol'zovaniya iskusstvennogo intellekta v usloviyah pandemii [The main directions of legal regulation of the use of artificial intelligence during a pandemic], *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Pravo* [Bulletin of the St. Petersburg University. Law], 12(2), 250-262. [in Russian]. doi:10.21638/spbu14.2021.201
15. Filipova, I.A. (2020). Pravovoe regulirovanie iskusstvennogo intellekta: uchebnoe posobie [Legal regulation of artificial intelligence: a textbook]. Nizhnij Novgorod, Russia: Nizhegorodskij gosuniversitet. [in Russian]
16. Ford, C.M. (2017). Autonomous Weapons and International Law. *South Carolina Law Review*, 69(2), 413-478.
17. History of Artificial Intelligence, Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/history-of-ai>
18. International Telecommunication Union - ITU. (2019). United Nations Activities on Artificial Intelligence (AI). Retrieved from https://www.itu.int/dms_pub/itu-s/opb/gen/S-GEN-UNACT-2019-1-PDF-E.pdf
19. Iskusstvennyj intellekt navsegda izmenil nashu zhizn'. Zachem v YUNESKO razrabotali rekomendacii po ego etichnomu ispol'zovaniyu [Artificial intelligence has changed our lives forever. Why did UNESCO develop recommendations on its ethical use]. (2020). Retrieved from <https://news.un.org/ru/audio/2020/12/1391642> [in Russian]

20. Lee, K-F. (2017, July 27). I disagree with Elon Musk's "AI will destroy humanity". Pandaily. Retrieved from <https://pandaily.com/kai-fu-lee-i-disagree-with-elon-musks-ai-will-destroy-humanity/>
21. Lewis, D. (2020). International legal regulation of the employment of artificial-intelligence-related technologies in armed conflict. *Moscow Journal of International Law*, 2, 53-64. doi:10.24833/0869-0049-2020-2-53-64
22. Markoff, J. (2015). *Machines of Loving Grace. The Quest for Common Ground Between Humans and Robots*. New York: HarperCollins.
23. Mohsin, K. (2019). Necessity of Artificial Intelligence Law. IO: Regulation. doi: 10.2139/ssrn.3510465
24. OECD Legal Instruments. (2019). Council Recommendation on Artificial Intelligence. Retrieved from <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>
25. Okinawa Charter on Global Information Society. (2000). Retrieved from <http://en.kremlin.ru/supplement/3170>
26. Ponkin, I.V., Redkina, A.I. (2018). Iskusstvennyi intellekt s tochki zreniya prava [Artificial Intelligence from the Point of View of Law]. *Vestnik Rossiiskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Yuridicheskie nauki [RUDN Journal of Law]*, 22(1), 91-109. [in Russian] doi: 10.22363/2313-2337-2018-22-1-91-109
27. Rodrigues, R. (2020). Legal and human rights issues of AI: Gaps, challenges and vulnerabilities. *Journal of Responsible Technology*, 4. doi:10.1016/j.jrt.2020.100005
28. Ruchkina, G.F., Demchenko, M.V., Popova, A.V. et al. (2021). Pravovoe regulirovanie iskusstvennogo intellekta, robotov i ob"ektov robototekhniki kak uslovie formirovaniya ekonomicheskogo liderstva v Rossii [Legal regulation of artificial intelligence, robots and robotics objects as a condition for the formation of economic leadership in Russia]. Moscow, Russia: Prometej. [in Russian]
29. Saadat, N.M., Shuaib, M. (2020). Advancements in Deep Learning Theory and Applications: Perspective in 2020 and beyond. In Marco Antonio Aceves-Fernandez (Ed.), *Advances and Applications in Deep Learning*. London, United Kingdom: IntechOpen. Retrieved from <https://www.intechopen.com/chapters/72497>
30. Sassóli, M. (2014). Autonomous Weapons and International Humanitarian Law: Advantages, Open Technical Questions and Legal Issues to be Clarified. *International Law Studies*, 90, 308-340.
31. Satariano, A. (2021, April 21). Europe Proposes Strict Rules for Artificial Intelligence. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2021/04/16/business/artificial-intelligence-regulation.html>
32. Shestak, V.A., Volevodz, A.G. (2019). Sovremennye potrebnosti pravovogo obespecheniya iskusstvennogo intellekta: vzglyad iz Rossii [Modern needs of legal support for artificial intelligence: a view from Russia]. *Vserossiiskij kriminologicheskij zhurnal [All-Russian Journal of Criminology]*, 13(2), 197-206. doi:10.17150/2500-4255.2019.13(2).197-206 [in Russian].
33. Surden, H. (2019). Artificial Intelligence and Law: An Overview Harry. *Georgia State University Law Review*, 35(4), 1305-1337.

34. Unboxing artificial intelligence: 10 steps to protect human rights, Commissioner for Human Right. (2019). Retrieved from https://www.coe.int/ru/web/portal/coe-and-internet-news/-/asset_publisher/a55ywOQisJi3/content/unboxing-artificial-intelligence-10-steps-to-protect-human-rights

35. UNESCO. (2019). Preliminary study on the technical and legal aspects relating to the desirability of a standard-setting instrument on the ethics of artificial intelligence. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000367422>

36. Wang, P. (2008). What Do You Mean by “AI”? *Frontiers in Artificial Intelligence and Applications*, 171(1), 362-373.

37. Yastrebov, O.A. (2018). Pravosub"ektnost' elektronnoy lica: teoretiko-metodologicheskie podhody [Legal personality of an electronic person: theoretical and methodological approaches]. *Trudy Instituta gosudarstva i prava RAN* [Proceedings of the Institute of State and Law of the Russian Academy of Sciences], 13(2), 36-55. [in Russian]

DOI: <https://www.doi.org/10.32523/2791-0954-2022-1-1-103-111>

The evolution of the idea of international criminal justice and international criminal justice bodies

Dinara O. Salykova

Master of Law, Senior researcher, PhD student

Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan,
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

e-mail: dinara151094@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6935-9837>

JEL Code K330 International Law

Abstract. The present academic paper is devoted to the genesis of idea of international criminal justice and international criminal justice bodies. The author examines historical facts, philosophical works, scientific publications of professors of near and far abroad on international law, analyzes international treaties in order to determine chronology of the evolution of international criminal justice and its bodies from idea to legal regulation within the framework of modern international criminal law. Thus, within the framework of academic paper, the works of Ch. Bassiouni, A. Volevodz, F. Martens, G. Moynier, A. Dorskaya etc. were studied and analyzed. Special attention was paid to the work of Hugo Grotius “On the Law of War and Peace” (“De jure belli ac pacis”) and his understanding of justice, as well as Cicero's ideas about the “true law”. The author also studied the provisions of the Versailles Peace Treaty, documents of the League of Nations regarding the draft Convention on the creation of an international criminal court, a brief review of the constituent documents for the establishment of ad hoc tribunals and the International Criminal Court. Based on the analysis, author offers his own vision of the definitions of “international criminal justice” and “international criminal justice bodies”.

Key words: international criminal justice; international criminal justice bodies; international criminal law; international criminal offenses; The League of Nations; International Criminal Court; ad hoc tribunals.

Халықаралық қылмыстық төрелік және халықаралық қылмыстық төрелік органдары идеясының эволюциясы

Динара О. Салыкова

заң ғылымдарының магистрі, аға ғылыми қызметкері, докторант

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты,
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

e-mail: dinara151094@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6935-9837>

JEL Code K330 International Law

Түйіндеме. Осы ғылыми мақала халықаралық қылмыстық төрелік пен халықаралық қылмыстық төрелік органдары идеясының генезисіне арналған. Автор халықаралық құқық бойынша жақын және алыс шетел профессорларының тарихи фактілерін, философиялық еңбектерін, ғылыми жарияланымдарын зерттейді, халықаралық қылмыстық төрелік пен оның органдарының идеядан қазіргі халықаралық қылмыстық құқық шеңберінде құқықтық реттеуге дейінгі эволюциясының хронологиясын айқындау мақсатында халықаралық шарттарды талдайды. Сонымен қатар, ғылыми мақала аясында Ш. Бассиони, А. Волеводз, Ф. Мартенс, Г. Муанье, А. Дорская және т. б. зерттеушілердің еңбектері талданды. Гуго Гроцийдің «Соғыс және бейбітшілік құқығы туралы» («De jure belli ac pacis») еңбегіне және оның төрелікті түсінуіне, сондай-ақ Цицеронның «шынайы заң» туралы идеясына ерекше назар аударылды. Сонымен қатар, автор Версаль бейбітшілік шартының ережелерін, Ұлттар Лигасының Халықаралық қылмыстық сот құру туралы конвенция жобасына қатысты құжаттарын зерттеді, ad hoc трибуналдары мен Халықаралық қылмыстық сот құру жөніндегі құрылтай құжаттарына қысқаша шолу жасады. Жүргізілген талдау негізінде автор «халықаралық қылмыстық төрелік» және «халықаралық қылмыстық төрелік органдары» анықтамаларына өз көзқарасын ұсынады.

Негізгі сөздер: халықаралық қылмыстық төрелік; халықаралық қылмыстық төрелік органдары; халықаралық қылмыстық құқық; халықаралық қылмыстар; Ұлттар лигасы; Халықаралық қылмыстық сот; ad hoc трибуналдары.

Эволюция идеи международного уголовного правосудия и органов международного уголовного правосудия

Динара О. Салыкова

Магистр юридических наук, старший научный сотрудник, докторант

Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

e-mail: dinara151094@gmail.com;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6935-9837>

JEL Code K330 International Law

Аннотация: Настоящая научная статья посвящена генезису идеи международного уголовного правосудия и органов международного уголовного правосудия. Автор исследует исторические факты, философские труды, научные публикации профессоров ближнего и дальнего зарубежья по международному праву, анализирует международные договоры с целью определения хронологии эволюции международного уголовного правосудия и его органов от идеи до правового регулирования в рамках современного международного уголовного права. Так, в рамках научной статьи были изучены и проанализированы работы Ш. Бассиони, А. Волеводза, Ф. Мартенса, Г. Муанье, А. Дорской и др. Отдельное внимание было уделено труду Гуго Гроция «О праве войны и мира» («De jure

belli ac pacis») и его пониманию правосудия, а также идеи Цицерона об «истинном законе». Также автором были исследованы положения Версальского мирного договора, документы Лиги Наций касательно проекта Конвенции о создании международного уголовного суда, проведен краткий обзор учредительных документов по созданию ad hoc трибуналов и Международного уголовного суда. На основе проведенного анализа автор предлагает свое видение определений «международное уголовное правосудие» и «органы международного уголовного правосудия».

Ключевые слова: международное уголовное правосудие; органы международного уголовного правосудия; международное уголовное право; международные уголовные преступления; Лига Наций; Международный уголовный суд; ad hoc трибуналы.

Introduction

The main goal of the present academic paper is to examine the evolution of the idea of international criminal justice in order to clarify the content of definitions of “international criminal justice” and “international criminal justice bodies”. In this regard, the objectives of this paper are the following:

- 1) examination of historical facts, philosophical works, scientific publications of professors of near and far abroad on international law and international criminal law;
- 2) analysis of international treaties in order to determine chronology of the evolution of international criminal justice and its bodies from idea to legal regulation within the framework of modern international criminal law (documents of League of nations, Nuremberg Charter, Rome Statute);
- 3) development of own vision of the definitions of “international criminal justice” and “international criminal justice bodies”.

Materials and methods

Within the framework of the present academic paper, the works of Ch. Bassiouni, A. Volevodz, F. Martens, G. Moynier, A. Dorskaya etc. were studied and analyzed. Special attention was paid to the work of Hugo Grotius “On the Law of War and Peace” (“De jure belli ac pacis”) and his understanding of justice, as well as Cicero's ideas about the “true law”. The author also studied the provisions of the Versailles Peace Treaty, documents of the League of Nations regarding the draft Convention on the creation of an international criminal court, a brief review of Nuremberg Charter and the Rome Statute. In the process of writing this academic paper, methods of analysis, deduction and comparison were applied.

Discussion

The notion of restoring justice for the most serious criminal offenses that affect and encroach on the foundations of international peace and security, the inalienable

rights and freedoms of all mankind, appeared long before the formation of ad hoc tribunals in Nuremberg and Tokyo to punish war criminals in the middle of the last century.

This notion has been embodied in the idea of international criminal justice.

In the science of international criminal law, there is no consensus on the definition of “international criminal justice”, as well as the relationship with the term “international criminal justice bodies”. Dr. Ph. Martens believed that international criminal law contains a set of legal norms that determine the conditions for international judicial assistance of states to each other in the exercise of their punitive power in the field of international communication (Nakashidze, 2007). In other words, international criminal justice was limited only to the provision of legal assistance by states to each other without the participation of any supranational international structures.

Dr. Volevodz A.G. claimed that international criminal justice is one of the international cooperation spheres, which consists of the implementation by the courts established by the international community with the participation of the UN, on the basis of or in pursuance of international treaties, activities to consider and resolve on the merits of cases of international crimes as well as other crimes related to their jurisdiction. (Volevodz, 2009).

There are works in the western academic literature that criticize and practically deny the idea of international criminal justice as an effective institution. For example, in the work of F. Megre, the opinion is expressed that international criminal justice is not a “natural” mandate of international law. The International Law project has experimented with alternative utopias, and criminal justice is just one of them (Megre, 2016).

Thus, at present, the academic community does not agree on the understanding of international criminal justice and its bodies.

What does “international criminal justice” mean and what are the bodies responsible for its implementation? In order to answer this question, the author proposes to analyze the relevant doctrinal and normative sources through the prism of the history and philosophy of law and propose the appropriate editions of the definitions.

As the Italian legal scholar Bassiouni Ch. rightly emphasizes in his work, in the 1st century BC Cicero postulated in *De Republica* the view that “in fact, the true law, namely, right reason, which is in accordance with nature, is applicable to all men, **is immutable and eternal**. It will not establish one rule in Rome and another in Athens”. This postulate reflected the concept of natural law of the Greek Stoics, who represented the world as a single community. Later, the Romans recognized the existence of a *civitas maxima* (doctrine of “greatest citizens” united by common foundations), for which they developed *jus cogens*, a law binding on all. However, none of these concepts were intended to apply to humanity as a whole (Bassiouni, 2010).

Further, according to Dr. Ch. Bassiouni, this concept of the narrow universality of law lasted until the establishment of the League of Nations in the twentieth century. However, in our opinion, although the normative definition of international law was included in the Statute of the Permanent Court of International Justice in 1919 through

the wording "general principles of law recognized by civilized nations", we should not forget about the doctrinal sources that declared the existence of international law and the inevitability of punishment for violation of the law (note - including the basic understanding of the "true law" according to Cicero), regardless of citizenship and place of commission of a particular crime.

In our opinion, it was Hugo Grotius who laid the foundation for the idea of international criminal justice in the "On the Law of War and Peace" in the 17th century. Grotius's stated that "every state has the right and duty to punish a person who has committed a criminal act, regardless of where it was committed and the citizen of which state this person is, because every crime encroaches on the legal order, which incorporates all states" (Grotius, 1994; Podshibyakin, 2010). In our opinion, this provision reflects current basis of the definition of "aut dedere aut judicare" principle (either extradite or persecute) - integral part of the international system for restoring human rights and freedoms violated by the commission of genocide, crimes against humanity, war crimes and aggression.

The subsequent development of the idea of international criminal justice, as noted by a number of legal scholars, is associated with Gustave Moynier, President of the International Committee of the Red Cross, and legal scholar L.A. Kamarovsky.

After the end of the Franco-Prussian War, Moynier proposed a draft Convention on the Establishment of an International Judicial Body for the Prosecution of Persons Guilty of Violations of the Geneva Convention for the Amelioration of the Situation of the Sick and Wounded in Warring Armies of August 22, 1864, which declared formation and activities of such a court (Moynier, 1872).

It should be noted that if Grotius associated his idea of international criminal justice with the exercise of the jurisdiction of states in relation to crimes that "encroach on the legal order that includes all states", then in the nineteenth century the idea receives a new development in the form of doctrinal proposals by Moynier and Kamarovsky **about creation of special bodies of international criminal justice.**

Further development of the idea of international criminal justice was reflected in the provisions of the Versailles Peace Treaty of 1919. According to this document, the victorious countries had the right to prosecute those guilty of war crimes **through the creation of a special military tribunal.**

Thus, in accordance with Art. 227 of the Treaty of Versailles, the Allied Powers publicly accuse Wilhelm II of Hohenzollern, former German Emperor, of a serious crime against international morality and the inviolability of treaties.

A special tribunal will be set up to try the accused, which will provide him with the guarantees necessary for the right to defense. In its decision, the tribunal will be guided by the highest motives of international politics in order to confirm adherence to international obligations and the legitimacy of international morality. Within the framework of Art. 228 of the Versailles Peace Treaty the obligation to bring to justice those guilty of violating the laws and customs of war was also enshrined (Versailles Peace Treaty, 1919).

A list of 896 persons who fought on the side of Germany and were accused of committing war crimes was prepared. As a result, the German Supreme Court

considered only 12 cases, and in 6 of them the defendants were acquitted (Dorskaya, 2012). A special international military tribunal was not established.

The idea of creating a single body of international criminal justice was also expressed by the French government after the assassination of Alexander, King of Yugoslavia, in Marseilles in 1934. Thus, the French Government sent a letter to the Secretary General of the League of Nations emphasizing the need to ensure the effective suppression of political crimes of an international character and containing a statement of the principles on the basis of which an international convention against terrorism could be laid down. The letter included a proposal to establish an international criminal court to try those accused of terrorist acts covered by the “Convention”.

The Council of the League considered this issue and on December 10, 1934, adopted a resolution expressing the opinion that the norms of international law concerning the suppression of terrorist activities were not at present sufficiently precise to guarantee effective international cooperation in this area. In this regard, a Committee of Experts has been set up to study this question with a view to drawing up a preliminary draft of an international convention for the enforcement of the suppression of conspiracies or crimes committed for political and terrorist purposes.

During the second session the Committee submitted draft Convention on the creation of an international criminal court.

The Convention for the creation an International Criminal Court provided for the trial by an international tribunal of “persons accused of any offense referred to in the Convention to Prevent and Punish Terrorism”. The International Criminal Court was to be a permanent body, but to sit only when it was considering a crime within its jurisdiction.

The substantive criminal law to be applied by the court shall be the applicable national law, which is the least restrictive. In determining applicable law, the court had to take into account the law of the territory in which the crime was committed and the law of the country in which the accused was brought before the court (Article 21). In addition, the Convention provided for the selection of judges, the internal organization of the court, the procedure to be followed when considering a case, etc. (International Law Commission, 1949).

However, these conventions never entered into force. In our opinion, the creation of an institutional body of international criminal justice during the period of the League of Nations was more of a utopian idea, since the member states were not ready to transfer their sovereign jurisdictional rights to bring persons to justice for committing acts of terrorism or for other crimes. The idea of creating an international criminal court, expressed during the existence of the League of Nations, was strikingly different from the modern understanding of an international criminal justice body. First of all, the main difference is the subject jurisdiction (note - terrorism is not an international crime, but is recognized as a crime of an international character), since at present the competence of such bodies includes precisely international crimes (genocide, crimes against humanity, etc.). Secondly, the applicable law. If, in the understanding of the drafters of the Convention on the creation of an International Criminal Court, perpetrators of crimes were subject to prosecution on the basis of national laws, then

the modern model of an international criminal justice body is based on the norms of international law.

Nevertheless, it is fair to note that national law can be applied in the administration of international criminal justice, but under a hybrid model of international criminal justice, and only in respect of those violations for which national law provides for responsibility and which do not constitute international crimes. This was demonstrated by the example of the Special Tribunal for Sierra Leone.

Thus, the provisions on an international military tribunal under the Versailles Peace Treaty and the norms of the League of Nations Convention on the creation of an International Criminal Court were not implemented, **the idea remained an idea** until the end of World War II.

On November 20, 1945, an international trial was opened in the German city of Nuremberg for the case of the main Nazi war criminals of the European Axis countries.

The period of the Nuremberg trials played a significant role in the history of the formation of the current International Criminal Court: the principles formulated in the text of the Statute of the Tribunal are universally recognized in international law, and found a place in the Rome Statute, the founding document of the International Criminal Court (hereinafter referred to as RC). All seven principles are to some extent enshrined in the provisions of the RS. For example, principle III, concerning the inevitability of punishment of high officials of the state, was enshrined in Art. 27 of the Statute “Inadmissibility of reference to official position” (Rome Statute, 1998).

In the early 50s of the last century, the first draft of the ICC Statute appeared, but work on it was not completed, since the implementation of the ideas of lawyers depended on the leaders of states and some politicians who did not want to admit even the theoretical possibility of appearing before such an international court (Podshibyakin, 2008).

Despite the active attempts of Trinidad and Tobago to promote the idea of creating an international criminal justice body, it owes its establishment to the atrocities that one after another shocked the world community at the end of the 20th century - the armed conflicts in Yugoslavia and the genocide in Rwanda. Knowledge of mass acts of violence, which became a manifestation of the policy of so-called ethnic cleansing, prompted the UN Security Council (in accordance with Chapter VII of the UN Charter) to decide on the establishment of the International Criminal Tribunal to prosecute those responsible for serious violations of international humanitarian law committed in the territory former Yugoslavia since 1991 (hereinafter - ICTY). The fundamental decision to establish such a tribunal was taken by Security Council resolutions No. 808 of February 22, 1993 and No. 827 of May 25, 1993. Similarly, in November 1994, the UN Security Council decided to establish an International Criminal Tribunal to try those responsible for genocide and other serious violations of international humanitarian law committed in the territory of Rwanda, and of Rwandan citizens responsible for genocide and other similar violations committed in the territory of neighboring states in the period from January 1 to December 31, 1994 (hereinafter referred to as ICTR) (Kulzhabayeva and Salykova, 2021).

Bringing to justice for committing and inciting to commit such a particularly grave international crime, for the first time in history, showed the norm of *jus cogens*, namely the prohibition on committing genocide, in action.

The work of the *ad hoc* tribunals, although subject to much justified criticism, has been very effective, suffice it to say that most of the accused have been tried.

Results and conclusions

Thus, the idea of international criminal justice and the creation of a permanent body for its implementation has come a long way to being recognized and regulated by most states of the world. Returning to the issue of the concept of “international criminal justice” and “international criminal justice body”, based on the analysis of the relevant doctrinal and normative sources through the prism of the history and philosophy of law, the author proposes the following version of these definitions:

“International criminal justice - the activities of international criminal justice bodies to investigate, consider, bring to justice those guilty of committing universally recognized international crimes and other crimes falling under their jurisdiction, as well as to restore the rights of victims of such crimes¹, prevent such crimes in subsequent”.

“The body of international criminal justice is an institution established on the basis of or in pursuance of a relevant international treaty, the competence of the structural units of which includes the procedure for investigating, considering, prosecuting persons guilty of committing universally recognized international crimes and other crimes falling under their jurisdiction, as well as on the restoration of the rights of victims of such crimes, the prevention of such crimes in the future”.

REFERENCES

1. Bassiouni M. Ch. (2010) “Perspectives on International Criminal Justice” *Virginia Journal of International Law* 50 (2), 269 – 324.
2. Dorskaya A.A. (2012). *International justice: educational and methodical manual*. Retrieved from
3. Grotius H (1994). *On the right of war and peace*. - M: Lodomir. - 868 p.
4. Kulzhabayeva Zh.O. and Salykova D.O. (2021). Bodies of international criminal justice: genesis, subject jurisdiction of the International criminal court, problems of ratification of the Rome Statute // *Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan*. 2021. No. 1 (64). Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/organy-mezhdunarodnogo-ugolovnogo-pravosudiya-genezis-predmetnaya-yurisdiksiya-mezhdunarodnogo-ugolovnogo-suda-problemy>
5. International Law Commission (1949). *Historical Survey of the Question of International Criminal Jurisdiction* - Memorandum submitted by the Secretary-General. Retrieved from https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_7_rev1.pdf
6. Mégret F. (2016). *International Criminal Justice as a Juridical Field*. Retrieved from <https://journals.openedition.org/champpenal/9284> (<https://doi.org/10.4000-/champpenal.9284>)

7. Moynier G (1872). Note sur la creation d'une institution judiciaire internationale propre a prevenir et a reprimer les infractions a la convention de Geneve, lue au comite international de secours aux militaires blesses dans sa seance du 3 janvier – Revue. 1872. P. 325.

8. Nakashidze M. (2007). Abstract of the dissertation “Bodies of international criminal justice: problems of formation and development”. Retrieved from <https://lawtheses.com/organy-mezhdunarodnoy-ugolovnoy-yustitsii-problemy-stanovleniya-i-razvitiya>

9. Podshibyakin A.S. (2008). The Rome Statute and solving the problems of its ratification by individual states. Retrieved from <https://www.vestnik.-mgimo.ru/jour/article/download/2802/2305>

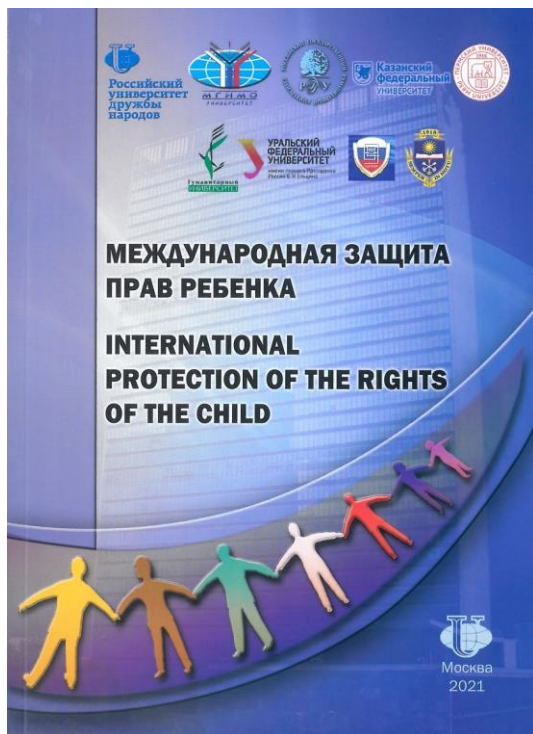
10. Rome Statute (1998), as amended by the minutes of 10 November 1998, 12 July 1999, 30 November 1999, 8 May 2000, 17 January 2001 and January 16, 2002. Retrieved from [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf)

11. Volevodz A.G. (2009). International criminal justice: from an idea to a modern system. Bulletin of MGIMO-University (2), 55-68.

12. Versailles Peace Treaty (1919). Retrieved from <http://en.chateauversailles.fr/discover/history/key-dates/treaty-versailles-1919>

Жаңа басылымдар туралы хабарландыру | Анонс новых изданий | Announcement of new editions

Новые книги РУДН

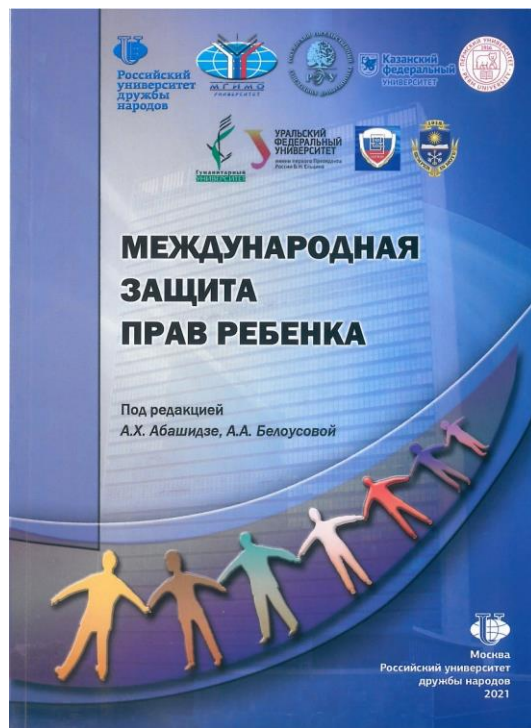
Кафедра международного права Российского университета дружбы народов (РУДН) плодотворно работает во всех сферах научных исследований, образовательного процесса. Наглядным результатом этой деятельности служат периодически выходящие труды профессорско-преподавательского состава кафедры: монографии, учебники, учебные пособия, которые пользуются большой популярностью у ученых и обучающихся.

Заметным явлением стал выход двух давно ожидаемых и остро востребованных обществом книг: А. Международная защита прав ребенка: учебное пособие / А. Х. Абашидзе, А. И. Абдуллин, А. А. Амирова [и др.]; под ред. А. Х. Абашидзе, А. А. Белоусовой. – Москва : РУДН, 2021. – 477 с.

и Международная защита прав ребенка: практикум / А.Х. Абашидзе, А.А. Белоусова, А.К. Бисултанов [и др.]; под ред. А. Х. Абашидзе, А. А. Белоусовой. – Москва: РУДН, 2021. – 157 с.

Учебное пособие представляет собой результат совместного труда ученых, которые накопили богатый опыт преподавания общего и специальных курсов отрасли международного права прав человека, включая защиту прав детей в качестве уязвимой группы в обществе. Пособие подготовлено в соответствии с издательским планом, принятым университетами – партнерами Консорциума России, реализующими совместную магистерскую программу.

Материалы Практикума подготовлены и изданы при поддержке Управления Верховного комиссара ООН по правам человека (УВКПЧ ООН) в рамках проекта по

реализации совместной Магистерской программы Консорциума университетов России.

Оба издания предназначены для студентов, магистрантов и аспирантов, специализирующихся в области международного права, международного права прав человека, преподавателей, практиков и всех интересующихся вопросами международной защиты прав ребенка.

Одновременное издание двух взаимодополняемых книг, в одной из которых содержится глубокий теоретический материал, а во второй – свод иллюстрирующих этот материал разнообразных кейсов, предназначенных для углубления знаний по ключевым аспектам, изложенным в учебном пособии и развития способностей обучающихся в области практического обеспечения наилучших интересов ребенка в конкретных случаях в жизни общества.

В подготовке данных изданий приняли участие более 30 известных и молодых ученых РУДН и других вузов, что обеспечивает высокое качество и преемственность поколений в сфере научных исследований.

Поздравляем коллектив международного права РУДН, давнего и надежного партнера кафедры международного права ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, с такими успехами и желаем дальнейших достижений.

Куликпаева М.Ж., PhD

«Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Қазақстан Республикасының Заңына жаңа ғылыми түсініктеме

Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны (бұдан әрі – Институт) халықаралық шарттар құқығының өзекті үрдістері негізінде, жекелеген құқықтанушы ғалымдардың пікірлерін ескере отырып, қазақ тілінде және орыс тілдерінде **«Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары туралы» Қазақстан Республикасының Заңына ғылыми түсініктеме** (бұдан әрі – Түсініктеме) жариялады.

Түсініктемені Институттың халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің ұжымы дайындады, олардың ішінде з.ғ.д., профессор М.А. Сарсембаев, ғ.д.,

профессор Е.М., Абайдельдинов, з.ғ.к., профессор Ж.О. Кұлжабаева. Авторлық ұжымның халықаралық шарттар мен халықаралық шарттардың жобаларын бағалауда мемлекеттік органдарға консультациялық және сараптамалық көмек көрсетуде практикалық тәжірибесі бар.

Басылым оқырмандардың кең ауқымына, соның ішінде халықаралық шарттарды әзірлеуге, жасасуға және орындауға тікелей қатысатын Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарына, халықаралық заңгерлерге, оқытушыларға, заң мамандықтары бойынша оқитын бакалавриат бағдарламасы бойынша студенттерге, магистранттар мен докторанттарға, сондай-ақ халықаралық шарттар құқығына қызығушылық танытқандарға арналған.

Түсініктемені алу сұрақтары бойынша келесі телефон арқылы хабарласуға болады: +7(7172)26-61-20, +7(775)118-98-99

e-mail: nra@zqai.kz

Новый научный комментарий к Закону Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан»

Республиканским государственным предприятием на праве хозяйственного ведения «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» Министерства юстиции РК (далее – Институт) на основе актуальных тенденций права международных договоров, с учетом мнений отдельных ученых-правоведов издан **Научный комментарий к Закону Республики Казахстан «О международных договорах Республики Казахстан»** (далее – Комментарий) на казахском и русском языках.

Комментарий подготовлен коллективом отдела международного права и сравнительного правоведения Института, среди которых д.ю.н., профессор Сарсембаев М.А., д.ю.н., профессор Абайдельдинов Е.М., к.ю.н., профессор Кулжабаева Ж.О. Авторский

коллектив имеет практический опыт в оказании консультативной и экспертной помощи государственным органам в оценке международных договоров и проектов международных договоров.

Издание предназначено для широкого круга читателей, включая государственные органы Республики Казахстан, принимающие непосредственное участие в разработке, заключении и выполнении международных договоров, юристов-международников, преподавателей, студентов, обучающихся по программе бакалавриата, магистрантов и докторантов по юридическим специальностям, а также для всех, кто интересуется правом международных договоров.

По вопросам приобретения Комментария обращаться по телефону:
+7(7172)26-61-20, +7(775)118-98-99
e-mail: nra@zqai.kz

New academic commentary to the Law of the Republic of Kazakhstan “On international treaties of the Republic of Kazakhstan”

The Republican State Enterprise on the Right of Economic Management "Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan" of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the Institute), based on current trends in the law of international treaties, taking into account the opinions of individual legal scholars, published an Academic Commentary to the Law of the Republic of Kazakhstan "On international treaties of the Republic of Kazakhstan" (hereinafter referred to as the Commentary) in Kazakh and Russian.

The commentary was prepared by the team of the Department of international law and comparative legal study of the Institute, including Doctor of Law, Professor Sarsembayev M.A., Doctor of Law, Professor Abaydeldinov E.M., Candidate of legal sciences, Professor Kulzhabayeva Zh.O. The team of authors has practical experience in providing advisory and expert assistance to government agencies in assessing international treaties and draft international treaties.

The publication is intended for a wide range of readers, including state bodies of the Republic of Kazakhstan that are directly involved in the development, conclusion and implementation of international treaties, international lawyers, lecturers, students enrolled in the undergraduate program, undergraduates and doctoral students in legal specialties, as well as for everyone who is interested in the law of international treaties.

To purchase the Commentary, please call:
+7(7172)26-61-20, +7(775)118-98-99
e-mail: npa@zqai.kz

Редакция алқасының мүшелері | Члены редакционной коллегии | Members of the Editorial Board

Представлены краткие биографические и биобиблиографические сведения о членах редакционной коллегии Евразийского журнала международного права. В редакционную коллегию, кроме редакционного совета входят и другие члены общества, создающих и выпускающих этот журнал.

Абайдельдинов Ербол Мусинович

Абайдельдинов Ербол Мусинович, заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ халықаралық құқық кафедрасының профессоры.

1959 жылғы 2 қыркүйекте дүниеге келді. Еңбек жолын 1976 жылы зауыттың жұмысшысы болып бастап, 1977-1979 жылдары Кеңес Армиясы қатарында әскери борышын өтеді.

ҚазМУ-да (әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы қаласы) екі жоғарғы білім алған. Филология және заң факультетін (үздік), аспирантура және докторантураны бітірген. 1985 жылдан бастап ғылыми-зерттеу және оқытушылық қызметте, оның ішінде - доцент, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ заң факультеті деканының ғылым жөніндегі орынбасары, "Дәнекер" Халықаралық құқық және халықаралық бизнес институтының ғылым жөніндегі проректоры.

2004-2008 жылдар мемлекеттік қызметте өтті. ҚР Президенті әкімшілігінде, ҚР Парламентінде және басқа да лауазымдарда жұмыс істеді.

2006 жылдың қаңтар айында "Қазақстан Республикасының халықаралық және ұлттық құқығының арақатынасындағы басымдықтың теориялық-құқықтық аспектілері" тақырыбында заң ғылымдарының докторы диссертациясын қорғады. 2008 жылғы 23 мамырда Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ конституциялық

және халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі болып тағайындалды. 2008 жылдың қыркүйек айында ЕҰУ мамандандырылған халықаралық құқық кафедрасының бірінші меңгерушісі, ал 2016 жылдан бастап кафедра профессоры болды.

Ғылыми қызығушылықтары: халықаралық жария құқық; өңірлік бірлестіктердің құқығы (ЕО, ЕАЭО); халықаралық, өңірлік және ұлттық құқықтың өзара іс-әрекеті; заң жобалау жұмысының теориясы мен практикасы және т. б.

200-ден астам ғылыми және ғылыми-әдістемелік жұмыстары бар, Хирш индексі - 3. 20-дан астам оқулықтардың, оқу-әдістемелік құралдардың, курс бағдарламаларының, монографиялардың авторы және редакторы, олардың ішінде еліміздегі алғашқы халықаралық құқық бойынша екі томдық Қазақстан-Ресей оқулығы бар: Халықаралық құқық: Жалпы бөлім / Жауапты ред. А.Х. Абашидзе және Е.М. Абайдельдинов. - Воронеж: Наука-Юнипресс, 2013. – 650 б.; Халықаралық құқық: Ерекше бөлім / Жауапты ред. А.Х. Абашидзе және Е.М. Абайдельдинов. - Воронеж: Наука-Юнипресс, 2013. – 463 б. 2016 жылы оқулық қазақ тіліне аударылып, университеттің үздік басылымдарының қатарына енді.

Абайдельдинов Ербол Мусинович, доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры международного права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева.

Родился 2 сентября 1959 г. Трудовой путь начал в 1976 году рабочим завода, в 1977-1979 годах проходил службу в рядах Советской Армии. Получил два высших образования в КазГУ (КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы). Закончил филологический и юридический факультет (с отличием), аспирантуру и докторантуру. С 1985 года на научно-исследовательской и преподавательской деятельности, в том числе – доцент, заместитель декана по науке юрфака КазНУ им. аль-Фараби, проректор по науке Института международного права и международного бизнеса «Данекер».

С 2004 по 2008 г. – на государственной службе. Работал в Администрации Президента РК; в Парламенте РК и на других должностях.

В январе 2006 г. защитил диссертацию доктора юридических наук по теме «Теоретико-правовые аспекты приоритетности в соотношении международного и национального права Республики Казахстан». 23 мая 2008 г. назначен завкафедрой конституционного и международного права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. В сентябре 2008 г. стал первым заведующим специализированной кафедры международного права ЕНУ, с 2016 г. – профессор кафедры.

Научные интересы: международное публичное право; право региональных объединений (ЕС, ЕАЭС); взаимодействие международного, регионального и национального права; теория и практика законопроектной работы и др.

Имеет более 200 научных и научно-методических работ, Индекс Хирша – 3. Автор и редактор свыше 20 учебников, учебно-методических пособий, программ курсов, монографий, среди которых – первый в стране казахстанско-российский учебник по международному праву в двух томах: Международное право: Общая часть / Отв. ред. А.Х. Абашидзе и Е.М. Абайдельдинов. – Воронеж: Наука-Юнипресс, 2013. – 650 с.; Международное право: Особенная часть / Отв. ред.

А.Х. Абашидзе и Е.М. Абайдельдинов. – Воронеж: Наука-Юнипресс, 2013. – 463 с. В 2016 году учебник был переведен на казахский язык и вошел в число лучших изданий университета.

Abaideldinov Yerbol Musinovich, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of International Law of L.N. Gumilyov Eurasian National University.

Born on September 2, 1959, he began his career in 1976 as a factory worker, in 1977-1979 he served in the Soviet Army. He received two higher educations at Kazakh State University (Al-Farabi Kazakh National University, Almaty). He graduated from the Faculty of Philology and Law (with honors), furthermore, acquired postgraduate and doctoral degrees. Since 1985, he has been conducting research and teaching activities, including being an Associate Professor, Deputy Dean for Science of the Law Faculty of Al-Farabi Kazakh National University, Vice-Rector for Science of the Daneker Institute of International Law and International Business.

The period from 2004 to 2008 was devoted to public service. Worked in the Administration of the President of the Republic of Kazakhstan; in the Parliament of the Republic of Kazakhstan, and other positions.

In January 2006, he defended his doctoral thesis in law on the topic “Theoretical and legal aspects of priority in the relationship between international and national law of the Republic of Kazakhstan”. On May 23, 2008, he was appointed Head of the Department of Constitutional and International Law of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. In September 200, he became the First Head of the Specialized Department of International Law at the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Since 2016, he has been a Professor of the Department.

Scientific interests: international public law; the law of regional associations (EU, EAEU); interaction of international, regional and national law; theory and practice of legislative work, etc.

He has more than 200 scientific and scientific-methodical works, Hirsch Index - 3. Author and editor of over 20 textbooks, teaching aids, course programs, monographs, among which is the country's first Kazakh-Russian textbook on international law in two volumes: International right: General part / Resp. ed. A.Kh. Abashidze and Y.M. Abaideldinov. - Voronezh: Nauka-Unipress, 2013. - 650 pp.; International law: Special part / Resp. ed. A.Kh. Abashidze and Y.M. Abaideldinov. - Voronezh: Nauka-Unipress, 2013. - 463 pp. In 2016, the textbook was translated into Kazakh and became one of the best university publications.

Абашидзе Аслан Хусейнович

Абашидзе Аслан Хусейнович, Ресей халықтар достастығы университетінің халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, Ресей Сыртқы істер министрлігінің Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институтының профессоры, БҰҰ Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі комитетінің мүшесі, Ресей Федерациясының Білім және ғылым министрлігі жанындағы Жоғары аттестаттау комиссиясының құқық жөніндегі сараптамалық кеңесінің мүшесі, Ресей Федерациясының Жоғарғы соты жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі, Ресей Федерациясының Сыртқы істер министрлігі жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі, Ресей Федерациясындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл жанындағы сараптамалық кеңестің мүшесі, Біріккен Ұлттар Ұйымына көмек көрсетуші Ресей Қауымдастығының Халықаралық құқық Комиссиясының Төрағасы, Ресей Федерациясының еңбек сіңірген заңгері, заң ғылымдарының докторы, профессор.

1958 жылы 18 қарашада Грузияда Аджария АССР-інде дүниеге келген. 1985 жылы Патрис Лумумба атындағы Халықтар достастығы университетінің экономика және құқық факультетін «Халықаралық құқық» мамандығы бойынша үздік дипломмен бітірген, біруақытта ағылшын тілінен орыс тіліне аудармашы мамандығы бойынша диплом алды. 1985 жылдан 1988 жылға дейін халықаралық құқық кафедрасының аспирантурасының күндізгі бөлімінде оқыды. 1988 жылы «БҰҰ-да азшылықтардың құқықтарын қорғау» тақырыбы бойынша кандидаттық диссертациясын қорғады (ғылыми жетекшісі проф. И.П. Блищенко). 1990-1992 жж. Рауль Валленберг атындағы (Лунд университеті, Швеция) институттың магистратурасында оқыды және халықаралық жария құқық бойынша магистр дәрежесін алды (M.I.L., Lund, 10 January, 1992).

1997 жылы «Халықаралық және ішкі мемлекеттік құқықтағы азшылықтарды қорғау» тақырыбы бойынша докторлық диссертация қорғады. Ғылыми кеңесші – проф. И.П. Блищенко.

1988 жылдан қазіргі уақытқа дейін Ресей халықтар достастығы университетінің халықаралық құқық кафедрасында жұмыс істейді: алдымен

ассистент (1988 – 1992), кейін доцент (1992 – 1997), 1997 жылдан бастап профессор қызметінде.

2001 жылдан бастап Ресей Сыртқы істер министрлігінің Мәскеу мемлекеттік халықаралық қатынастар институтының (РФ СІМ ММХҚИ) халықаралық құқық кафедрасының профессоры болып табылады.

2007 – 2009 жж. – БҰҰ-ның Негізсіз қамауға алу жөніндегі жұмыс тобының мүшесі, 2010 – 2026 жж. – БҰҰ-ның Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі комитетінің мүшесі, баяндамашысы және екі мәрте төрағасының орынбасары. Ресей-Тәжік славян университетінің (Тәжікстан Республикасы), Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің (Қазақстан Республикасы) және Адам құқықтары институтының (Өзбекстан Республикасы) құрметті профессоры.

2010 жылдың 24 қарашасынан бастап – Ресей халықтар достастығы университетінің заң факультетінің халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісінің міндетін атқарушы, 2011 жылдың 30 мамырынан бастап Ресей халықтар достастығы университетінің халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі болып табылады.

А.Х. Абашидзенің ғылыми жетекшілігімен 12.00.10. «Халықаралық құқық. Еуропалық құқық» мамандығы бойынша 50-ден астам кандидаттық диссертация қорғалды, оның ішінде 9 кандидаттық диссертацияны Нигерия, Камерун, Йемен, Эфиопия, Сирия және Малиден келген шетелдік аспиранттар, сондай-ақ халықаралық жария құқық бойынша 3 докторлық диссертация қорғады.

А.Х. Абашидзе 1000-нан астам ғылыми еңбектердің авторы, оның ішінде адам құқықтарын халықаралық-құқықтық қорғауға, халықаралық гуманитарлық құқыққа, халықаралық ұйымдар құқығына, сыртқы қатынастар құқығына, халықаралық дауларды бейбіт жолмен шешуге, халықаралық экологиялық құқыққа, халықаралық теңіз құқығы, халықаралық қылмыстық құқық, халықаралық ғарыш құқығы, халықаралық әуе құқығы және т.б. арналған.

Олардың ішінде монографиялар мен оқулықтар бар:

- Халықаралық құқық: аспиранттарға арналған оқулық / ред. А.Х. Абашидзе. – Мәскеу: РХДУ, 2018. – 648 б.

- Адам құқықтарын халықаралық қорғау: оқулық / ред. А.Х. Абашидзе. – 2-ші бас., қайта қаралған. және тол. – Мәскеу: РХДУ, 2020. – 510 б.

- Халықаралық ғарыш құқығы. Университеттерге арналған оқулық / ред. Г.П. Жуков, А.Х. Абашидзе. – 2-ші басылым, стереотиптік. – Мәскеу: Юрайт, 2020. – 527 б.

- Халықаралық құқық: жалпы және арнайы бөлім: оқулық /жауапт. ред. А.Х. Абашидзе, Е.М. Абайделдинов (орыс тілінде және қазақ тілінде). – Воронеж: Наука-Юнипресс, 2013, Астана, 2015.

- Халықаралық ұйымдар құқығы. Аймақтық, аймақаралық, субаймақтық үкіметаралық ұйымдар. Бакалавриат және магистратураға арналған оқулық / жауапт. ред. А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев. – Мәскеу: «Юрайт» баспасы, 2018. – 331 б.

- Халықаралық ұйымдар құқығы: жоғары оқу орындарына арналған оқулық және практикум / ред. А.Х. Абашидзе. – Мәскеу: Юрайт баспасы, 2018. – 505 б.

• Еуропалық Одақ құқығы: бакалавриат пен магистратура студенттеріне арналған оқулық және практикум / ред. А.Х. Абашидзе, А.О. Иншакова. – 2-ші басылым. – Мәскеу: «Юрайт» баспасы, 2021 ж. (жоғары оқу орындарының заң бағытында және мамандықтар бойынша білім алушы студенттеріне оқулық ретінде жоғары білім берудің Оқу-әдістемелік бөлімімен ұсынылған) және т.б.

Абашидзе Аслан Хусейнович, заведующий кафедрой международного права РУДН, профессор МГИМО МИД России, Член Комитета ООН по экономическим, социальным и культурным правам, Член экспертного совета по праву Высшей аттестационной комиссии при Министерстве образования и науки Российской Федерации, Член Научно-консультативного совета при Верховном Суде Российской Федерации, Член Научно-консультативного Совета при Министерстве иностранных дел Российской Федерации, Член экспертного совета при Уполномоченном по правам человека в Российской Федерации, Председатель Комиссии международного права Российской Ассоциации содействия ООН, Заслуженный юрист Российской Федерации, доктор юридических наук, профессор.

Родился 18 ноября 1958 года в Грузии в Аджарской АССР. В 1985 году окончил факультет экономики и права Университета дружбы народов им. Патриса Лумумбы по специализации «Международное право» с отличием, параллельно получил диплом переводчика с английского языка на русский язык. С 1985 по 1988 г.г. учился в очной аспирантуре на кафедре международного права. В 1988 году защитил кандидатскую диссертацию по теме «Защита прав меньшинств в ООН» (научн. рук. проф. И. П. Блищенко). В 1990-1992 гг. обучался в магистратуре Института им. Рауля Валленберга (Лундский университет, Швеция) и получил степень магистра по международному публичному праву (M.I.L., Lund, 10 January, 1992).

В 1997 г. защитил докторскую диссертацию по теме «Защита меньшинств по международному и внутригосударственному праву». Научный консультант – проф. И.П. Блищенко.

С 1988 года по настоящее время работает на кафедре международного права в РУДН: сначала в должности ассистента (1988 – 1992 гг.), потом доцента (1992 – 1997 гг.), а с 1997 г. – профессора.

С 2001 г. является профессором кафедры международного права Московского государственного института международных отношений МИД России (МГИМО МИД России).

2007 – 2009 гг. – член Рабочей группы ООН по произвольному задержанию, 2010 – по 2026 гг. – член, докладчик и дважды вице-председатель Комитете ООН по экономическим, социальным и культурным правам. Почетный профессор Российско-Таджикского славянского университета (Республика Таджикистан), ЕНУ им. Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан) и Института прав человека (Республика Узбекистан).

С 24 ноября 2010 г. – исполняющий обязанности заведующего кафедрой международного права юридического факультета РУДН, а с 30 мая 2011 г. заведующий кафедрой международного права РУДН.

Под научным руководством А.Х. Абашидзе было защищено более 50 кандидатских диссертаций по специальности 12.00.10. «Международное право. Европейское право», среди которых 9 кандидатских диссертаций было защищено иностранными аспирантами из Нигерии, Камеруна, Йемена, Эфиопии, Сирии и Мали, а также 3 докторские диссертации по международному публичному праву.

Перу А.Х. Абашидзе принадлежит более 1000 научных работ, в том числе, посвященные международно-правовой защите прав человека, международному гуманитарному праву, праву международных организаций, праву внешних отношений, мирному разрешению международных споров, международному экологическому праву, международному морскому праву, международному уголовному праву, международному космическому праву, международному воздушному праву и т.д.

Среди них монографии и учебники:

- Международное право: учебник для аспирантов / под ред. А.Х. Абашидзе. – Москва: РУДН, 2018. – 648 с.
- Международная защита прав человека: учебник / под ред. А.Х. Абашидзе. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: РУДН, 2020. – 510 с.
- Международное космическое право. Учебник для вузов / под ред. Г.П. Жукова, А.Х. Абашидзе. – 2-е изд., стереотипное. – Москва: Юрайт, 2020. – 527 с.
- Международное право: общая и особенная часть: учебник / отв. ред. А.Х. Абашидзе, Е.М. Абайдельдинов (на русском и казахском языках). – Воронеж: Наука-Юнипресс, 2013, Астана, 2015.
- Право международных организаций. Региональные, межрегиональные, субрегиональные межправительственные организации. Учебник для бакалавриата и магистратуры / отв. ред. А.Х. Абашидзе, А.М. Солнцев. – Москва: изд-во Юрайт, 2018. – 331 с.
- Право международных организаций: учебник и практикум для вузов / под ред. А.Х. Абашидзе. – Москва: изд-во Юрайт, 2018. – 505 с.
- Право Европейского Союза: учебник и практикум для бакалавриата и магистратуры / под ред. А.Х. Абашидзе, А.О. Иншаковой. – 2-е изд. – Москва: изд-во Юрайт, 2021 (рекомендован Учебно-методическим отделом высшего образования в качестве учебника для студентов высших учебных заведений, обучающихся по юридическим направлениям и специальностям) и др.

Aslan Khuseinovich Abashidze

Head of the Department of International Law, PFUR (Peoples Friendship University of Russia), Professor of the Moscow State Institute of International Relations (MGIMO), Member of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, Member of the Expert Council on Law of Higher attestation Commission under the Ministry of education and science of the Russian Federation, Member of the Scientific Advisory Council under the Supreme Court of the Russian Federation, Member of the Scientific Advisory Board under the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, Member of the Expert Council under the Commissioner for

Human Rights in the Russian Federation, Chairman of the Commission on International Relations under United Nations Association of Russia, Honored Lawyer of the Russian Federation, Doctor of Law, Professor.

Born on November 18, 1958 in Georgia, in the Adjarian ASSR. In 1985 graduated from the Faculty of Law and Economics of the Peoples' Friendship University named after Patrice Lumumba (with honors), graduation branch – "International Law", currently got his Master's in Translation. From 1985 till 1988 was a full-time post-graduate student at the Chair of International Law. In 1988 got PhD thesis "The Protection of Minority Rights at the UN" (scientific advisor Prof. I.P. Blishchenko). In 1990-1992 undertook a post-graduate course at the Raoul Wallenberg Institute (Lund University, Sweden) and got the LLM in Public International Law (M.I.L., Lund, January 10, 1992).

In 1997 got the doctoral thesis – "Protection of Minorities under International and Domestic Law". Scientific Advisor: Prof. I.P. Blishchenko.

Since 1988 A.Kh. Abashidze has been working at the Department of International Law at the PFUR (RUDN University): initially as an assistant (1988 - 1992), then as an associate professor (1992 - 1997), and as a professor (1997).

2001 – a professor of the Chair of International Law at the Moscow State Institute of International Relations of the Russian Ministry of Foreign Affairs (MGIMO MFA of Russia).

2007 - 2009 - Member of the UN Working Group on Arbitrary Detention,

2010 - 2026 - Member, Rapporteur and two-term Vice-Chairman of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Honorary Professor of the Russian-Tajik Slavic University (Republic of Tajikistan), L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan) and the Institute of Human Rights (Republic of Uzbekistan).

November 24th, 2010 – acting Head of the Chair of International Law in the International Law Department at the PFUR (RUDN) Faculty of Law.

Under the scientific advisory of A.Kh. Abashidze the scientific branch 12.00.10. "International Law. European Law", got more than 50 PhD theses including 9 PhD theses by foreign postgraduate students from Nigeria, Cameroon, Yemen, Ethiopia, Syria and Mali, as well as 3 doctoral theses on Public international law.

A.Kh. Abashidze is the author of more than 1,000 scientific papers, including those on international human rights law, international humanitarian law, international organizations law, law of external relations, peaceful settlement of international disputes, international environmental law, international maritime law, international criminal law, international space law, international air law, etc.

Monographs and Handbooks:

- International law: a handbook for postgraduate students / edited by A.Kh. Abashidze. - Moscow: RUDN, 2018. - 648 p.

- International protection of human rights: a handbook / edited by A.Kh. Abashidze. - 2nd edition, revised and extended - Moscow: RUDN, 2020. - 510 p.

- International space law. A handbook for university studies / edited by G.P. Zhukov, A.H. Abashidze. - 2nd ed. stereotyped. - Moscow: United Arab Emirates, 2020. - 527 p.

- International law: general and special part: a handbook / senior editors A.Kh. Abashidze, E.M. Abaideldinov (in Russian and Kazakh). - Voronezh: Nauka-Unipress, 2013, Astana, 2015.

- The law of international organizations. Regional, interregional, subregional intergovernmental organizations. A handbook for Bachelor's and Master's Degree / senior editors A.Kh. Abashidze, A.M. Solntsev. - Moscow: Yurait Publishing House, 2018. - 331 p.

- Law of international organizations: a handbook and training guidance for universities / edited by A.Kh. Abashidze. - Moscow: Yurait Publishing House, 2018. - 505 p.

- Law of the European Union: a handbook and training guidance for undergraduate and graduate studies / edited by A.Kh. Abashidze, A.O. Inshakova. - 2nd ed. - Moscow: Yurait Publishing House, 2021 (recommended by the Educational and Methodical Department for Higher Education as a handbook for students of higher education institutions studying in legal fields and specialties), etc.

Абдуллин Адель Ильсиярович

Абдуллин Адель Ильсиярович - заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазан (Приволжск) Федералдық университетінің халықаралық және еуропалық құқық кафедрасының меңгерушісі (Қазан қ., Ресей Федерациясы).

1972 жылы 29 шілдеде Қазан қаласында дүниеге келген. В.И. Ульянов-Ленин атындағы Қазан мемлекеттік университетінің заң факультеті «Құқықтану» мамандығын

үздік тәмамдаған (1995).

РФ Білім және ғылым министрлігі жанындағы ЖАК құқығы жөніндегі Сараптамалық кеңесінің мүшесі (2013-2022 жж.), заң білімі бойынша Федералдық оқу-әдістемелік бірлестіктің (ФУМО или ФОЭБ) мүшесі, Татарстан Республикасы судьяларының біліктілік алқасының мүшесі, Қазан (Приволжск) Федералдық университетінің гуманитарлық бағыт бойынша аттестаттау комиссиясы төрағасының орынбасары.

Ресей Халықаралық құқық қауымдастығы атқару комитетінің мүшесі. Еуропалық зерттеулер қауымдастығының мүшесі.

«Мемлекет және құқық», «Экономика, құқық және әлеуметтану хабаршысы» (Қазан қ.), «Воронеж мемлекеттік университетінің хабаршысы. Құқық сериясы», «Kazan University Law Review» және т.б. ғылыми журналдардың редакциялық алқасының мүшесі.

Қазан (Приволжск) Федералдық университеті жанындағы заң ғылымдары бойынша екі диссертациялық кеңестің мүшесі, Баку мемлекеттік университеті

жанындағы заң ғылымдары бойынша диссертациялық кеңестің мүшесі (Баку қ., Әзірбайжан Республикасы).

Заң ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесі бойынша диссертация 2006 жылы Ресей мемлекеттік әділет университетінде (Мәскеу қ.) қорғалды. Тақырыбы – «Еуропалық Одақтағы зияткерлік меншік құқығы: генезис, біріздендіру, даму перспективалары» (12.00.03 және 12.00.10 мамандықтары).

Ғылыми қызығушылықтарына халықаралық қоғамдық құқық, халықаралық жеке құқық, аймақтық интеграция құқығы, Еуропалық құқық, зияткерлік меншік құқығы, азаматтық құқық кіреді.

Негізгі еңбектері: Абдуллин А.И. Интеллектуал және құқық: зияткерлік меншікті құқықтық қорғау. М.: Статут, 2001; Зияткерлік меншік: Авторлық құқық және сабақтас құқықтар: Библиографиялық көрсеткіш (1837 – 2000 жж.) / Жауапты ред. А.И. Абдуллин. - Қазан, 2004; Абдуллин А.И. Ресейдегі халықаралық жеке құқық ғылымының тарихы туралы очерктер. Қазан, 2004; Абдуллин А.И. Еуропалық Одақтағы зияткерлік меншік құқығы: генезис, бірігу, даму перспективалары. Қазан, 2006; Қазан заң мектептері: қазіргі заң ғылымындағы білім беру және ғылыми дәстүрлердің эволюциясы: (ғылыми монография) / И.А. Тарханова, Д.Х. Валеева, З.А. Ахметьянова. - М.: Статут, 2016; интеграцияның аймақтық аспектілері: Еуропалық Одақ және Еуразиялық кеңістік: Монография / А.И. Абдуллин, Г. Р. Шайхутдинова [және т. б.]; Жауапты ред. Р.Ш. Давлетгильдеев.- Мәскеу: Жарғы, 2019.

Хирш Индексі-11.

Абдуллин Адель Ильсиярович - доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой международного и европейского права Казанского (Приволжского) федерального университета (г. Казань, Российская Федерация)

Родился в Казани 29 июля 1972 года. Окончил с отличием юридический факультет Казанского государственного университета им. В.И. Ульянова-Ленина (1995) по специальности «Юриспруденция».

Член Экспертного совета по праву ВАК при Минобрнауки РФ (2013-2022 гг.), член Федерального учебно-методического объединения (ФУМО) по юридическому образованию, член Квалификационной коллегии судей Республики Татарстан, заместитель председателя Аттестационной комиссии по гуманитарному направлению Казанского (Приволжского) федерального университета.

Член Исполкома Российской ассоциации международного права. Член Ассоциации европейских исследований.

Член редакционных коллегий журналов «Государство и право», «Вестник экономики, права и социологии» (г. Казань), «Вестник Воронежского государственного университета. Серия Право», «Kazan University Law Review» и др.

Член двух диссертационных советов по юридическим наукам при Казанском (Приволжском) федеральном университете, член диссертационного совета по юридическим наукам при Бакинском государственном университете (г. Баку, Азербайджанская Республика).

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук была защищена в 2006 г. в Российском государственном университете правосудия (г. Москва). Тема – «Право интеллектуальной собственности в Европейском Союзе: генезис, унификация, перспективы развития» (специальности 12.00.03 и 12.00.10).

Научные интересы включают международное публичное право, международное частное право, право региональной интеграции, европейское право, право интеллектуальной собственности, гражданское право.

Основные труды: Абдуллин А.И. Интеллект и право: Правовая охрана интеллектуальной собственности. М.: Статут, 2001; Интеллектуальная собственность: Авторское право и смежные права: Библиографический указатель (1837 – 2000 гг.) / Отв. ред. А.И.Абдуллин.- Казань, 2004; Абдуллин А.И. Очерки истории науки международного частного права в России. Казань, 2004; Абдуллин А.И. Право интеллектуальной собственности в Европейском Союзе: генезис, унификация, перспективы развития. Казань, 2006; Казанские юридические школы: эволюция образовательных и научных традиций в современной юриспруденции: (научная монография) / Под ред. И.А.Тарханова, Д.Х.Валеева, З.А. Ахметьяновой. - М.: Статут, 2016; Региональные аспекты интеграции: Европейский Союз и Евразийское пространство: Монография / А.И.Абдуллин, Г.Р.Шайхутдинова [и др.]; отв. ред. Р.Ш.Давлетгильдеев.- Москва: Статут, 2019.

Индекс Хирша – 11.

Abdullin Adel Ihsiyarovich - Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International and European Law of the Kazan (Volga Region) Federal University (Kazan, Russian Federation)

Born in Kazan on July 29, 1972. Graduated with honors from the Faculty of Law of the Kazan State University named after V.I.Ulyanov-Lenin (1995) with a degree in Jurisprudence.

Member of the Expert Council on Law of the Higher Attestation Commission under the Ministry of Education and Science of the Russian Federation (2013-2022), member of the Federal Educational and Methodological Association (FUMO) for legal education, member of the Qualification Board of Judges of the Republic of Tatarstan, Deputy Chairman of the Attestation Commission for the Humanities of Kazan (Volga Region) Federal University .

Member of the Executive Committee of the Russian Association of International Law. Member of the Association for European Studies.

Member of the editorial boards of the journals "State and Law", "Bulletin of Economics, Law and Sociology" (Kazan), "Bulletin of the Voronezh State University. Law Series, Kazan University Law Review, etc.

Member of two dissertation councils in jurisprudence at Kazan (Volga Region) Federal University, member of the dissertation council in jurisprudence at Baku State University (Baku, Republic of Azerbaijan).

The dissertation for the degree of Doctor of Law was defended in 2006 at the Russian State University of Justice (Moscow). Topic - "Intellectual property law in the

European Union: genesis, unification, development prospects" (specialties 12.00.03 and 12.00.10).

Research interests include public international law, private international law, regional integration law, European law, intellectual property law, civil law.

Main works: Abdullin A.I. *Intellect and law: Legal protection of intellectual property*. M.: Statute, 2001; *Intellectual property: Copyright and related rights: Bibliographic index (1837 - 2000)* / Ed. ed. A.I. Abdullin. - Kazan, 2004; Abdullin A.I. *Essays on the history of the science of private international law in Russia*. Kazan, 2004; Abdullin A.I. *Intellectual property law in the European Union: genesis, unification, development prospects*. Kazan, 2006; *Kazan law schools: the evolution of educational and scientific traditions in modern jurisprudence: (scientific monograph)* / Ed. I.A. Tarkhanova, D.Kh. Valeeva, Z.A. Akhmetyanova. - M.: Statute, 2016; *Regional aspects of integration: the European Union and the Eurasian space: Monograph* / A.I. Abdullin, G.R. Shaikhutdinova [and others]; resp. ed. R.Sh.Davletgildev.- Moscow: Statute, 2019.

Hirsch index - 11.

Борубашов Бекбосун Ишенбекович

Борубашов Бекбосун Ишенбекович – заң ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасының Ұлттық ғылым академиясының корреспондент мүшесі. Қырғыз Республикасы Президентінің кеңесшісі. Қырғыз-Ресей Славян университетінің заң факультетінің халықаралық және конституциялық құқық кафедрасының профессоры.

Борубашов Б.И. 1955 жылы 22 сәуірде дүниеге келген. 1972 жылы орта мектепті бітірген. 1983 жылы Ж. Баласағын атындағы Қырғыз мемлекеттік ұлттық университетін бітірген.

1983-1992 жылдары – Ж. Баласағын атындағы Қырғыз мемлекеттік ұлттық университетінің Саяси тарих кафедрасының доценті.

1992-1998 жылдары – Қырғыз Республикасы Ішкі істер министрлігі Академиясының оқу бөлімінің бастығы.

1998-2007 жылдары – Қырғыз-Ресей Славян университетінің Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы кафедрасының профессоры.

2007 жылдан бастап – Қырғыз-Ресей Славян университетінің халықаралық және конституциялық құқық кафедрасының меңгерушісі.

2020 жылғы 20 қарашада Қырғыз Республикасы Президентінің Жарлығымен Қырғыз Республикасы Конституциялық кеңесінің төрағасы болып тағайындалды.

2009 жылы «Ресей мемлекетінің құрамындағы қырғыздардың қоғамдық қатынастарын мемлекеттік-құқықтық реттеу (1855-1917)» тақырыбында 12.00.01 – құқық және мемлекет теориясы мен тарихы; құқық және мемлекеттер туралы ілімдердің тарихы мамандығы бойынша докторлық диссертация қорғады. Бішкек қ.

Ғылыми қызығушылықтары: Қырғыз мемлекеттілігін нығайтудың саяси-құқықтық мәселелері; Қырғыз Республикасының конституциялық құрылысын жетілдіру; Қырғыз Республикасының заңнамасына халықаралық құқықтың нормалары мен принциптерін енгізу.

170-тен астам ғылыми және ғылыми-көпшілік жарияланымдары бар, олардың ішінде 3 ғылыми монография, 4 оқулық және жоғары оқу орындарына арналған 20 ғылыми-әдістемелік құрал, 145 ғылыми және ғылыми-көпшілік мақалалары бар.

Ғылыми еңбектері:

1. Қырғыздардың Ресей мемлекеті құрамындағы қоғамдық қатынастарын мемлекеттік-құқықтық реттеу (1855-1917). – Бішкек, 2009. – 284 б.

2. Халықаралық гуманитарлық құқық. Б., 2002 – 188 б.

3. Қырғыз Республикасының мемлекет және құқық тарихы: Т.1. – Б., 2015. – 358 б.

4. Халықаралық құқық. Жалпы бөлім: Жауапт. ред. Б.И. Борубашов. 2-бас., қайта қаралған. және тол. Бішкек, 2018. 328 б.

5. Халықаралық құқық. Арнайы бөлім: Жауапт. ред. Б.И. Борубашов. 2-бас., қайта қаралған. және тол. Бішкек, 2018. 592 б.

6. Қырғыз қоғамының саяси-құқықтық жүйесі. Бішкек, 2021. 416 б.

Хирш Индексі: жарияланымдар 18, дәйексөздер 85, Хирша 2.

E-mail: aldash@yandex.ru

Борубашов Бекбосун Ишенбекович – доктор юридических наук, профессор, член-корреспондент Национальной академии наук Кыргызской Республики. Советник Президента Кыргызской Республики. Профессор

кафедры международного и конституционного права юридического факультета КРСУ.

Борубашов Б.И. родился 22 апреля 1955 г. В 1972 году окончил среднюю школу. В 1983 году окончил КГНУ имени Ж. Баласагына.

С 1983 по 1992 годы – доцент кафедры Политической истории КГНУ имени Ж. Баласагына.

С 1992 по 1998 годы – начальник учебного отдела Академии МВД КР.

С 1998 по 2007 годы – профессор кафедры Теории и истории государства и права Кыргызско-Российского Славянского университета.

С 2007 года – заведующий кафедрой международного и конституционного права КРСУ.

20 ноября 2020 года Указом Президента Кыргызской Республики назначен Председателем Конституционного совещания Кыргызской Республики.

В 2009 году защитил докторскую диссертацию на тему: «Государственно-правовое регулирование общественных отношений кыргызов в составе Российского государства (1855-1917 гг.)» по специальности: 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государств. г. Бишкек.

Научные интересы: Политико-правовые проблемы укрепления кыргызской государственности; Совершенствование конституционного строя Кыргызской Республики; Имплементация норм и принципов международного права в законодательство Кыргызской Республики.

Имеет более 170 научных и научно-популярных публикаций, из них 3 научных монографий, 4 учебника и 20 научно-методических пособий для высших учебных заведений, 145 научных и научно-популярных статей.

Труды:

1. Государственно-правовое регулирование общественных отношений кыргызов в составе Российского государства (1855-1917 гг.). - Бишкек, 2009. - 284 с.

2. Международное гуманитарное право. Б., 2002 – 188 с.

3. История государства и права Кыргызской Республики: Т.1. – Б., 2015. – 358 с.

4. Международное право. Общая часть: Отв. ред. Б.И. Борубашов. 2-е изд., перераб. и доп. Бишкек, 2018. 328 с.

5. Международное право. Особенная часть: Отв. ред. Б.И. Борубашов. 2-е изд., перераб. и доп. Бишкек, 2018. 592 с.

6. Политико-правовая система кыргызского общества. Бишкек, 2021. 416 с. Индекс Хирша: публикаций 18, цитирования 85, Хирша 2.

E-mail: aldash@yandex.ru

Borubashov Bekbosun Ishenbekovich - Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (KR). Advisor to President of the KR. Professor of the department of International and Constitutional Law at the Faculty of Law of KRSU.

B. I. Borubashov was born on April 22, 1955. In 1972, he graduated from secondary school.

In 1983 he graduated from KGNU.

From 1983 to 1992 he was associate professor of Political History Department of the KGNU.

From 1992 to 1998, head of training department of the Academy of Ministry of Internal Affairs of the KR.

From 1998 to 2007 was professor of the Theory and History of State and Law at KRSU.

Since 2007, head of Department of International and Constitutional Law of the KRSU.

In 2020 by the Decree of President of the KR was appointed as a Chairman of Constitutional Council of the KR.

In 2009 defended of Doctor of Law thesis: "State and legal regulation of social relations of the Kyrgyz within the Russian state (1855-1917)" on specialty: 12.00.01. Bishkek.

Researches: Political-legal problems of the Kyrgyz statehood; Improvement of constitutional order of KR; Implementation of norms and principles of international law in legislation of the KR.

Has 170 publications: 3 monographs, 4 textbooks, 20 methodical manuals for higher educational institutions, 145 scholarly and popular-scholarly articles.

Publication:

1. State and Legal Regulation of Social Relations of Kyrgyzs within the Russian State (1855-1917). - Bishkek, 2009. - 284 c.

2. International humanitarian law, 2002 – 188 p.3

3. History of State and Law of the KR, 2015. p.358

4. International law. General part, 2018. p.328

5. International law. Special Part, 2018. p.592

6. Political-legal system of the Kyrgyz society, 2021. p.416

Index Hirsch: publications 18, citations 85, Hirsch 2.

7. E-mail: aldash@yandex.ru

Довгань Елена Федоровна

Довгань Елена Федоровна, заң ғылымдарының докторы, профессор, Халықаралық құқық кафедрасының профессоры; Беларусь Республикасының ұлттық заңнама және құқықтық зерттеулер орталығының бас ғылыми қызметкері; адам құқықтарына біржақты мәжбүрлеу шараларының теріс әсері жөніндегі Арнайы баяндамашы.

01.12.1979 - Беларусь мемлекеттік университетінің Халықаралық қатынастар факультетін бітірді, халықаралық құқық мамандығы (2001),

- заң ғылымдарының кандидаты (мамандығы 12.00.10 Халықаралық құқық. Еуропалық құқық, 2004), диссертация тақырыбы "Мемлекеттердің ішкі істеріне араласпау принципі және оның қазіргі халықаралық құқықтағы түсіндірмесі", Беларусь;

- доцент (2008);

- заң ғылымдарының докторы (мамандығы 12.00.10 Халықаралық құқық, Еуропалық құқық, 2015), диссертация тақырыбы "заманауи халықаралық құқықтағы Ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің аймақтық механизмі", Беларусь

- профессор (2018)

Халықаралық жария құқық, халықаралық қауіпсіздік құқығы, Халықаралық экологиялық құқық, адам құқығы, кибер құқық, Еуропалық құқық саласындағы 160-тан астам жарияланымдардың авторы.

Негізгі Жарияланымдар: Довгань, Е.Ф. Международные организации и поддержание международного мира и безопасности. – Минск: МИТСО, 2016. – 262 p.; Douhan, A.F. Regional Mechanisms of Collective Security: The New Face of Chapter VIII of the UN Charter? – Paris: L.Harmattan, 2013. – 244 p.; Довгань Е.Ф., Е.В. Коннова Международное экологическое право: учеб. Пособие / под ред. Е.Ф. Довгань. – Минск: Изд. Центр БГУ, 2018. – 311 с.; Douhan A.F. Unilateral coercive measures, IHL and impartial humanitarian action // International review of the Red Cross. – 2021. – P. 1-26; Douhan A.F. COVID-19 as a Challenge to International Solidarity (Legal Regime and Application of Unilateral Sanctions in the Course of the Pandemic) // Humanitäres Völkerrecht (Journal of International Law of Peace and Armed Conflict) June 2021, Issue 1-2, pp 8-22 ; Douhan A.F. Adapting the Human Rights System to the Cyber Age // Max Plank Yearbook of the United Nations Law / ed.by Frauke Lachenmann, Rüdiger Wolfrum. – 2019. – Vol. 23. – P. 251–289

Хирш индексі Google scholars citation: 10

E-mail: douhan@bsu.by

Довгань Елена Федоровна, доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры международного права; главный научный сотрудник Национального центра законодательства и правовых исследований Республики

Беларусь; специальный докладчик по негативному влиянию односторонних принудительных мер на права человека

01.12.1979 - закончила Белорусский государственный университет факультет международных отношений, специальность международное право (2001),

- кандидат юридических наук (специальность 12.00.10 Международное право. Европейское право, 2004), тема диссертации «Принцип невмешательства во внутренние дела государств и его трактовка в современном международном праве», Беларусь;

- доцент (2008);

- доктор юридических наук (специальность 12.00.10 Международное право, европейское право, 2015), тема диссертации «Региональный механизм системы коллективной безопасности в современном международном праве», Беларусь

- профессор (2018)

Автор более 160 публикаций в области международного публичного права, права международной безопасности права международных организаций, международного экологического права, права прав человека, кибер права, европейского права.

Основные публикации: Довгань, Е.Ф. Международные организации и поддержание международного мира и безопасности. – Минск: МИТСО, 2016. – 262 р.; Douhan, A.F. Regional Mechanisms of Collective Security: The New Face of Chapter VIII of the UN Charter? – Paris: L.Harmattan, 2013. – 244 р.; Довгань Е.Ф., Е.В. Коннова Международное экологическое право: учеб. Пособие / под ред. Е.Ф. Довгань. – Минск: Изд. Центр БГУ, 2018. – 311 с.; Douhan A.F. Unilateral coercive measures, IHL and impartial humanitarian action // International review of the Red Cross. – 2021. – P. 1-26; Douhan A.F. COVID-19 as a Challenge to International Solidarity (Legal Regime and Application of Unilateral Sanctions in the Course of the Pandemic) // Humanitäres Völkerrecht (Journal of International Law of Peace and Armed Conflict) June 2021, Issue 1-2, pp 8-22 ; Douhan A.F. Adapting the Human Rights System to the Cyber Age // Max Plank Yearbook of the United Nations Law / ed.by Frauke Lachenmann, Rüdiger Wolfrum. – 2019. – Vol. 23. – P. 251–289

Индекс Хирша Google scholars citation: 10

E-mail: douhan@bsu.by

Douhan Alena F., Dr. Hab., Dr. Professor, Professor of International Law Department, Belarusian State University; Chief Researcher of the National Center of Legislation and Legal Research of Belarus; UN Special Rapporteur on the Negative Impact of Unilateral Coercive Measures on the Enjoyment of Human Rights

01.12.1979 - graduated from Belarusian State University, Faculty of International relations in International Law (2001),

- PhD in International Law, European Law (12.00.10) 2004, thesis topic «Principle of non-intervention into the Domestic Affairs of States in the Modern International Law», Belarus

- Associate professor, 2008

- Dr. hab. In International Law, European Law (12.00.10), 2015, Thesis topic «Regional Mechanism of the System of Collective Security in the Modern International Law», Belarus

- Professor, 2018.

Author of more than 160 publications in international public law, law of international security, law of international organizations, international environmental law, human rights law, cyber law, European law.

Key publications: Douhan A.F. International Organisations and Maintenance of international peace and Security. – Minsk, 2016. – 262 p. (in Russian); Douhan, A.F. Regional Mechanisms of Collective Security: The New Face of Chapter VIII of the UN Charter? – Paris: L.Harmattan, 2013. – 244 p.; Douhan A.F., Konnova A.V. International Environmental Law: A Textbook / ed. by. A.F. Douhan. – Minsk: BSU, 2018. – 311 p. (in Russian); Douhan A.F. Unilateral coercive measures, IHL and impartial humanitarian action // International review of the Red Cross. – 2021. – P. 1-26; Douhan A.F. COVID-19 as a Challenge to International Solidarity (Legal Regime and Application of Unilateral Sanctions in the Course of the Pandemic) // Humanitäres Völkerrecht (Journal of International Law of Peace and Armed Conflict) June 2021, Issue 1-2, pp 8-22 ; Douhan A.F. Adapting the Human Rights System to the Cyber Age // Max Plank Yearbook of the United Nations Law / ed.by Frauke Lachenmann, Rüdiger Wolfrum. – 2019. – Vol. 23. – P. 251–289

Hirsh index Google scholars citation: 10

E-mail: douhan@bsu.by

Құлжабаева Жанат Орынбекқызы

Құлжабаева Жанат Орынбекқызы, заң ғылымдарының кандидаты, доцент, ҚР заңнама және құқықтық ақпарат институты директорының кеңесшісі.

1960 жылы 01 қыркүйекте туған, 1983 жылы Ленинград мемлекеттік университетінің заң факультетін («құқықтану» мамандығы) бітірген. 1991 жылы Ленинград (Санкт - Петербург) университетінің Заң факультетінің аспирантурасын, 2015 жылы докторантурасын бітірген. Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің жанындағы Екінші жоғары білім беру институты 2002 жылы бітірді. («Аударма ісі» мамандығы).

«Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы» атағының иегері.

1991 жылы 16 мамырда Ленинград қаласында «Клаузула о наиболее благоприятствуемой нации» тақырыбында заң ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғады.

Ғылыми қызығушылықтары-халықаралық жария құқық

170-тен астам ғылыми еңбегі бар.

E-mail: kulzhabai@mail.ru

Кулжабаева Жанат Орынбековна, кандидат юридических наук, доцент, советник директора Института законодательства и правовой информации РК

Родилась 01 сентября 1960 г. В 1983 году окончила Ленинградский Государственный Университет, юридический факультет (специальность «Правоведение»). В 1991 году окончила аспирантуру, в 2015 году - докторантуру юридического факультета Ленинградского (Санкт-Петербургского) университета. В 2002 году окончила Институт второго высшего образования при Казахском государственном университете мировых языков и международных отношений им. Аблай хана (специальность «Переводческое дело»).

Является обладателем звания «Лучший преподаватель вуза».

Защитила диссертацию на соискание ученой степени кандидата юридических наук по теме: «Клаузула о наиболее благоприятствуемой нации» 16 мая 1991 года г. Ленинград

Научные интересы - международное публичное право

Имеет более 170 научных трудов.

E-mail: kulzhabai@mail.ru

Kulzhabayeva Zhanat Orynbekovna, Candidate of Law, Associate Professor, Advisor to the Director of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

Born on September 01, 1960. In 1983 she graduated from Leningrad State University, Faculty of Law (specialty "Jurisprudence"). In 1991 she completed postgraduate studies, in 2015 - doctoral studies at the Faculty of Law of Leningrad (St. Petersburg) University. In 2002, she graduated from the Institute of Second Higher Education at the Kazakh State University of World Languages and International Relations named after Ablay Khan (specialty "Translation").

He is the holder of the title "The best university teacher".

Defended her dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences on the topic: "The clause on the most favored nation" on May 16, 1991, Leningrad

Research interests - public international law

He has more than 170 scientific papers.

E-mail: kulzhabai@mail.ru

Куликпаева Мира Жумагазыевна

Куликпаева Мира Жумагазыевна, PhD, Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің «Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты» ШЖҚ РМК халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану бөлімінің жетекшісі.

1987 жылы 11 қаңтарда туған. 2007 жылы Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-і бакалавриатын «Халықаралық құқық» мамандығы бойынша бітірген. 2009 жылы

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-і ғылыми және педагогикалық магистратурасын «Халықаралық құқық» мамандығы бойынша үздік дипломмен бітірген. 2013 жылы Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-і PhD докторантурасын «Құқықтану» мамандығы бойынша бітірген. Erasmus + бағдарламасы аясында SWPS университетінде (Варшава қ., Польша, 2017 ж.), Alberta Koledza-да (Рига қ., Латвия, 2018 ж.) халықаралық құқықтан дәрістер оқыды. «Сот медицинасы, зияткерлік меншік және құқық» бағдарламасы бойынша (King 's College London, Ұлыбритания, 2020-2022 ж.) «Болашақ» халықаралық стипендиясының стипендиаты. Бірнеше рет жетекші және аға ғылыми қызметкер ретінде ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге қатысты. 2018-2020 жылдары Ұлттық алдын алу тетігінің (Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл қолдауымен) қатысушысы болды.

Философия докторы (PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін «Қазақстан Республикасының шет мемлекеттермен ғарыш қызметі саласындағы ынтымақтастығының халықаралық-құқықтық аспектілері» тақырыбында диссертация қорғады. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-і, 2014 жыл.

Ғылыми қызығушылықтары: халықаралық жария және халықаралық жеке құқық (ғарыш құқығы, адам құқықтары, бала құқықтары, интеграциялық құқық және т.б.).

Халықаралық құқық бойынша 50-ден астам ғылыми жарияланымдары бар.
E-mail: Mira16_astana@mail.ru

Куликпаева Мира Жумагазыевна, PhD, Руководитель Отдела международного права и сравнительного правоведения РГП на ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» Министерства юстиции Республики Казахстан

Родилась 11.01.1987 г. В 2007 году окончила бакалавриат ЕНУ им. Л.Н. Гумилева по специальности «Международное право». В 2009 году окончила научную и педагогическую магистратуру ЕНУ им. Л.Н. Гумилева по специальности «Международное право» (с отличием). В 2013 году окончила докторантуру ЕНУ им. Л.Н. Гумилева PhD по специальности «Юриспруденция». В рамках программы Erasmus+ читала лекции по международному праву в Университете SWPS (г. Варшава, Польша, 2017 г.), в Alberta Koledza (г. Рига, Латвия, 2018 г.). Является стипендиатом Международной стипендии «Болашақ»

по программе «Судебная медицина, интеллектуальная собственность и право» (King's College London, Великобритания, 2020-2022 гг.). В разные годы принимала участие в проведении научно-исследовательских работ в качестве руководителя и старшего научного сотрудника. В период 2018-2020 гг. являлась участником Национального превентивного механизма (под эгидой Уполномоченного по правам человека в Республике Казахстан).

Защитила диссертацию на соискание ученой степени доктора философии (PhD) по теме «Международно-правовые аспекты сотрудничества Республики Казахстан с зарубежными государствами в области космической деятельности», ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2014 год.

Научные интересы: международное публичное и международное частное право (космическое, права человека, права детей, интеграционное право и др.).

Имеет более 50 научных публикаций по международному праву.

E-mail: Mira16_astana@mail.ru

Mira Kulikpayeva, PhD, Head of the Department of International Law and Comparative Legal Studies of the RSE on REM “Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan” of the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan.

She was born on January 11, 1987. In 2007 she graduated from the L.N. Gumilyov ENU with a bachelor degree in International Law. In 2009 she graduated from the L.N. Gumilyov ENU scientific and pedagogical magistracy with a master degree in International Law (with honors). In 2013 she graduated from the L.N. Gumilyov ENU the doctoral studies with a PhD degree in Jurisprudence. In framework of the Erasmus+ program, she lectured on international law at SWPS University (Warsaw, Poland, 2017), Alberta Koledza (Riga, Latvia, 2018). She is a scholarship holder of the “Bolashaq” International Scholarship under the program “Forensic Medicine, Intellectual Property and Law” (King's College London, United Kingdom, 2020-2022). Over the years, she took part in research work as a head and senior fellow researcher. During the period 2018-2020 she was a member of the National Preventive Mechanism (under the Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan).

She defended her thesis for the Doctor of Philosophy (PhD) degree of on the topic “International legal aspects of cooperation between the Republic of Kazakhstan and foreign countries in the field of space activities”, the L.N. Gumilyov, 2014.

Research interests: international public and international private law (space law, human rights, child's rights, integration law, etc.).

She has more than 50 scientific publications on international law.

E-mail: Mira16_astana@mail.ru

Нигматуллин Ришат Вахидович

Нигматуллин Ришат Вахидович, заң ғылымдарының докторы, профессор, Башқұртстан Республикасының Еңбек сіңірген заңгері, Ресей Федерациясының Білім беру саласының құрметті қызметкері.

1959 жылы 11 қаңтарда дүниеге келген. 1976 жылдан 1977 жылға дейін «Сельхозтехника» бірлестігінде электр слесарь болып жұмыс істеді. 1977 жылдан 1982 жылға дейін – Башқұрт мемлекеттік университетінің тарих факультетінің студенті. 1982 жылдан 1985 жылға дейін Башқұрт мемлекеттік педагогикалық институтында сабақ берді. 1985 жылдан 2018 жылға дейін Ресей ІМ органдарында қызмет атқарды. 2018 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін Башқұрт мемлекеттік университетінің

құқық институтының халықаралық қызмет және қоғаммен байланыс жөніндегі директорының орынбасары, Халықаралық құқық және халықаралық қатынастар кафедрасының меңгерушісі.

Докторлық диссертациясының тақырыбы: «XX-XXI ғасырдың басындағы халықаралық сипаттағы қылмыстарға қарсы күрестегі мемлекеттердің ынтымақтастығы (тарихи-құқықтық аспект)». Ресей ІМ басқару академиясы, Мәскеу қаласы. Ресей ІМ басқару академиясы, Мәскеу қаласы.

Ғылыми қызығушылықтары: мемлекет және құқық тарихы, халықаралық құқық, адам құқықтарының теориясы мен практикасы, халықаралық сипаттағы қылмыстарға қарсы күрестегі мемлекеттердің ынтымақтастығы мәселелері.

227 ғылыми және оқу-әдістемелік еңбектері жарық көрді, оның ішінде:

1. XIX ғасырдағы Ресейдің қылмыстық Заңындағы өлім жазасы институты: Монография. – Уфа: Башкирск баспасы, 1997;

2. XX ғасырдағы және XXI ғасырдың басындағы халықаралық сипаттағы қылмыстарға қарсы күрестегі мемлекеттердің ынтымақтастығы (тарихи-құқықтық аспект): Монография. – М.: Юрист, 2006;

3. Заң ғылымы және қазіргі әлем // Заң әлемі. 2018. № 2. – Б. 49-51;

4. Трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестегі БҰҰ стратегиясы / Р.В. Нигматуллин, Р.Р. Сулейманова // Байкал мемлекеттік экономика және құқық университетінің криминологиялық журналы. — 2016. — Т.10, № 2. — Б. 358-368;

5. Заңсыз көші-қон Ресей халықтарының мүдделеріне қауіп ретінде // заңның үстемдігі: теория және практика. 2019. № 2 (56). – С. 171-176;

6. БҰҰ-ның халықаралық терроризмге қарсы күрес жөніндегі қызметі: «ковидтік» үрдістер // Еуразиялық заң журналы. 2021. – № 10. (161). Б.25-28. Хирш Индексі-14.

Нигматуллин Ришат Вахидович, доктор юридических наук, профессор, Заслуженный юрист Республики Башкортостан, Почетный работник сферы образования Российской Федерации.

Родился 11 января 1959. С 1976 по 1977 год работал электрослесарем в объединении «Сельхозтехника». С 1977 по 1982 год – студент исторического факультета Башкирского государственного университета. С 1982 по 1985 преподавал в Башкирском государственном педагогическом институте. С 1985 по 2018 год проходил службу в органах МВД России. С 2018 года по настоящее время заместитель директора Института права Башкирского государственного университета по международной деятельности и связям с общественностью, заведующий кафедрой международного права и международных отношений.

Тема докторской диссертации: «Сотрудничество государств в борьбе с преступлениями международного характера в XX – начале XXI столетия (историко-правовой аспект)». Академия управления МВД России, г. Москва.

Область научных интересов: проблемы истории государства и права, международного права, теории и практики прав человека, сотрудничества государств в борьбе с преступлениями международного характера.

Издано 227 научных и учебно-методических трудов, в том числе:
1. Институт смертной казни в уголовном праве России XIX века: Монография. – Уфа: Изд-во Башкирск. ун-та, 1997;

2. Сотрудничество государств в борьбе с преступлениями международного характера в XX веке и начале XXI столетия (историко-правовой аспект): Монография. – М.: Юрист, 2006;

3. Юридическая наука и современный мир // Юридический мир. 2018. № 2. – С. 49-51;

4. Стратегия ООН в борьбе с транснациональной организованной преступностью / Р.В. Нигматуллин, Р.Р. Сулейманова // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. — 2016. — Т. 10, № 2. — С. 358–368;

5. Незаконная миграция как угроза интересам народов России // Правовое государство: теория и практика. 2019. № 2 (56). – С. 171-176;

6. Деятельность ООН по борьбе с международным терроризмом: «ковидные» тенденции // Евразийский юридический журнал. 2021. – № 10. (161). С. 25-28. Индекс Хирша – 14.

Rishat Vakhidovich Nigmatullin, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of the Republic of Bashkortostan, Honorary Education Worker of the Russian Federation.

Born on January 11, 1959. From 1976 to 1977, worked as an electrician in the Selkhoztekhnika association. From 1977 to 1982, a student of the Faculty of History of the Bashkir State University. From 1982 to 1985, taught at the Bashkir State Pedagogical Institute. From 1985 to 2018, served in the bodies of the Ministry of Internal Affairs of Russia. From 2018 to the present, Deputy Director of the Institute of Law of the Bashkir State University for International Affairs and Public Relations, Head of the Chair of International Law and International Relations.

The topic of the doctoral thesis: «Cooperation of states in the fight against international crimes in the XX – early XXI century (historical and legal aspect)». Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs of Russia, Moscow.

Field of scientific interests: problems of history of state and law, international law, theory and practice of human rights, cooperation of states in combating international crimes.

227 scientific and educational works have been published, including:

1. The institute of the death penalty in Russian criminal law of the 19th century: Monograph. Ufa, Bashkir University Publ., 1997;

2. Cooperation of states in the fight against international crimes in the XX – early XXI century (historical and legal aspect): Monograph. Moscow, Jurist Publ., 2006;

3. Legal science and the modern world. Legal World, 2018, no. 2, pp. 49-51;

4. UN strategy in the fight against transnational organized crime. (R.V. Nigmatullin, R.R. Suleimanova). Criminological Journal of the Baikal State University of Economics and Law, 2016, V. 10, no. 2, pp. 358–368;

5. Illegal migration as a threat to the interests of the peoples of Russia. The Rule-of-Law State: Theory and Practice, 2019, no. 2 (56), pp. 171-176;

6. UN activities in the fight against international terrorism: «COVID» trends. Eurasian Law Journal, 2021, no. 10 (161), pp. 25-28.

Hirsch index – 14.

Саидмухторов Алишержон Абдухаликович

Саидмухторов Алишержон Абдухаликович, заң ғылымдарының кандидаты (12.00.10 Халықаралық құқық; Еуропа құқығы), Тәжікстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы Халықаралық құқық кафедрасы меңгерушісінің міндетін атқарушы.

1981 жылы 21 қарашада дүниеге келген. Ресей-Тәжік Славян университетін бітірген, Құқықтану маманы, 2007.

Тәжікстан Республикасы Энергетика және өнеркәсіп министрлігінде жұмыс істеді, Заң бөлімі, маман (2007-2010); «Тетис Сервисез Таджикистан Лимитед ЛТД» ЖШС, заң кеңесшісі (2010-2013); Бохтар Оперейтинг Компани Би.Ви, заң кеңесшісі (2013-2016).

Ресей халықтар достығы университетінің аспирантурасында оқыды, оқытушы, зерттеуші-оқытушы болып жұмыс істеді (2016-2019).

З.ғ. к. ғылыми дәреже алу үшін диссертация қорғау РХДУ Дискеңесінде өтті (2021). Кандидаттық диссертациясының тақырыбы: «АСЕАН аясындағы мемлекеттердің экономикалық ынтымақтастығы: халықаралық-құқықтық аспектілері» (Диссертациялық кеңес ПДС 0900.003).

Халықаралық құқық, халықаралық экономикалық құқық, халықаралық су құқығы, халықаралық ұйымдар құқығы, халықаралық шарттар құқығы салаларында ғылыми қызығушылығы бар.

Жарияланымдар саны – 14. Хирш Индексі 0

E-mail: saidmukhtorov.a@gmail.com

Саидмукторов Алишержон Абдухаликович, кандидат юридических наук (12.00.10 Международное право; Европейское Право), и.о. обязанности заведующего кафедрой международного права Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан

Родился 21 ноября 1981 года. Окончил Российско-Таджикский Славянский университет, специалист, Юриспруденция, 2007.

Работал в Министерстве энергетики и промышленности Республики Таджикистан, Юротдел, специалист (2007-2010); ООО «Тетис Сервисез Таджикистан Лимитед ЛТД», юрисконсульт (2010-2013); Бохтар Оперейтинг Компани Би.Ви, юрисконсульт (2013-2016).

Учился в аспирантуре Российского университета дружбы народов, трудился преподавателем, преподавателем-исследователем (2016-2019).

Защита диссертации на соискание ученой степени к.ю.н. прошла в диссоте РУДН (2021). Тема кандидатской диссертации «Экономическое сотрудничество государств в рамках АСЕАН: международно-правовые аспекты» (Диссертационный совет ПДС 0900.003).

Научные интересы в сфере международного права, международного экономического права, международного водного права, права международных организаций, права международных договоров.

Количество публикаций – 14. Индекс Хирша 0

E-mail: saidmukhtorov.a@gmail.com

1. Full name, academic degree, title, position. **Saidmukhtorov Alisherjon Abdukhaliyovich**, PhD in Law (12.00.10 International Law; European Law), Acting Head, Department of International Law, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan

2. Date of birth, main stages of the biography. 11/21/1981

Russian-Tajik Slavic University, specialist, Jurisprudence, 2007.

Ministry of Energy and Industry of the Republic of Tajikistan, 2007-2010, Legal Department, Specialist.

Tethys Services Tajikistan Limited LTD, 2010-2013, Legal adviser.

Bokhtar Operating Company B.V., Legal advisor, 2013-2016.

Peoples' Friendship University of Russia, Postgraduate study, Lecturer, Lecturer-researcher, 2016-2019.

Defense of the dissertation for the degree of Ph.D. in the RUDN University Discussion Council, 2021.

3. The topic and place of defense of the candidate (doctoral) dissertation.

"Economic Cooperation of States within the Framework of ASEAN: International Legal Aspects".

RUDN University Dissertation Council PDS 0900.003

4. Scientific interests.

International law, International Economic Law, International Water Law, International Organizations, International Treaties.

5. The number of scientific papers (including methodological and other), indicate the most significant papers and the Hirsch index. Fourteen

Hirsch index 0

6. E-mail: saidmukhtorov.a@gmail.com

Сарсембаев Марат Алдангорович

Сарсембаев Марат Алдангорович, заң ғылымдарының докторы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының профессоры.

15 желтоқсан 1947 жылы туған. Алматы шет тілдер пединститутын (ағылшын тілі факультеті) үздік, сонымен қатар Қазақ мемлекеттік университетінің заң факультетін (сырттай) үздік бітірген. Профессор, халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультетінің деканы, "Дәнекер" халықаралық құқық және халықаралық бизнес институтының ректоры, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (ЕҰУ) заң факультетінің деканы болды. Қазіргі уақытта - ЕҰУ халықаралық құқық кафедрасының профессоры.

"Қазақстан мен Орта Азия тарихындағы халықаралық құқық мәселелері (XV ғасырдан қазіргі уақытқа дейін)" деген тақырыпта докторлық диссертациясын Ресей Ғылым Академиясының мемлекет және құқық институтының халықаралық құқық секторында қорғады, Мәскеу қ., Ресей Федерациясы. Заң ғылымдарының докторы дипломы - Др № 002267 15 шілде 1994 жыл. Кандидаттық диссертациясын 1978 жылы МГИМО халықаралық құқық кафедрасында қорғады.

Ғылыми қызығушылықтары: адам құқығы; халықаралық және қазақстандық экономикалық, энергетикалық, машина жасау құқығы, халықаралық құқықтың теориясы мен тарихы.

Ғалымда халықаралық және қазақстандық құқық бойынша 670 ғылыми жұмыс, оның ішінде әлемнің 19 елінде 12 тілде жарық көрген 19 кітап бар. Скопус желісі бойынша ол 4 мақала жариялады, олар Ұлыбританияда, Сербияда, Венесуэлада жарияланды. Хирш Индексі – 2.

Соңғы жылдардағы ғылыми жұмыстар:

Problems of Implementing Legal Measures on Attracting Investment and Supply Chain Strategy to the Economy of the Republic of Kazakhstan. In English. Scopus. – In the journal: International Journal of Supply Chain Management. Vol. 9, No. 3, June

2020. IJSCM, ISSN: 2050-7399 (Online), 2051-3771 (Print). Copyright © ExcelingTech Pub, UK (<http://excelingtech.co.uk/>). <http://ojs.excelingtech.co.uk/index.php/IJSCM/article/view/4930> – London (United Kingdom). - 2020. - Pp. 815-825. Volume – 11 pages or 1.2 pr.sh. Procentile – 35 per cent (<https://www.scopus.com/sourceid/21100429502>). Coauthors are D.M. Sarsembayev, A.K. Kussainova, L.T. Nazarkulova. Contribution of M.A. Sarsembayev is 0.3 pr.sh.

Strengthen Legal Cooperation of Kazakhstan and South Korea on the Formation of Digitalized Transport and Agricultural Engineering in Kazakhstan (in English) // Journal of Law and Legislation (KLRI – Korea Legal Research Institute). – Seul (Republic of Korea). Vol. 11. No. 2. (2021). – Pp. 87-128. Volume – 41 pages or 2.6 pr.sh. There are no co-authors.

ЕАЭО көмегімен Қазақстан Республикасының авто - және агро-машина жасау секторына шетелдік инвестицияларды тартудың құқықтық құралдары // Қазақстан мен Ресейдің ДСҰ мен ЕАЭО-ға қатысуы: проблемалар мен сын-қатерлер: халықаралық ғылыми онлайн конференция материалдары. - Нұрсұлтан-Мәскеу: Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, М. в. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, 2022. С. 27-50. Көлемі - 24 бет немесе 1,1 б. т. Серіктес авторлар жоқ.

Сарсембаев Марат Алдангорович, доктор юридических наук, профессор кафедры международного права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева.

15 декабря 1947 года рождения. Окончил с отличием Алматинский пединститут иностранных языков (факультет английского языка), также с отличием окончил юридический факультет (заочно) Казахского государственного университета. Был профессором, заведующим кафедрой международного права, деканом юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, ректором Института международного права и международного бизнеса «Данекер», деканом юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (ЕНУ). В настоящее время – профессор кафедры международного права ЕНУ.

Докторская диссертация на тему «Вопросы международного права в истории Казахстана и Средней Азии (с XV века по настоящее время)» была защищена им в секторе международного права Института государства и права Российской Академии наук, г. Москва, Российская Федерация. Диплом доктора юридических наук – Др № 002267 от 15 июля 1994 года. Кандидатская диссертация была защищена им на кафедре международного права МГИМО МИД СССР в 1978 году.

Научные интересы: права человека; международное и казахстанское экономическое, энергетическое, машиностроительное право, теория и история международного права.

Он имеет 670 научных работ по международному и казахстанскому праву, в том числе 19 книг, которые опубликованы на 12 языках в 19 странах мира. По

линии Скопуса им опубликованы 4 статьи, которые опубликованы в Великобритании, Сербии, Венесуэле. Индекс Хирша – 2.

Научные работы последних лет:

Problems of Implementing Legal Measures on Attracting Investment and Supply Chain Strategy to the Economy of the Republic of Kazakhstan. In English. Scopus. – In the journal: International Journal of Supply Chain Management. Vol. 9, No. 3, June 2020. IJSCM, ISSN: 2050-7399 (Online), 2051-3771 (Print). Copyright © ExcelingTech Pub, UK (<http://excelingtech.co.uk/>). <http://ojs.excelingtech.co.uk/index.php/IJSCM/article/view/4930> – London (United Kingdom). - 2020. - Pp. 815-825. Volume – 11 pages or 1.2 pr.sh. Procentile – 35 per cent (<https://www.scopus.com/sourceid/21100429502>). Coauthors are D.M. Sarsembayev, A.K. Kussainova, L.T. Nazarkulova. Contribution of M.A. Sarsembayev is 0.3 pr.sh.

Strengthen Legal Cooperation of Kazakhstan and South Korea on the Formation of Digitalized Transport and Agricultural Engineering in Kazakhstan (in English) // Journal of Law and Legislation (KLRI – Korea Legal Research Institute). – Seul (Republic of Korea). Vol. 11. No. 2. (2021). – Pp. 87-128. Volume – 41 pages or 2.6 pr.sh. There are no co-authors.

Правовые средства привлечения иностранных инвестиций в авто- и агро-машиностроительный сектор Республики Казахстан при содействии ЕАЭС // Участие Казахстана и России в ВТО и ЕАЭС: проблемы и вызовы: материалы международной научной онлайн конференции. – Нур-Султан – Москва: Евразийский национальный университета имени Л.Н. Гумилева, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, 2022. С. 27-50. Объем – 24 страницы или 1,1 п.л. Соавторов нет.

Тлепина Шолпан Валерьевна

Тлепина Шолпан Валерийқызы, заң ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісі.

1967 жылы 9 наурызда Ақтөбе қаласында (Қазақстан) дүниеге келген. Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық институтының (қазіргі Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті) тарих және кеңес құқығы факультетін (Алма-Ата) бітірген (1989). Лениндік шәкіртақы алушы болды. Күндізгі бөлімдегі аспирантураны (1996), докторантураны (2005) бітірген. «Болашақ» халықаралық бағдарламасы аясында Берн университетінде (Швейцария) халықаралық құқық мамандығы бойынша ғылыми тағылымдамадан өтті (2011-2012).

Ғылыми-педагогикалық қызметі 1989 жылы басталды. Мемлекеттік университеттерде оқытушыдан оқу-әдістемелік жұмыс жөніндегі проректорға дейінгі қызмет жолын өтті. Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе мемлекеттік өңірлік университетінің заң факультетінің бірінші деканы болды. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінде жұмыс істеген.

2006 жылы – КазГЮУ Алматы заң академиясында (Алматы қ.) «Қазақстандағы мемлекеттік-құқықтық ғылымның эволюциясы (1938-1991)» тақырыбында докторлық диссертация қорғады.

2014 жылдан – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің (Нұр-Сұлтан қаласы) халықаралық құқық кафедрасының меңгерушісінің міндетін атқарушы, 2017 жылдан – кафедра меңгерушісі.

Ғылыми қызығушылықтары – халықаралық құқық тарихы, құқық және құқықтық ой тарихы, халықаралық білім құқығы, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру мәселелері.

Ғылыми еңбектерінің саны – 200 саны. Хирш индексі – 2. Халықаралық құқық тарихы бойынша ең елеулі еңбектер: Екінші дүниежүзілік соғыс оқиғаларының Қазақстандағы халықаралық құқық ғылымының тарихындағы көрінісі // БҰҰ-ға 75 жыл: бейбітшілікке, заң үстемдігіне және тұрақты дамуға қосқан үлесі: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының материалдар жинағы / Жауапты. ред.: Абашидзе А.Х., Абайдельдинов Е.М., Тлепина Ш.В. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 75-88 б.; Халықаралық құқықтағы әйелдер келбеті: Жанат Құлжабаева. *Persona grata* // Жаһандық сын-кәтерлер мен халықаралық қауіпсіздікке қауіп: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының материалдар жинағы. 30 қыркүйек 2020 ж., Нұр-Сұлтан / Под ред. Ш.В. Тлепиной, Р.Д. Акшалаевой, Д.М. Каматовой. – Нұр-Сұлтан: ЖК Булатов, 2020. – 286-290 б.; Халықаралық құқық тарихындағы орта ғасырлардың маңызы туралы // Сол жерде. – 218-227 б.; XX ғасырдағы халықаралық құқықтың даму тенденциялары мен ерекшеліктері // Қазақстан Республикасы Конституциясының 25 жылдығына арналған «Қоғамдық сананы жаңғырту аясында Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметшілердің кәсіби құқықтық мәдениетін қалыптастыру және нығайту» Халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының материалдар жинағы. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, 2020. – 359-362 б.; Ежелгі Қытайдағы халықаралық құқық институттарының қалыптасуы // Халықаралық құқықтың Еуразиялық жылнамасы. Нұр-Сұлтан: «Мастер ПО», 2020. 177-190 б.; Үндістандағы халықаралық құқықтың қалыптасуының бастаулары // Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ хабаршысы. Заң топтамасы. – 2019. – № 4 (129). – 146-159 б.; Халықаралық құқық ғылымының тарихынан // Жаһандану жағдайындағы қазіргі Қазақстанның дамуының саяси-құқықтық және экономикалық аспектілері: Заң ғылымдарының докторы, проф. Айдарбаев С.Ж. 50 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдар жинағы. – Алматы: Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018. – 56-59 б.; Ежелгі Грециядағы елшілік құқығының пайда болуы // Адам құқықтарын халықаралық қорғаудың қазіргі мәселелері: IV ХҒТК материалдар жинағы. – Астана: «Мастер По», 2018. – 248-257 б.; Қазақстанда халықаралық құқық бойынша ғылыми зерттеулер мен жоғары білімнің қалыптасуы мен дамуы // Қазіргі халықаралық құқықтың өзекті мәселелері. «Блищенко оқулары» XV Халықаралық конгресінің материалдары. Үш бөлімде. 1 Бөлім. (Москва, 22 ақпан 2017 ж.). – М.: РУДН, 2018. – 386-396 б.; Қазақстанда халықаралық құқық саласындағы заңгер ғалымдарды ғылыми даярлау. Дөңгелек үстел мат. КАЗГЮУ Университеті, 15 мамыр 2015 ж. Ұлттық және халықаралық құқықтың өзара әрекеттесуі. Дөңгелек үстел материалдары. – КАЗГЮУ Университеті, 15 мамыр 2015 ж. Астана: ЖШС «КАЗГЮУ Консалтинг», 2015. – 133 – 143 б.; Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру

технологиясының мәселелері (Берн университетінің тәжірибесі, Швейцария) // Заң және мемлекет – 2014 – № 2 (63). – 30-37 б., т.б. Оқыту құралдары: Халықаралық құқық тарихы (Халықаралық құқық тарихы). Оқу құралы. Қазақша. – Нұр-Сұлтан: Л.Н. Гумилев ат. ЕҰУ, 2019. – 144 б. Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-де оқулық үздіктер қатарынан танылды және Eurasian Book Fair – 2022 Еуразия Халықаралық көрмесіне қойылды (Нұр-Сұлтан, Қазақстан); Халықаралық құқықтың тарихы. Оқу-әдістемелік құралы. 2-ші басылым. – Алматы: ССК, 2020. – 240 б.

Халықаралық құқық бойынша практикум: халықаралық құқық кафедрасының басылымдарының бірлескен авторы және жауапты редакторы болды. (Астана, 2016. – 530 б., 2-ші басылым. – Алматы, 2019. 1 том. – 264 б., 2 том. – 404 б.); Халықаралық құқық бойынша оқырман (бірлескен редактор) (Астана, 2016. – 365 б., 2-ші басылым. – Алматы, 2019. – 352 б.); Халықаралық құқықтағы таңдамалы істер (Алматы, 2019. – 108 б.); Халықаралық құқық кафедрасының ғылыми еңбектері (төрт басылым), Халықаралық құқықтың Еуразиялық жылнамасы (бесінші басылым); «Құқық және заң ғылымының тарихынан» халықаралық құқық кафедрасының студенттері мен магистранттарының жинағы (төрт шығарылым); халықаралық ғылыми-теориялық және ғылыми-практикалық конференциялардан, халықаралық құқық бойынша дөңгелек үстелдерден бірнеше материалдар жинағы.

Тлепина Шолпан Валерьевна, доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой Международного права ЕНУ им. Л.Н. Гумилева

Родилась 09 марта 1967 г. в городе Актобе (Казахстан). Окончила Казахский государственный женский педагогический институт (в наст. вр. Казахский национальный женский педагогический университет), факультет Истории и советского Права (Алма-Ата) (1989). Была ленинским стипендиатом. Окончила очно аспирантуру (1996), докторантуру (2005). Прошла научную стажировку в Бернском университете (Швейцария) по Международному праву в рамках Международной программы «Болашак» (2011 – 2012).

Научно-педагогическая деятельность началась в 1989 г. Прошла путь от преподавателя до проректора учебно-методической работы в государственных вузах. Первый декан юридического факультета Актюбинского государственного регионального университета им. К. Жубанова. Работала в Министерстве юстиции Республики Казахстан.

В 2006 – защита докторской диссертации в АЮА КазГЮУ (Алматы) на тему «Эволюция государственно-правовой науки в Казахстане (1938-1991 гг)».

С 2014 г. – и.о. заведующего кафедрой, 2017 г. – заведующая кафедрой Международного права Евразийского национального университет им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан).

Научные интересы – история международного права, история права и правовой мысли, международное образовательное право, вопросы высшего и послевузовского образования.

Количество научных трудов – более 200. Индекс Хирша – 2. Наиболее значимые труды по истории международного права: Отражение событий Второй

мировой войны в истории науки международного права в Казахстане // 75 лет ООН: вклад в обеспечение мира, верховенства права и устойчивое развитие: Сб. мат-лов МНП онлайн-конференции / Ответ. ред.: Абашидзе А.Х., Абайдельдинов Е.М., Тлепина Ш.В. – Нур-Султан, 2020. – С. 75-88; Женские лица в международном праве: Жанат Кулжабаева. *Persona grata* // Глобальные вызовы и угрозы международной безопасности: Сб. мат-лов МНП онлайн-конференции. 30 сентября 2020 г., Нур-Султан / Под ред. Ш.В. Тлепиной, Р.Д. Акшаловой, Д.М. Каматовой. – Нур-Султан: ИП Булатов, 2020. – С. 286-290; О значении Средних веков в истории международного права // Там же. – С. 218-227; Тенденции и черты развития международного права в XX веке // Сб. мат-лов МНПК «Формирование и укрепление в Республике Казахстан профессиональной правовой культуры государственных служащих в свете модернизации общественного сознания», посв. 25-летию Конституции Республики Казахстан. – Нур-Султан: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2020. – С. 359-362; Становление институтов международного права в Древнем Китае // Евразийский ежегодник Международного права. ÷ Нур-Султан: «Мастер ПО», 2020. ÷ С. 177-190; Истоки становления международного права в Индии // Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Право. – 2019. – № 4 (129). – С. 146-159; Из истории науки международного права // Политико-правовые и экономические аспекты развития современного Казахстана в условиях глобализации: Сб. мат-лов МНПК, посв. 50-летию д.ю.н., проф. Айдарбаева С.Ж. – Алматы: КазНУ им. Аль-Фараби, 2018. – С. 56-59; Возникновение посольского права в Древней Греции // Современные проблемы международной защиты прав человека: Сборник материалов IV МНПК. – Астана: «Мастер По», 2018. – С. 248-257; Становление и развитие научных исследований и высшего образования по международному праву в Казахстане // Актуальные проблемы современного международного права. Материалы XV Международного конгресса «Блищенковские чтения». В трех частях. Часть 1. (Москва, 22 апреля 2017 г.). – М.: РУДН, 2018. – С. 386-396; Научная подготовка ученых-юристов международного права в Казахстане // Ұлттық және халықаралық құқықтың өзара әрекеттестегі. Дөңгелек үстел мат. КАЗГЮУ Университеті, 15 мамыр 2015 ж. Взаимодействие национального и международного права. Мат-лы круглого стола. – Университет КАЗГЮУ, 15 мая 2015 г. Астана: ТОО «КАЗГЮУ Консалтинг», 2015. – С. 133 – 143; Вопросы технологии высшего и послевузовского образования (опыт Бернского университета Швейцарии) // Право и государство – 2014 – № 2 (63). – С. 30-37, др. Учебные пособия: Халықаралық құқық тарихы (История международного права). Учебное пособие. На казахском языке. – Нұр-Сұлтан: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2019. – 144 б. Учебное пособие было признано среди лучших в ЕНУ им. Л.Н. Гумилева и выставлено на Евразийской международной книжной выставке Eurasian Book Fair – 2022 (Нур-Султан, Казахстан); История международного права. Учебно-методическое пособие. Изд. 2-е. – Алматы: ССК, 2020. – 240 с.

Была соавтором и ответственным редактором изданий кафедры Международного права: Практикум по Международному праву (Астана, 2016. – 530 с., 2-е изд. – Алматы, 2019. 1 том. – 264 с., 2 том. – 404 с.); Хрестоматия по

Международному праву (соредактор) (Астана, 2016. – 365 с., 2-е изд. – Алматы, 2019. – 352 с.); Избранные кейсы по международному праву (Алматы, 2019. – 108 с.); Научные труды кафедры Международного права (четыре выпуска), Евразийский Ежегодник Международного права (пятый выпуск); Сборник студентов и магистрантов кафедры Международного права «Из истории права и юридической науки» (четыре выпуска); несколько сборников материалов международных научно-теоретических и научно-практических конференций, круглых столов по вопросам международного права.

Tlepina Sholpan Valeryevna, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of International Law of L.N. Gumilyov Eurasian National University (L.N. Gumilyov ENU).

Born on March 9, 1967 in Aktobe (Kazakhstan). Graduated from Kazakh State Women's Pedagogical Institute (currently Kazakh National Women's Pedagogical University), Faculty of History and Soviet Law (Alma-Ata) (1989). Was a Lenin scholar. Graduated from full-time postgraduate studies (1996), doctoral studies (2005). Completed a scientific internship at the University of Bern (Switzerland) in International Law within the framework of the International Program "Bolashak" (2011-2012).

Scientific and pedagogical activity began in 1989. Went all the way from being a lecturer to becoming Vice-rector of educational and methodological work in state universities. The first dean of the Faculty of Law of K. Zhubanov Aktobe State Regional University. Worked in the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan.

In 2006 – defense of a doctoral dissertation at the Almaty Law Academy of KazGUU (Almaty) on the topic "Evolution of state-legal science in Kazakhstan (1938-1991)".

Since 2014 – acting head of the Department, since 2017 – head of the Department of International Law of L.N. Gumilyov ENU (Nur-Sultan).

Scientific interests are history of international law, history of law and legal thought, international educational law, issues of higher and postgraduate education.

The Number of scientific papers is more than 200. H-index – 2. The most significant works on the history of international law: Reflection of the events of the Second World War in the history of the science of international law in Kazakhstan // 75 years of the UN: contribution to peace, the rule of law and sustainable development: Proceedings of the International scientific-practical online conference / Executive editors: Abashidze A.Kh., Abaydeldinov E.M., Tlepina Sh.V. – Nur-Sultan, 2020. – P. 75-88; Women's Faces in International Law: Zhanat Kulzhabayeva. Persona grata // Global challenges and threats to international security: Proceedings of the International scientific-practical online conference. September 30, 2020, Nur-Sultan / under editorship of Sh.V. Tlepina, R.D. Akshalova, D.M. Kamatova. – Nur-Sultan: IP Bulatov, 2020. – P. 286-290; On the significance of the Middle Ages in the history of international law // Ibid. – P. 218-227; Trends and features of the development of international law in the XX century // Proceedings of the International scientific-practical conference "Formation and strengthening in the Republic of Kazakhstan of the professional legal culture of civil servants in the light of the modernization of public

consciousness” dedicated to the 25th anniversary of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. – Nur-Sultan: L.N. Gumilyov ENU, 2020. – P. 359-362; The Formation of Institutions of International Law in Ancient China // Eurasian Yearbook of International Law. – Nur-Sultan: “Master PO”, 2020. – 177-190 p.; The origins of the formation of international law in India // Bulletin of L.N. Gumilyov ENU. Law series. – 2019. – № 4 (129). – P. 146-159; From the history of the study of international law // Political, legal and economic aspects of the development of modern Kazakhstan in the context of globalization: Collection of international scientific-practical conference proceedings dedicated to the 50th anniversary of Doctor of Law, Prof. Aidarbayev S.Zh. – Almaty: Al-Farabi Kazakh National University, 2018. – P. 56-59; The emergence of ambassadorial law in Ancient Greece // Modern problems of international protection of human rights: Collection of the IV international scientific-practical conference proceedings. – Astana: “Master Po”, 2018. – P. 248-257; Formation and development of scientific research and higher education in international law in Kazakhstan // Actual problems of modern international law. Proceedings of the XV International Congress “Blishchenko Readings”. In three parts. Part 1. (Moscow, April 22, 2017). – M.: RUDN, 2018. – P. 386-396; Scholarly training of legal scholars of international law in Kazakhstan // Interaction of national and international law. Materials of the round table. – KAZGUU University, May 15, 2015. Astana: KAZGUU Consulting LLP, 2015. – P. 133-143; Issues of technology of higher and postgraduate education (experience of the University of Bern, Switzerland) // Law and State. – 2014. – № 2 (63). – P. 30-37, etc. Textbooks: History of international law. Textbook. In Kazakh. - Nur-Sultan: L.N. Gumilyov ENU, 2019. – 144 p. The textbook was recognized among the best in L.N. Gumilyov ENU and exhibited at the Eurasian Book Fair-2022 (Nur-Sultan, Kazakhstan); History of international law. Teaching book. 2nd ed. - Almaty: SSK, 2020. – 240 p.

She was a co-author and executive editor of the publications of the Department of International Law: Practical Textbook on International Law (Astana, 2016. – 530 p., 2nd ed. – Almaty, 2019. 1 vol. – 264 p., 2 vol. – 404 p.) ; Chrestomathy on International Law (co-editor) (Astana, 2016. – 365 p., 2nd ed. – Almaty, 2019. – 352 p.); Selected cases on international law (Almaty, 2019. – 108 p.); Scientific works of the Department of International Law (four editions), Eurasian Yearbook of International Law (5th edition); Collection of undergraduates and postgraduate students of the Department of International Law “From the history of law and legal science” (four issues); several collections of materials from international scientific-theoretical and scientific-practical conferences, round tables on international law.

Мақалаларды жариялау ережелері

«Еуразия халықаралық құқық журналына» («Eurasian Journal of International law») мақала беру кезіндегі авторларға арналған нұсқаулар

1. Қарастыруға беру. Қолжазбалар электрондық түрде Microsoft Word және PDF пішімінде EAJIL редакторына ұсынылған веб-интерфейс арқылы жіберілуі керек.

Мақаланы жариялауға ұсынған автор редакциямен келіссөздер мен хат алмасуды жеке өзі жүргізеді.

2. Авторлық құқықтар. Қолжазбалар сол жұмыс (немесе оның басым бөлігі) бұрын жарияланбаған, басқа жерде жариялануға қарастырылып жатпаған және барлық авторлармен расталған жағдайда рецензиялауға қабылданады. Мақала баспаға қабылданғаннан кейін жариялауға және шығаруға құқық тек EAJIL-ге тиесілі болады.

3. Техникалық талаптар. Мақаланың көлемі – әдебиеттер тізімін қоса алғанда 3000-нан 7000 сөзге дейін.

Мәтіндік редактор параметрлері: барлық өрістері 2 см; шрифт Times New Roman, өлшемі – 14; жоларалық интервал - 1; ені бойынша туралау; абзац шегінісі 1 см; парақтың бағдары – кітаптық. Мақала мәтінінің түпнұсқалығы 70%-дан кем емес (Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің антиплагиат жүйесінде жүргізілген тексеру нәтижелері бойынша).

Мәтінді, формулаларды және кестелерді теру үшін Microsoft Word немесе LibreOffice Writer редакторын пайдалану керек. Барлық көрнекі нысандар (суреттер, графиктер, диаграммалар) jpeg немесе png форматында берілуі керек. Суреттің жоғарғы жағында оң жақ бұрышында орналасатын суреттің нөмірін және атауын беру қажет (мысалы, Сурет 1. Сурет атауы). Барлық суреттер айқын болуы керек, жазулар анық көрінуі тиіс.

Кестелер мазмұндалу мәтініне сәйкес мақаланың өзінде орналастырылады. Кестенің жоғарғы жағында оң жақ бұрышында кесте нөмірін және оның атауын беру қажет (мысалы, Кесте 3. Кесте атауы).

4. Мақаланың құрылымы. Мақаланың келесідей құрылымы болуы керек:

- Тақырып және автор туралы мәліметтер (Title) 3 тілде: қазақ, орыс, ағылшын. Шетелдік авторлар үшін Тақырып және автор туралы мәліметтер, Түйіндеме, Негізгі сөздерді қазақ тіліне аударуды журналдың редакциясы жүзеге асырады.

- Түйіндеме (Abstract) 3 тілде: қазақ, орыс, ағылшын.

- Негізгі сөздер (Keywords) 3 тілде: қазақ, орыс, ағылшын.

- Кіріспе (Introduction).

- Материалдар мен әдістер (Materials and methods).

- Талқылау (Discussion).

- Нәтижелер және қорытынды (Results and conclusions).

- Гранттың, стипендияның және басқа да қаржыландыру көздерінің көрсеткіші (қажет болса) (Acknowledgements).

- Әдебиеттер тізімі (References).

4.1. Тақырып және автор туралы мәліметтер (Title) келесілерді қамтуы керек:

- мақаланың тақырыбы, автор(лар)дың аты-жөн(дер)і, ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, лауазымы, жұмыс орны, қаласы, елі, электрондық поштасы, ORCID;

- кем дегенде 1 JEL коды (бірнеше де болады)
<http://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>

Автор(лар) деректерін рәсімдеу үлгісі Қосымша 1-де.

4.2 Түйіндеме (Abstract) – 150-200 сөз қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде. Талапқа сәйкес болмаған жағдайда, баспа (автордың келісімі бойынша) түйіндеменің көлемін ішінара өзгертуге, азайтуға немесе көбейтуге құқылы.

4.3. Негізгі сөздер – 7-10 сөз. Негізгі сөздер бір-бірінен нүктелі үтір арқылы бөлінеді, қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде беріледі.

4.4. Кіріспе (Introduction) мақсаттар мен міндеттерді қамтуы тиіс.

4.5. Материалдар және әдістер (Materials and methods) бөлімі қамтуы тиіс:

а) халықаралық құқықтық құжаттар, нормативтік құқықтық актілер, мемлекеттік бағдарламалар және т.б.;

б) қолданылған ғылыми зерттеу әдістері;

4.6. Талқылау (Discussion) бөлімінде мақала тақырыбы бойынша басқа авторлардың зерттеулеріне қысқаша шолу (бар болса).

4.7. Нәтижелер мен қорытынды (Results and conclusions).

4.8. Грант, стипендия және зерттеуді қаржыландырудың басқа көздері туралы ақпарат мақаланың соңында «Әдебиеттер тізімі» бөлімінің алдында Acknowledgements бөлімінде орналастырылады.

4.9. Әдебиеттер тізімі (References) мақаланың соңында алфавиттік тәртіппен беріледі. Мақала мәтініндегі қайнар көздерге сілтеме APA Style 6th edition форматында болуы керек. Қайнар көздерді форматтаудың онлайн- генераторын пайдалану ұсынылады <https://www.citationmachine.net/apa> Мақаланың мәтінінде қайнар көздер келесідей көрсетіледі: (Imanov, 2002), (Imanov and Abayev, 1990), егер үш автор және одан көп болса – (Abayev et al., 2010).

Мақала авторларының өзіндік сілтемесі – мақала авторының жұмысына 2-3 сілтемеден артық емес болуы керек.

Журналдың шығарылымы EAJIL сайтында орналастырылады және жүктеп алуға қолжетімді болады.

Қосымша 1.

**Қазақстан және Түркияның туризм аясындағы заңнамасына
салыстырмалы талдау**

Серік И. Оспанов

заң ғылымдарының докторы, профессор
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан
e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Түйіндеме.

Негізгі сөздер:

**Сравнительный анализ законодательства в сфере туризма
в Казахстане и Турции**

Серик И. Оспанов
доктор юридических наук, профессор
Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан.
e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Аннотация.

Ключевые слова:

**Comparative analysis of legislation in the sphere of tourism
in Kazakhstan and Türkiye**

Serik I. Ospanov
Doctor of Law, Professor
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Abstract.

Key words:

Правила опубликования статей

**Руководство для авторов при подаче статей в
«Евразийский журнал международного права» (ЕАЖМП)
(«Eurasian Journal of International law» (EAJIL))**

1. Подача на рассмотрение. Рукописи должны быть представлены в электронном виде в формате Microsoft Word и PDF в редакцию EAJIL через предоставленный веб-интерфейс.

Автор, предоставивший статью для публикации, лично ведет переговоры и переписку с редакцией.

2. Авторские права. Рукописи принимаются к рецензированию при условии, что эта же работа (или ее значительная часть) ранее не публиковалась, не рассматривается для публикации в другом месте и одобрена всеми авторами (в случае соавторства). После принятия статьи к печати права на публикацию и издание принадлежат исключительно EAJIL.

3. Технические требования. Объем статьи – от 3000 до 7000 слов, включая список литературы.

Параметры текстового редактора: все поля по 2 см; шрифт Times New Roman, размер – 14 пт; межстрочный интервал – 1; выравнивание - по ширине; первая строка: отступ 1 см; ориентация листа – книжная. Оригинальность текста статьи не менее 70% (по результатам проверки в системе антиплагиат ЕНУ им. Л.Н. Гумилева).

Для набора текста, формул и таблиц рекомендуется использовать редакторы Microsoft Word или LibreOffice Writer. Все визуальные объекты (рисунки, графики, диаграммы) должны быть предоставлены в формате jpeg или png. Необходимо дать номер рисунка и название (например, Рисунок 1. Название рисунка), которые размещаются сверху рисунка в правом углу. Все рисунки должны быть четкими, надписи хорошо видны.

Таблицы размещаются в самой статье по тексту изложения в формате Microsoft Word. Необходимо дать номер таблицы и ее название сверху таблицы в правом углу (например, Таблица 1. Название таблицы).

4. Структура статьи. Статья должна иметь структуру:

- Заголовок и данные об авторе (Title) на 3 языках: казахский, русский, английский. Для зарубежных авторов перевод разделов Заголовок и данные об авторе, Аннотация, Ключевые слова на казахский язык осуществляет редакция журнала.

- Аннотация (Abstract) на 3 языках: казахский, русский, английский.
- Ключевые слова (Keywords) на 3 языках: казахский, русский, английский.
- Введение (Introduction).
- Материалы и методы (Materials and methods).
- Обсуждение (Discussion).
- Результаты и заключение (Results and conclusions).
- Указание (при желании) на грант, стипендии и другие источники финансирования (Acknowledgements).
- Список литературы (References).

4.1. Заголовок и данные об авторе (Title) должны включать:

- название статьи, ФИО, ученая степень, ученое звание, должность, место работы, город, страна, электронная почта, ORCID автора (ов) ;

- как минимум 1 JEL-код (можно несколько) <http://www.aeaweb.org-jel/guide/jel.php>

Образец оформления данных автора(ов) в Приложении 1.

4.2 Аннотация (Abstract) – 150-200 слов на казахском, русском, английском языках. В случае несоответствия требованию редакция оставляет за собой право (по согласованию авторов) частичного изменения, сокращения или увеличения объема аннотации.

4.3. Ключевые слова – 7-10 слов. Ключевые слова отделяются друг от друга точкой с запятой, предоставляются на казахском, русском и английском языках.

4.4. Введение (Introduction) должно содержать цели и задачи.

4.5. Раздел Материалы и методы (Materials and methods) должен включать в себя:

а) международно-правовые документы, нормативные правовые акты, государственные программы и т.д.;

б) использованные методы научного исследования.

4.6. В раздел Обсуждение (Discussion) краткий обзор исследований иных авторов по теме статьи (при наличии).

4.7. Результаты и заключение (Results and conclusions).

4.8. Информация о гранте, стипендии и иных источниках финансирования исследования помещается в конце статьи перед разделом «Список литературы» в раздел Acknowledgements.

4.9. Список литературы (References) приводится в алфавитном порядке в конце статьи. Ссылки на источники в тексте статьи должны быть в формате APA Style 6th edition. Рекомендуются воспользоваться онлайн-генератором форматирования источников <https://www.citationmachine.net/apa>. В тексте статьи источники указываются следующим образом: (Imanov, 2002), (Imanov and Abayev, 1990), если три автора и больше - (Abayev et al., 2010).

Самоцитирование авторов статьи — не более 2-3 ссылок на работы автора статьи.

Выпуск журнала будет размещен и доступен для скачивания на сайте EAJIL.

Приложение 1.

Қазақстан және Түркияның туризм аясындағы заңнамасына салыстырмалы талдау

Серік И. Оспанов

заң ғылымдарының докторы, профессор

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан

e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Түйіндеме.

Негізгі сөздер:

Сравнительный анализ законодательства в сфере туризма в Казахстане и Турции

Серик И. Оспанов

доктор юридических наук, профессор

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Аннотация.

Ключевые слова:

Comparative analysis of legislation in the sphere of tourism in Kazakhstan and Türkiye

Serik I. Ospanov

Doctor of Law, Professor

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Abstract.

Key words:

Rules for publishing articles

A guide for authors when submitting articles to «Eurasian Journal of International law» (EAJIL)

1. Submission for consideration. Manuscripts should be submitted electronically in Microsoft Word and PDF format to the EAJIL editorial office via the provided web interface.

The author who submitted the article for publication personally conducts negotiations and correspondence with the editorial board.

2. Copyright. Manuscripts are accepted for review provided that the same work (or a significant part of it) has not been published before, is not considered for publication elsewhere and is approved by all authors (in case of co-authorship). After

the acceptance of the article for publication, the rights to publication and publication belong exclusively to EAJIL.

3. Technical requirements. The volume of the article is from 3000 to 7000 words, including the list of references.

Text editor parameters: all fields are 2 cm; Times New Roman font, size – 14 pt; line spacing – 1; alignment - width; first line: indent 1 cm; sheet orientation – portrait. The originality of the text of the article is at least 70% (according to the results of verification in the antiplagiat system of the L.N. Gumilev ENU).

It is recommended to use Microsoft Word or LibreOffice Writer editors for typing text, formulas and tables. All visual objects (drawings, graphs, diagrams) must be provided in jpeg or png format. It is necessary to give the number of the picture and the name (for example, Figure 1. The name of the picture), which are placed on top of the picture in the right corner. All drawings should be clear, the inscriptions are clearly visible.

Tables are placed in the article itself according to the text of the presentation in Microsoft Word format. It is necessary to give the table number and its name at the top of the table in the right corner (for example, Table 1. Table name).

4. The structure of the article. The article should have the structure: - Title and data about the author (Title) in 3 languages: Kazakh, Russian, English. For foreign authors, the translation of the sections Title and information about the author, Abstract, Keywords into Kazakh is carried out by the editorial board of the journal.

- Abstract in 3 languages: Kazakh, Russian, English.
- Keywords in 3 languages: Kazakh, Russian, English.
- Introduction.
- Materials and methods.
- Discussion.
- Results and conclusions.
- Indication (if desired) of the grant, scholarships and other sources of funding (Acknowledgements).
- References.

4.1. The title and information about the author (Title) should include:

- title of the article, full name, academic degree, academic title, position, place of work, city, country, e-mail, ORCID of the author(s) ;
  - at least 1 JEL code (multiple possible) <http://www.aeaweb.org/jel/guide/jel.php>
- A sample of the design of the author's data(s) in Appendix 1.

4.2. Abstract – 150-200 words in Kazakh, Russian, English. In case of non-compliance with the requirement, the editorial board reserves the right (by agreement of the authors) to partially change, reduce or increase the volume of the abstract.

4.3. Keywords – 7-10 words. Keywords are separated from each other by a semicolon, provided in Kazakh, Russian and English.

4.4. The Introduction should contain goals and objectives.

4.3. Keywords – 7-10 words. Keywords are separated from each other by a semicolon, provided in Kazakh, Russian and English.

4.4. The Introduction should contain goals and objectives.

4.5. The Materials and methods section should include:

a) international legal documents, regulatory legal acts, government programs, etc.;

b) the methods of scientific research used.

4.6. In the Discussion section, a brief overview of the research of other authors on the topic of the article (if available).

4.7. Results and conclusions.

4.8. Information about the grant, scholarship and other sources of research funding is placed at the end of the article before the section "References" in the section Acknowledgements.

4.9. The list of References is given in alphabetical order at the end of the article. References to sources in the text of the article should be in the APA Style 6th edition format. It is recommended to use an online source formatting generator <https://www.citationmachine.net/apa>. In the text of the article, sources are indicated as follows: (Imanov, 2002), (Ivanov and Abayev, 1990), if there are three or more authors - (Abayev et al., 2010).

Self—citation of the authors of the article - no more than 2-3 references to the works of the author of the article.

The issue of the magazine will be posted and available for download on the EAJIL website.

Appendix 1

Қазақстан және Түркияның туризм аясындағы заңнамасына салыстырмалы талдау

Серік И. Оспанов

заң ғылымдарының докторы, профессор

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан

e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Түйіндеме.

Негізгі сөздер:

Сравнительный анализ законодательства в сфере туризма в Казахстане и Турции

Серик И. Оспанов

доктор юридических наук, профессор

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Аннотация.

Ключевые слова:

**Comparative analysis of legislation in the sphere of tourism
in Kazakhstan and Türkiye**

Serik I. Ospanov

Doctor of Law, Professor

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

e-mail: serik_i@mail.ru; ORCID:

Abstract.

Key words:

Eurasian Journal of International Law (EAJIL)

Еуразия халықаралық құқық журналы (ЕАХҚЖ)

Евразийский журнал международного права (ЕАЖМП)

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтбаев көшесі, 2.
Тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-267).
электрондық пошта: ejil2022@mail.ru; sholpanw@yandex.kz; erbolabay@mail.ru
<https://ejil.enu.kz>

Editorial address: 010008, Kazakhstan, Nur-Sultan, Satpaev st. 2
Tel.: +7(7172)709-500 (internal number: 31-267)
e-mail: ejil2022@mail.ru; sholpanw@yandex.kz; erbolabay@mail.ru
<https://ejil.enu.kz>

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. К. Сатпаева 2, каб. 325
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-267).
e-mail: ejil2022@mail.ru; sholpanw@yandex.kz; erbolabay@mail.ru
<https://ejil.enu.kz>

Баспахана мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к., 13/1, тел.:
+7(7172)709-500 (ішкі 31-434)

Printing house address: 010008, Kazhymukan st. 13/1, Nur-Sultan, Kazakhstan.
Tel.: +7(7172)709-500 (internal number: 31-434)

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.:
+7(7172)709-500 (вн. 31-434).